

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
Навчально-науковий педагогічний інститут імені В.О. Сухомлинського

Автор-укладач
Л. М. Хрящевська

Історія середніх віків

Навчально-методичний посібник для змішаного навчання

Миколаїв 2025

УДК 94(3) (078)
Х 97

Рекомендовано Вченою радою
Національного університету кораблебудування імені
адмірала Макарова
(протокол № 6 від 27 червня 2025 р.)

Рецензенти:

Каганов Ю.О. – доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, професор кафедри новітньої історії Запорізького національного університету

Михальський І.С. - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Буглай Н.М., доктор історичних наук, в.о. професор кафедри історії Навчально-наукового педагогічного інституту імені В.О. Сухомлинського Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Хрящевська Л. М.

Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник для здобувачів закладів вищої освіти / Автор-укладач Л.М. Хрящевська. Миколаїв: електронна версія, 2025. 194 с.

У навчально-методичному посібнику розглянуто загальні закономірності становлення та розвитку феодальних відносин та своєрідність та особливості цього процесу у різних країнах, основні політичні події та їх вплив на державно-правову еволюцію; конфесійний, етнокультурний розвиток європейської цивілізації у середньовіччі.

Навчально-методичний посібник складається з тем лекційних занять, семінарських занять, реферативних робіт, творчих завдань для контролю та перевірки самостійної роботи, контрольних запитань і завдань для підсумкового контролю, списку використаних джерел та літератури.

Доступність та логічність викладу, чіткий понятійний апарат сприятимуть кращому засвоєнню навчального матеріалу з дисципліни «Історія середніх віків» при змішаній формі навчання здобувачів закладів вищої освіти.

УДК 94(3) (078)

© Хрящевська Л. М., 2025
© НУК ім. адмірала Макарова, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
I. ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ	6
Тема 1. Історична наука про проблему генезису феодалізму в Західній Європі	6
Тема 2. Криза рабовласницького ладу і зародження елементів феодалізму в Римській імперії	10
Тема 3. Утворення та розвиток держави франків	28
Тема 4. Візантія у IV – XI ст.	33
Тема 5. Араби в VI - XI ст.	40
Тема 6. Економічний розвиток Європи в XI – XV століттях	52
Тема 7. Хрестові походи	58
Тема 8. Країни Піренейського півострова в умовах реконкісти	69
Тема 9. Скандинавські країни в XI – XV століттях	76
Тема 10. Угорщина в XI – XV століттях	83
Тема 11. Виникнення капіталістичних відносин в країнах Західної Європи і великі географічні відкриття	89
Тема 12. Німеччина у XV – на початку XVII ст.	98
Тема 13. Реформація в Швейцарії. Католицька реакція	113
Тема 14. Іспанія у XVI – першій половині XVII ст.	121
Тема 15. Буржуазна революція в Нідерландах	130
Тема 16. Франція у XVI – першій половині XVII ст.	138
Тема 17. Англія у XVI – на початку XVII ст.	148
Тема 18. Тридцятилітня війна (1618 – 1648 рр.)	156
Тема 19. Гуситські війни	164
Тема 20. Освіта і культура в Європі в XI-XV ст	168
II. ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	173
III. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ	179
IV. ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ТА ПЕРЕВІРКИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	182
V. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	194

ПЕРЕДМОВА

Навчально-методичний посібник базується на визначенні та відборі головних понять, ідей, фактів, імен, дат та інших елементів історичних знань та спрямований на те, щоб розкрити основну сутність та прояви економічних відносин та найважливіших рис господарського розвитку; демографічні характеристики та соціальні стратифікації; основні політичні події та їх вплив на державно-правову еволюцію; конфесійний, етнокультурний розвиток європейської цивілізації у середньовіччі.

Вивчення історії середніх віків дозволяє розкрити загальні закономірності становлення та розвитку феодальних відносин та виявити своєрідність та особливості цього процесу у різних країнах. Тому значення курсу історії середньовіччя трактується широко. З одного боку, він покликаний забезпечити наступність у розгляді курсу загальної історії як сполучної ланки між античністю та новим часом. З іншого боку, курс є самостійним у тому сенсі, що він розкриває величезний – у 1000 років – блок історії людства, що мав для неї колосальне значення і включав формування нині існуючих держав, їх орієнтації, суспільні та економічні відносини; формування національних менталітетів, оформлення моральних та естетичних цінностей, що визначають величезною мірою стан сучасного суспільства; природничі та гуманітарні досягнення, якими користується світова цивілізація.

Структурно навчально-методичний посібник складається з 5 розділів та 20 тем лекційних занять. Отже, навчально-методичний посібник складається з тем для лекційних занять, семінарських занять, реферативних робіт, творчих завдань для контролю та перевірки самостійної роботи, контрольних запитань і завдань для підсумкового контролю, списку використаних джерел та літератури.

Доступність та логічність викладу сприятимуть кращому засвоєнню навчального матеріалу з дисципліни «Історія середніх віків» при змішаній формі навчання здобувачів закладів вищої освіти.

Навчально-методичний посібник розроблено відповідно до освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів «Середня освіта (Історія)» та «Історія та археологія» Навчально-наукового педагогічного інституту імені В.О. Сухомлинського Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

І. ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Історична наука про проблему генезису феодалізму в Західній Європі

План

1. Предмет історії середніх віків та її періодизація
2. Шляхи встановлення феодальних відносин в країнах Західної Європи.

1. Предмет історії середніх віків та її періодизація

Історія середніх віків вивчає закономірності та особливості розвитку людського суспільства в період, що прийшов на зміну античності – в V – першій чверті XVII ст., становлення та розвиток феодальних відносин, утворення та функціонування держав, явища культурного та суспільно-політичного життя.

Термін “середні віки” вперше вжитий італійським гуманістом Флавіо Бьондо, що жив у XV ст.

Свій час гуманісти вважали таким, що істотно відрізняється від періоду після падіння Римської імперії і до середини XIV ст. Цей період гуманісти бачили як темне царство панування церкви, її заборон на світське життя, увагу до людини тощо.

Саме італійські гуманісти створили один із поширених стереотипів у поглядах на середньовіччя – як на час панування забобон, гоніння на вільнодумство і людські радощі. Це, звичайно, спрощений, поверховий погляд на суспільство того часу, оскільки середньовіччя є одночасно і періодом розвитку філософії, теології, мистецтв, поезії, утворення міст з їх багатоманітним суспільно-політичним життям тощо.

Періодизація історії середніх віків досі не є безспірною. Більшість істориків початком середньовіччя вважає падіння Західної Римської імперії – 476 рік. Разом з тим розуміння того етапу, який переживали германські

племена, що прийшли на територію Римської імперії, вимагає екскурсу в більш ранні часи. Ще більш неоднозначним є завершальний рубіж середньовіччя.

Ряд істориків вважають, що середні віки тривали до великих географічних відкриттів і поширення гуманізму, тобто ідеології молодшої буржуазії. Для інших завершення середніх віків пов'язане з початком реформації – процесу, ініційованого буржуазією. Достатньо поширеною є погляд на середньовіччя як на період, що тривав до англійської буржуазної революції – до 40-х років XVII ст. В такому разі прийнято виділяти час пізнього середньовіччя – з кінця XV ст. до 1640 р. Його називають ще раннім новим часом.

Є й інший погляд на періодизацію середньовіччя. Його обмежують початком буржуазної революції в Нідерландах (1566).

Періодизація Середньовіччя.		
Період	Хронологічні межі.	Характерні риси.
Раннє Середньовіччя.	V - XI ст.	Час формування держав на території Західної Європи, Скандинавії, на землях, заселених германцями і слов'янами.
Розвинуте Середньовіччя.	XI - XIV ст.	Швидке зростання населення, пожвавлення господарської діяльності, поява міст, формування класичного середньовічного суспільства.
Пізнє Середньовіччя.	XIV - кінець XV ст.	Сповільнення розвитку господарства, зменшення кількості населення, криза середньовічного ладу.

2. Шляхи встановлення феодалних відносин в країнах Західної Європи.

Становлення феодалізму - складний і тривалий процес. З'ясування його в Західній Європі викликало гострі дискусії серед істориків XVIII - XIX ст.

Вчені поділялись на два табори - романістів і германістів. Романісти твердили, що в основі становлення феодальних відносин лежить еволюція відносин в римському суспільстві - економічних, політичних, моральних, релігійних, правових. Германісти ж вважали, що феодальні відносини визріли здебільшого у варварському середовищі при розкладі родової общини.

В другій половині XIX ст. ця дискусія набула ідеологічного забарвлення і відобразила національні суперечності цього часу. У 1875 р. була опублікована книга Фюстеля де Куланжа "Громадські установи стародавньої Франції", де ці установи виводились безпосередньо з Римської імперії. Це був час об'єднавчого процесу в Німеччині, на перешкоді якого об'єктивно стояла Франція. Історична дискусія політизувалась, що ускладнювало пошук істини.

Теорія синтезного шляху становлення феодалізму в Західній Європі намагається відійти від однобічного підходу - пов'язуванням феодалізму лише варварами, або римлянами. І в пізньоримському, і в германському суспільствах виникли передумови для формування феодальних відносин. Історично в Європі відбулось зіткнення і взаємодія цих суспільств, а значить і синтез протофеодальних елементів обох суспільств.

Теорія синтезного шляху становлення феодалізму дає можливість порівняти вплив античного і варварського компонентів у різні часи і в різних країнах. Спочатку германська община містила менше феодальних потенцій, ніж пізньоримське суспільство. Це пов'язане з тим, що родовий лад на час зіткнення з Римом в меншій мірі вичерпав можливості свого розвитку. Позначилась, очевидно, і межа що відділяла класове суспільство від докласового. Рабовласницькі відносини вже перебували в кризі і легше поступалися новим, феодальним. Згодом же, через поширення дрібного і середнього землеволодіння варварський компонент став вирішальним у дальшому поширенні феодалізму.

На європейських територіях, що підлягали безпосередньому впливу Риму, синтез виражений найбільш яскраво. Прикладом можуть бути Італія, Франція, Іспанія. До країн із слабким синтезом можна віднести ті, де римська колонізація носила поверховий характер, як Англія, Придунав'я.

На територіях, куди не проникав римський вплив, а це - Скандинавський півострів, Східна Європа - мала місце безсинтезний шлях становлення феодальних відносин. Такий поділ носить умовний характер, оскільки кожен регіон мав свою специфіку розвитку. Крім римського безпосереднього впливу важливо, якими племенами і з яким розвитком він був завойований. Так, вестготи на момент свого закріплення в Іспанії вже близько століття проживали поруч з римлянами і контактували з ними, а лангобарди вторглись в Італію з районів більш віддалених і не були готові відразу сприйняти ні античну культуру, ні досягнення в господарстві. Скандинавія, території розселення слов'ян, не зазнавши прямого входження до Римської імперії, мали однак з нею опосередковані контакти.

Падіння Римської імперії стало тією умовою, що відділяє рабовласницьке суспільство від феодального, хоч, природно, становлення нового суспільного ладу - тривалий і складний процес. Утворені на території колишньої імперії варварські держави вже не були рабовласницькими державами, хоч ще й не були феодальними. Для варварів це був перехід від воєнної демократії до державності. Одночасно в суспільстві варварів відбувався перехід від общинного землеволодіння до приватної власності на землю. Поступово це привело до перетворення вільних селян-германців у залежних, а великих землевласників - незалежно від походження - чи галло-римського, чи варварського - у феодалів.

Тема 2. Криза рабовласницького ладу і зародження елементів феодалізму в Римській імперії

План

1. Криза в Римській імперії III - V ст.
2. Розклад рабовласницьких відносин.
3. Стародавні германці та їх зіткнення з Римською імперією.
4. Падіння Західної Римської імперії та утворення варварських королівств.
5. Соціально-економічні зміни в Західній Європі у V - VI ст.

1. Криза в Римській імперії III - V ст. Розклад рабовласницьких відносин.

В Римській імперії переважали господарства, що базувались на використанні праці рабів. Це були і великі рабовласницькі вілли з класичним казарменим рабством, і дрібні майстерні та селянські господарства, де рабська праця відігравала допоміжне значення. Оскільки раб як виробник не був зацікавлений в удосконаленні засобів виробництва, рабовласницьке господарство було рентабельним лише за умови дешевої робочої сили. Тому успішні війни Римської імперії були необхідні для надходження великого числа нових рабів. Однак із II ст. н.е. з падінням воєнної могутності Риму постало питання про доцільність рабовласницького господарства. Надходження рабів різко скоротились, вони стали дорогими, змінилось і їх становище у суспільстві. Власники втрачають право страчувати раба без суду, за рабами визнається право на сім'ю тощо. Рабовласники стали шукати нових, більш продуктивних форм використання їх праці.

Все частіше власники надають рабам певне майно, необхідне для ведення господарства, але не у власність, а для використання у господарській діяльності на певних умовах - т. з. пекулій. Поширилось прикріплення землі до вільних селян-орендарів. Якщо раніше землевласники віддавали необроблені ділянки землі вільним безземельним селянам у прекарій, що

означає "відпрошене тримання", без перспектив особистої залежності, то згодом і таке тримання землі веде до залежності прекариста від власника землі.

Змінюється становище колонів. Колись так називали поселенців, а згодом і орендарів, що обробляли чужу землю на умовах сплати грошового чи натурального внеску. В IV - V ст. серед колонів зростає верства залежних, приписних колонів, відповідальність за яких несе власник землі.

Нові явища з'являються і в господарських стосунках між вільними людьми. Поширення набуває емфітевсис - довгострокова оренда, при якій орендар-емфітевт набуває особливих прав на землю, близьких до власності - права передавати її у спадок, у суборенду, у заклад і навіть на продаж. В цьому останньому випадку власник землі зберігав право на першочергову купівлю або невелику компенсацію, якщо він цим правом не скористався.

Всі ці нові господарські явища свідчили про те, що рабовласницький спосіб виробництва переживав кризу. Рабовласницькі вілли, які були виробниками товарної продукції, підупадають. Посаджені на землю раби і вільні орендарі найчастіше розплачувались з власником землі результатами своєї праці. Послаблення ринкових зв'язків, натуралізація господарства позначились і на ремеслах. Ці кризові явища в економіці позначились і на ремеслах. Ці кризові явища в економіці позначились і на політичному становищі Риму, і на самій Римській державі.

Криза рабовласницьких відносин викликала загострення суперечностей в суспільстві, зростання сепаратизму в провінціях. Все це збіглося в часі з натиском варварів і змусило імператорську владу перейти до зростання диктату, відмовитись від ряду традиційних для Риму політичних органів. З кінця III ст. з правління Діоклетіана Римська імперія вступила в період домінації (від лат. *dominatus*: панування), коли управління державою було зосереджене в руках імператора і підлеглого йому бюрократичного апарату. Збільшилась армія, в тому числі й за рахунок варварів, який Рим змушений був брати на службу як найманців.

Для утримання армії та зростаючого бюрократичного апарату були збільшені податки, за виконанням яких встановлювалась строга відповідальність. За едиктом Діоклетіана ремісники і торговці прикріплювались до своїх колегій, що відповідали перед державою за виконання повинностей. На членів міських курій-куріалів була покладена відповідальність за надходження податків у муніципальних округах, при цьому куріали своїм майном відповідали за недобрані податки. Великі землевласники відповідали за виконання повинностей колонами.

Сенат втратив своє політичне значення. З кінця III ст. імператори не звертаються в сенат навіть за формальним затвердженням у цьому сані. Значення сенату відновилось лише в часи політичної нестабільності в V ст., коли він вступив у суперництво з армією в боротьбі за владу.

З кінця III ст. був ліквідований традиційний адміністративний поділ імперії на імператорські та сенаторські провінції та особисті володіння імператора. Діоклетіаном була запроваджена тетрархія, тобто спільне управління державою двома правителями "августами" і двома їх наступниками "цезарями". Ця політична реформа мала тимчасовий характер, але одним з її наслідків стало роздільне управління східною і західною частинами імперії, яке в 395 році було закріплене остаточно.

Реформи періоду доміанату допомогли зберегти Римську імперію, хоча й не могли подолати сепаратистських тенденцій в провінціях, де посилювалась місцева знать. Потреба в державних податках призвела до фінансової реформи. За правління Діоклетіана, а згодом його наступника Константина I вдалось налагодити карбування повновартісної золотої монети - соліда, було стабілізовано грошовий обіг.

Криза римських політичних інститутів позначилась і на панівній верстві. Навіть знатні римські громадяни самоусуваються від громадських справ. Громадська і політична діяльність втрачають суспільний престиж. Якщо раніше пересічний римський громадянин бачив у Римі центр всесвіту, а його політичну організацію вважав досконалою і докладав зусиль для

служіння їй, то в IV ст. переважали настрої скептицизму, зосередження на особистих справах і переживаннях.

Криза суспільства позначилась і на його ідеології. В релігії почастишали спроби створити єдиний для всієї імперії культ божества, пошук якого здійснюється серед стародавніх землеробських та сонячних культів. Але ці спроби мали штучний характер, в них надто прозоро проглядалось політичне замовлення централізації імперії. Вони не відзначались глибиною та послідовністю, тому не прижились.

Ідеологічним потребам пізньоримського суспільства значно більше відповідало християнство. На початку свого існування воно поширювалось як релігія гноблених, але в IV ст. серед його прихильників були вже люди різних соціальних верств. Християнство несло віру в бога, що уособлював всесвітній порядок, всемогутність, що давало кожній людині внутрішню гармонію і надію на вічне життя. В суспільстві, де зникли усталені норми й гарантії і людина почувалась беззахисною перед владою, економічними та політичними змінами, християнство пропонувало стрункий і змістовний світогляд і згуртовану церковну організацію. Певний час в Римській імперії християнські громади були гнаними і переслідуваними, але вони були сильні моральною і матеріальною підтримкою своїх членів. За Діоклетіана гоніння на християн і їх стійкість, згуртованість, непорушна віра забезпечили християнам привабливий ореол мучеників за віру і зростання їх прихильників.

Наступники Діоклетіана, переконавшись у марності подолати християнство шляхом переслідування, постарались використати його для зміцнення держави, і, хоч самі ще не були християнами, висловлювали до нього лояльність. У 313 р. імператори Ліциній та Константин, лишаючись ще язичниками, видали Медіоланський (Міланський) едикт, що надавав християнам свободу віросповідання. Християнська церква одержала делякі привілеї, зокрема, статус юридичної особи, що дозволило їй успадковувати майно.

У 325 р. під егідою імператора у малоазійському місті Нікеї був скликаний церковний собор, що впорядковував християнську догматику, богослужіння, полагодив спірні богословські питання та розробив символ віри - короткий офіційний виклад суті християнського вчення. Імператор Константин прийняв християнство лише перед самою смертю у 337 р., а у 381 р. його наступниками християнство було проголошене державною релігією і гоніння почалось уже на язичників.

Народні рухи в пізній Римській імперії були не лише повстаннями рабів. В них брали участь дрібні землевласники, міський плебс, а іноді й куріали, що несли непосильний податковий гніт. В III - V ст. в Італії, а згодом в Північно-Східній Іспанії були поширені виступи багаудів (від кельтського "бага" - боротьба). Це був рух протесту дрібних землевласників кельтського та іберійського походження проти утисків Риму, що виливався у спроби жити невідкладними Риму громадами.

Часто народні рухи набували форм єресей. В IV - V ст. поширилось аріанство, що стверджувало божественну природу Ісуса Христа. Ця єресь поширювалась серед варварських племен, що вороже ставились до Риму. Згодом деякі з них навіть прийняли християнство у формі аріанства. На сході імперії поширилось єретичне вчення монофізитів, що заперечувало людське в Христі, стверджувало його лише божественну природу. Ця єресь пропагувала зречення для духовенства мирських благ і життя у бідності.

В Північній Африці поширилась єресь послідовників єпископа Доната - донатизм, що наполягала на очищенні церкви від мирських гріхів і на повторному хрещенні грішників. Крайній напрям в донатизмі - агоністики проповідь рівності в душі перших християнських громад доводили до вимог єдності майна. Навколо цих єресей розвивались рухи бідноти, які виганяли священиків, збирачів податків, звільняли рабів, знищували боргові зобов'язання - відкидали існуючі порядки як несправедні.

На початку V ст. в Галлії, а згодом і на інших територіях імперії поширилось пелагіанство, назване по імені священика Пелагія. Ця течія

відкидала догмат християнства про гріховність роду людського і робила з нього висновок про неправомірність рабства і гноблення. Пелагіанство не стало основою для народного руху, але його положення виявились у подальших середньовічних єресь.

Політичні та ідеологічні зміни в Римській імперії свідчили про кризу рабовласницьких політичних інститутів. Але разом з тим імперія виявила і певні резерви пристосування до нових умов і не зникла без могутнього зовнішнього поштовху, яким стало зіткнення з германськими народами, що розтягнулось на кілька століть і склало цілу історичну епоху.

2. Стародавні германці та їх зіткнення з Римською імперією

Ще на рубежі II і I ст. до н. е. Рим зіткнувся з чисельними германськими племенами. Племенні союзи кимбрів і тевтонів ринули в межі імперії, але були відбиті легіонами Гая Марія. Вже тоді Рим був стривожений чисельністю і войовничістю цих варварів, хоч небезпека й була відбита. В середині I ст. до н. е. Юлій Цезар рушив на завоювання Галлії, де зіткнувся з галлами і севами. Останні прийшли з-за Рейну і також прагнули оволодіти Галлією.

Прабатьківщиною германських племен за свідченням археологічних та лінгвістичних джерел є Скандинавія та південне узбережжя Північного і Балтійського морів. Звідси вони вирушили на південь і в III ст. до н. е. їх поселення доходили вже до Дунаю і Рейну. Стародавньою Германією римляни називали землі на схід від Рейну. Саме сюди доходив зі своїми легіонами Юлій Цезар. Він спостерігав життя і побут германців, знав їх як воїнів, тому його "Записки про галльську війну" є цінним свідченням очевидця і важливим джерелом для вивчення історії германських народів.

За часів Цезаря за Рейном і Дунаєм простягались малозаселені землі з густими лісами, непрохідними болотами. Разом з легіонерами Цезар пробирався вузькими лісовими стежками, переходив річки й болота, терпів холод серед снігів. Його записки про германців свідчать, що останні вже переходили до осідлого способу життя, займались не лише скотарством, але

й землеробством, культура ведення якого була в них ще на низькому рівні. Германці не вміли ще добре обробляти землі, виснажували їх і засівали нові. Та й в харчуванні ще переважали продукти тваринництва. Германці прагнули перейти на західний берег Рейну, де землі були менш заліснені і більш придатні для землеробства, і тут зіткнулися з кельтами, які оселилися тут раніше.

Германські племена суперничали між собою за луки й пасовиська, що Цезарю було не цілком зрозуміло. Він пише: "Величезну славу у германців має те плем'я, яке, розоривши сусідні області, оточує себе якомога більшими пустирями". Незрозумілим для римлян було і ставлення германців до землі. Рабовласники цінували земельну власність, прагнули її розширити, а германці без жалю розставлялись із старими полями і переходили на нові. Вони не ділили землі між собою, а обробляли її спільно, родовою общиною, порівну користуючись вирощеним продуктом. Германці були ще далекими від приватної власності на землю, навіть майнової нерівності Цезар у них ще не помічав, відзначаючи, що відсутність багатих і бідних зумовлюють надзвичайну згуртованість всіх членів племені.

Другим важливим джерелом для вивчення суспільного укладу і господарських занять германців є історико-етнографічний твір Тацита "Про походження та місце проживання германців" (скорочено його називають "Германією"), написаний у 98 р. н. е. 150 років відділяють його від "Записок" Юлія Цезаря. Тацит сам не бував у Германії, а матеріал для книги збирав, розпитуючи воїнів, полонених германців, а також із сучасних йому географічних творів.

Занепокоєний занепадом моральності сучасного йому римського суспільства, розбещеністю і байдужістю до громадських справ знаті, Тацит підкреслює простоту і діяльність германців. Однак, в його часи в германській общині вже була помітна майнова нерівність, що не пройшло повз увагу Тацита. Були в них і раби, але на зовсім іншому становищі, ніж у Римі. Кожен з рабів порядкував у своєму господарстві, а власник лише обкладав

його, як колона, певними повинностями - оброком хлібом та худобою. Тацит відзначав, що раба рідко карали примусовими роботами, били, чи кидали в окови.

У творі Тацита детально описана військова організація германців, відзначено, що у бій вони йдуть родами. В політичній організації велику роль відігравали народні збори, на яких вирішувалися найважливіші питання, здійснювалося судочинство. Менш вагомі справи вирішувались радами старійшин.

Землі германці ділили по числу працюючих і по "достоїнству". Тут не цілком ясно, що мав на увазі Тацит - якість окремих ділянок землі чи соціальне становище людей. Германці не знали ні грошей, ні лихварства.

Особливу увагу Тацит приділяє войовничості германців - адже вони постійно воювали з Римом. Під час бою для вождя сором бути перевершеним у хоробрості, а для дружинників ганьба повернутись живим з бою, де загинув вождь. Якщо плем'я тривалий час не воює, знатні юнаки залишають його і приєднуються до племені, що веде війну. "Цих людей легше переконати викликати ворога на герць і одержати рани, ніж орати землю й чекати урожаю; більш того, вони вважають лінощами й малодушністю здобувати потом те, що можна здобути кров'ю".

Вождем племені обиралися представники найбільш знатних родів. Цей факт теж відображав зростання у германців соціальної нерівності. Воєначальником же обирали воїна, що відзначився у бою, але при цьому бралися до уваги заслуги його предків - отже, теж певний соціальний статус. Дружина вже стала постійною і надзвичайно залежною від воєначальника. Дружинники складали йому клятву на вірність, одержували від нього дарунки, зброю, бойового коня. Так створювались передумови для перетворення виборної військової влади у спадкову державну владу - королівську. Германці були серйозним суперником Риму - войовничим, багаточисельним, сповненим загарбницької енергії.

Перші спроби германських племен проникнути на територію Римської імперії і оселитись тут були успішно відбиті. У 113-101 рр. до н.е. натовпи кимврів і тевтонів були розгромлені полководцем Марієм. Спроба свевів оселитись у Східній Галлії була відбита у 55 р. до н.е. Юлієм Цезарем, який і сам ходив за Рейн. За Тіберія римляни поширили свою владу аж до Ельби і немало германських племен виявилися в залежності від них. Адже вже на початку нової ери повстали германські племена на чолі з вождем херусків Армінієм. Римляни вислали назустріч легіони під командуванням Вара, але в 9 р. н.е. вони були розбиті у Тевтобурзькому лісі, що й стало кінцем римського панування за Рейном. Після цього Рим міг лише оборонятись. Від верхів'їв Рейну до верхньої течії Дунаю був збудований оборонний вал, що допоміг імперії стримувати натиск германців. Окрім цього римляни прагнули привабити на службу одні племена в боротьбі проти інших. Пожвавилась і торгівля з варварами, центрами якої стали Кельн, Трір, Аугсбург, Регенсбург, Відень.

В 165-180 рр. вибухнула Маркоманська війна, в ході якої величезні сили германських племен маркоманів, квадів, вандалів, германдурів перейшли римський вал і дійшли до Північної Італії. Імператор Марк Аврелій завдав поразки варварам і навіть підкорив деякі племена, але надалі імперія вже не могла тримати германців на безпечній відстані від себе. Вона змушена була дозволити їм селитись на кордонах в якості федератів. Римські землевласники охоче приймали поселенців-варварів на землі, що не оброблялись через брак рабів.

Наближення германців до римлян помітно вплинуло на їх господарство і суспільний лад. Германці запозичили культуру землеробства, у них з'явилися садівництво й виноградарство. Відповідно зросли майнові нерівності і розшарування родової общини. Зворотній вплив справили германці й на імперію. В ній зросла кількість вільного землеробського населення. Зросло число германських загонів у римській армії, а германські воєначальники почали впливати на політичне життя, скидаючи та підносячи

на трон імператорів. Романізація варварів і варваризація Риму проходили одночасно і наближали завоювання останнього германцями.

На нових територіях у германців відбувались становлення нових племенних союзів, що стали основою етнічних спільностей із своєю політичною організацією - алемани, франки, сакси, тюрінги, бавари.

В 50-х рр. III ст., скориставшись хвилюваннями в імперії, германці проникли на її територію відразу на кількох ділянках. Алемани і франки вторглися в Галлію, а потім і в Іспанію, на північних Балканах з'явилися готи, звідки вони здійснювали набіги на внутрішні райони півострова та піратські наскоки на його узбережжя. Римлянам вдалося відтіснити франків та алеманів за Рейн, а готів за Дунай, але це сусідство було неспокійним і римляни змушені були евакуювати свої легіони і цивільне населення з Дакії. На кілька десятиліть кордони стабілізувались, хоча періодичні вторгнення германців тривали.

Сусідство германців з Римом одним з наслідків мало проникнення в їх середовище християнства. Воно більше відповідало змінам в суспільстві, ніж старе язичництво. В середині III ст. християнство у вигляді аріанства, що мало тоді поширення, розповсюдилось серед західних готів, чому немало сприяла місіонерська діяльність готського єпископа Ульфіли. Він, застосувавши латинський алфавіт, переклав на готську мову Біблію і проповідував християнське вчення серед германців. Інші германські племена теж сприяли його у формі аріанства.

Згодом ці релігійні відмінності між Римом і германцями набули ролі релігійного обґрунтування боротьби. Сама ж християнізація сприяла культурному і соціальному розвитку германців.

Історія стосунків Риму з германцями тривала і напружена. На середину IV ст. тиск варварів на Рим заставив останнього поступитися певним територіям. Крім того це сусідство сприяло руйнуванню рабовласницьких відносин. Одночасно запозичення германців у римлян робило їх не лише більш вправними у господарському житті, але й руйнували родову общину,

що вже вичерпала себе. Подальші зіткнення з германцями ставали для Римської імперії все більш небезпечними.

3. Падіння Західної Римської імперії і утворення варварських держав

Упродовж кількох століть Риму доводилось вести боротьбу з германською навалою і спробами оселитись на території імперії.

Першими значний успіх в цій боротьбі здобули вестготи. Племена готів до II ст. проживали по нижній течії Вісли, куди вони по стародавніх переказах переселились із Скандинавії. На початку III ст. частина готів пішла на південний схід і оселилась між Дніпром і Доном і одержала назву остготів. Решта готських племен оселилась на лісистих територіях між Дунаєм і Дніпром, утворивши вестготський племенний союз. В готських племенних союзах були й підкорені ними слов'яни, фракійці, сармати.

У 375 р. остготи були розгромлені кочівниками гунами, які прийшли з Центральної Азії, підкоривши собі деякі угорські й сарматські племена. Рятуючись від навали гунів вестготи у 376 р. звернулися до Риму з проханням про дозвіл оселитися на території імперії. Їм було дозволено зайняти Мезію на правому березі нижнього Дунаю і жити тут на правах федератів з обов'язком охороняти кордони імперії в обмін на поставки продовольства. Але римські власті не виконали своїх обіцянок, не забезпечили прийшло населення продовольством і серед нього почався голод. Римляни використали його для перетворення вестготів у рабів, за продовольство стали купувати дітей і дружин вестготів, що викликало масове повстання, до якого приєдналися раби з маєтків та рудників Мезії та Фракії. У вирішальній битві біля Адріанополя у 378 р. готи одержали перемогу, загинув імператор Валент, а його наступнику Феодосію довелося укласти договір з вестготами і дозволити їм оселитися на кращих землях Балканського півострова.

Певний час вестготи були у мирних стосунках з римлянами, але після смерті Феодосія у 395 р. знову почали спустошливі набіги на імперію, прагнули захопити Константинополь. Імператор Східної Римської імперії

Аркадій заплатив вестготам викуп і поступився багатою провінцією Іллірією. На чолі вестготів став король Алларіх, який у 401 р. Здійснив похід у Північну Італію. На чолі римського війська, де на той час було багато варварів, стояв вандал Стіліхон. Він не пропустив вестготів в Італію, успішно відбивав і напади інших германських племен. Разом з тим він розумів, що сили імперії виснажені і прагнув, коли це можливо, відкупитись від нападників

У Римі на той час були як прибічники гнучкої тактики, які вважали, що іноді варварам треба йти на поступки, щоб зберегти державу, так і представники косної і нереалістичної позиції, що ворогів Рим повинен лише знищувати. Гору взяли останні, і Стіліхон, добрий полководець, був звинувачений у потуранні своїм співплемінникам, зміщений і згодом страчений. Це погіршило воєнне становище Риму. Вестготи знову почали набіги, вимагаючи все більших витрат контрибуції і нових земель. У 410 р. після тривалої облоги Алларіх взяв Рим і пограбував його. На сучасників ці події вплинули надзвичайно гнітюче, падіння "вічного міста" асоціювалось з кінцем світу.

В плани Алларіха входило Сицилії, тому він рушив на південь Італії. Але тут 80-річний король помер, а його наступник Атаульф уклав з імператором Гонорієм угоду - одружився з його сестрою Галлою Плацидією і одержав право для готів оселитися в Південно-Західній Галлії. Після нових походів у Галлію та Іспанію у 418 р. вестготи утворили своє королівство із столицею в Тулузі - першу варварську державу на території Римської імперії.

Вандали. Навала гунів

У боротьбі проти германських племен римляни намагались посіяти серед них ворожнечу, нерідко укладали угоди з одними проти інших. Охорону кордонів на Нижньому Рейні римляни доручили франкам, за що їм було дозволено оселитись у північній Галлії. Але у 406 р., коли основні сили імперії були кинуті на боротьбу з вестготами, вандали і їх союзники алани і квади (свеви) ринули в Галлію, зламавши опір франків.

У 409 р. ці нові нападники через Піреней рушили в Іспанію і захопили її західні території.

Вандали, на відміну від вестготів, не прагнули захопити певні території і осісти на них. Вони знаходились на нижчому ступені розвитку, відзначались виключною войовничістю і дикими грабунками земель, на які нападали. Вони напали на міста на узбережжі Східної Іспанії, захопили там кораблі і висадились у Північній Африці, де захопили колишні римські володіння і утворили свою державу із центром у Карфагені, яку Рим був змушений визнати.

Африканські володіння були важливими для Риму у господарському відношенні - звідси надходили зерно та олія, але згодом новий ворог привернув до себе всі сили вже розхитаної імперії.

З гунами римські легіони вперше зіткнулися у 379 р., коли вони, переслідуючи вестготів, вторглися у Мезію. З тих пір гуни нападали на Східну Римську імперію і вона платила їм данину. Щодо Західної Римської імперії, то вона навіть брала гунів на службу для придушення заколотів франків та бургундів, а також для боротьби з багаудами.

Особливо войовничими стали гуни за вождя Атілли (435 - 453), названого за жорстокість "божим бичем". Столиця його знаходилась на берегах Тиси, на території нинішньої Угорщини. Звідси гуни робили походи в Малу Азію, Вірменію, Месопотамію. У 451 р. Атілла рушив у Галлію, обложив і після тривалої облоги взяв Орлеан. Вирішальна битва відбулась на Каталаунських полях біля Труа. Гунам протистояло військо, що складалося з римлян, вестготів, франків і бургундів під командуванням римського полководця Аеція. Гуни були переможені, але на наступний рік Атілла ще здійснив похід в Італію, де захопив велику здобич. У 453 р. він помер і гунський союз розпався.

4. Падіння Західної Римської імперії та утворення варварських королівств

Боротьба з гунами, хоч і привела до розгрому цього племінного союзу, виснажила ресурси імперії. Імператорський двір вже знаходився не в Римі, а в Равенні, при ньому точилися інтриги. Імператор боявся популярності Аеція як переможця гунів і значного політичного діяча того часу, тому й наказав його вбити. А у 455 р. сам імператор Валентиніан був убитий одним з воєначальників Аеція. Після цього імператорський престол переходив з рук в руки, імператори були ставлениками армії, Візантії, різних груп знаті і навіть германців. За 21 рік змінилось 9 імператорів.

У травні 455 р. вандали знову нагадали про себе Риму. Їх флот увійшов у гирло Тібру, імператор не зміг організувати оборону і вандали захопили місто, піддавши його ще не баченому пограбуванню та руйнуванню. 14 днів вандали громили Рим, вражаючи і жахаючи його жителів безцільним і жорстоким нищенням пам'яток культури. Так з'явився термін "вандалізм", який означає тупе й безцільне нищення.

Вандали не затримались у Римі, але імперія вже не мала сил захищатись від просування варварів. Бургунди захопили Ліон, рушили вниз по Роні і завоювали землі в Галлії, де й осіли. Великі території в центральній Галлії зайняли вестготи. Римляни намагались використати їх в Іспанії для боротьби з багаудами і свевами, і вестготи їх дійсно перемогли, але самі залишились на Піренейському півострові.

Уряд не міг допомогти віддаленим від Італії провінціям. Ще в 408 р. були забрані легіони з Британії. Її населення, щоб захиститись від нападів кельтів з Ірландії та Шотландії, запросило плем'я саксів і виділило їм землі в Кенті. Але сакси перестали коритися римській владі і разом з англами та ютами захопили більшу частину острова, відтіснивши романізоване населення на захід.

Навіть в самій Італії влада імператора в значній мірі залежала від підтримки армії, де переважали германці. У 476 р. вони, не раз вже домагаючись підвищення платні, зажадали земель для поселення. Їх воєначальник Одоакр з племені скірів підняв повстання і скинув останнього

римського імператора - малолітнього Ромула Августула. Самого Одоакра військо проголосило конунгом, він правив Італією 17 років, не вважаючи себе імператором. Знаки імператорської влади були ним відіслані у Константинополь імператору Зенону. Західна Римська імперія припинила своє існування.

В падінні Західної Римської імперії важливу роль відіграли два фактори - внутрішня криза, що виявлялась у всіх сферах життя і навала германців, які нанесли імперії вирішальний удар.

Остготське королівство

Після падіння Римської імперії варварські королівства на заході, які вважались союзниками Риму, стали незалежними. В самій Італії у землевласників на користь варварів було забрано третину земель. Все це породжувало нові претензії германських племен.

Остготи, що жили в придунайських землях і вважалися федератами Візантійської імперії, із згоди її імператора рушили на завоювання Італії. На чолі остготів стояв король Теодоріх. Але остготам не вдалось одержати вирішальної перемоги і Теодоріх уклав угоду з Одоакром про поділ Італії. Однак згодом Одоакр був підступно вбитий на бенкеті у Теодоріха і вся Італія перейшла під владу остготів, які утворили тут королівство, до якого увійшли також області по Дунаю. Столицею була Равенна.

Теодоріх провів земельну реформу, відібравши третину земель у тих, кому її наділив Одоакр. Деякі італо-римські власники навіть збільшили свої володіння. Остготи, що оселилися в Італії, принесли сюди дрібне общинне землеволодіння. Під впливом римлян змінювалась і сама остготська община, в ній швидко йшла майнова диференціація.

Теодоріх вважав себе наступником римських імператорів, зберіг деякі римські інститути. Діяло римське право, функціонував сенат. Римська церква була урівнена з готською аріанською. Розуміючи істотну відмінність старого римського населення від готів, Теодоріх прагнув подолати цю прірву, своїм першим міністром він зробив двадцятилітнього римлянина Боеція, глибоко

освіченого філософа. Боецій брав активну участь у вирішенні питань війни і миру, приймав посольства, упорядковував фінанси, обліковував урожаї, писав королівські укази. Він бачив, що в готському оточенні Теодоріха досягнення римської культури не мають жодної цінності. Він боявся, що надбання античної культури можуть бути втрачені, тому прагнув систематизувати їх в підручниках-енциклопедіях з арифметики, музики, геометрії та астрономії. Ці підручники містили не практичні поради, а філософські узагальнення. Вони були належним чином оцінені у середньовічних школах та університетах.

Теодоріх був прихильним до Боеція, але надто легко повірив обмовам і кинув його до в'язниці. Там Боецій написав "Розраду філософією", свій найбільш значний філософський твір, джерело оптимізму і стійкості для багатьох наступників.

Готська воєнна верхівка прагнула заволодіти багатствами римської знаті, послабити її вплив у суспільстві. Після смерті Теодоріха це привело до відкритих зіткнень.

В 533 р. візантійський імператор Юстиніан, прагнучи відновити Римську імперію в її колишніх кордонах, направив військо до Італії, де його підтримали римські аристократи та духовенство. На готський престол у Равенні став Тотіла, який розправився із сторонниками реставрації імперії, позбавив їх майна і, спираючись на колонів та інших залежних людей, зумів організувати оборону і завдати візантійцям поразки. Але Юстиніан спрямував в Італію нові великі війська. У 552 р. на полі бою загинув Тотіла, а в 555 р. Італія була повністю завойована і остготська держава перестала існувати. Землі, раби і колони були повернуті до колишніх власників, а готи позбавлені значної кількості майна, багато з них покинули країну.

Лангобардське королівство

Через тринадцять років після завоювання Італії візантійцями в неї вторглися лангобарди, племінний союз яких включав германців, сарматів і болгар і розмістився в Паннонії. Поступово лангобарди завоювали більшу

частину Італії, під владою Візантії залишились лише землі біля Равенни і Риму і деякі території на півдні. Лангобарди забирали у колишніх власників вже не третину землі, як готи, а майже все майно, іноді навіть робили їх своїми рабами.

На території Італії утворилось лангобардське королівство, яке все населення обложило податком. У самих лангобардів швидко розкладались родо-племінні зв'язки, утверджувалась приватна власність. Саме лангобардське завоювання нанесло остаточний удар по рабовласницьким відносинам в Італії і сприяло становленню феодалізму.

Згодом у VIII ст. папи римські, прагнучи завоювати землі, що були під владою лангобардів, закликали на допомогу франкських королів, які й нанесли лангобардам руйнівних ударів. Остаточно підкорив лангобардське королівство Карл Великий.

5. Соціально-економічні зміни в Західній Європі у V - VI ст.

Розселення германців серед романізованого населення, що мало більш високу матеріальну культуру, сприяло змінам як у варварській общині, так і у римському суспільстві. Германці неодноразово проводили конфіскації і переділи земель, в результаті яких велике землеволодіння не зникло, але скоротилося, поступаючи дрібному та середньому. Раби та колони здобували більшу господарську самостійність. Категорія рабів ще зберігалась, але держава варварів орієнтувалась не на рабовласників, а на вільних общинників і не втручалась у відносини між землевласниками і залежними від них людьми.

Змін зазнавали й самі германці. З воїнів вони перетворювались в селян-общинників. Малі сім'ї одержували наділи земель, які поступово перетворювались у власність, зростала майнова нерівність. У германців теж з'явилась велика земельна власність. За прикладом галло-римської знаті королі, родо-племінна знать і королівські дружинники привласнили значні завойовані землі. Під впливом римських відносин в суспільстві - відносин нерівності, римського права посилювався процес розкладу общинно-родових

відносин у варварів, рівність відійшла в минуле, з'явилися привілейовані групи населення - як правило більш заможні, наближені до короля. В середовищі германців теж з'явилась поземельна та особиста залежність.

На зміну рабовласницьким у римлян та родовим у германців відносинам приходили нові феодальні відносини. Залежними селянами ставали раби, вільновідпущеники, колони, общинники, що втратили землю, залежні категорії людей германського суспільства - літи. На іншому полюсі формувався клас великих земельних власників галло-римського та варварського походження.

На зміну римській державності з його бюрократичною системою прийшли більш примітивні варварські королівства. Центральна влада зосереджувалась в руках правителів-королів, влада яких ще носила помітний відбиток попереднього періоду воєнної демократії - велику залежність від війська - дружини, від родо-племінної знаті. На місцях ще зберігались общинно-родові органи - народні збори з виборними суддями. судили германське населення за звичаєвим правом, зафіксованим у варварських правдах.

На формування германської державності справляли вплив римські державно-правові інститути. Римське населення користувалось римським правом, управлялось колишнім судово-адміністративним апаратом, на королівській службі перебували освічені римляни, як Боецій в остготській державі.

Відбувався й процес етнічної асиміляції, особливо швидкий там, де германці селилися не відособленими групами, а в середовищі романізованого населення. Але навіть там, де створювались суцільні варварські поселення, наприклад, франків у Північній Галлії, лангобардів у Північній Італії, асиміляції сприяли об'єднання в одній державі і поширення християнської релігії. Шлюби між галло-римлянами і германцями стали звичною справою. Почалось формування нових етносів.

Тема 3. Утворення та розвиток держави франків

План

1. Джерела вивчення розкладу родового ладу та становлення феодальних відносин у франків

2. Франкська держава Меровінгів і Каролінгів

1. Джерела вивчення розкладу родового ладу та становлення феодальних відносин у франків

Джерела по історії варварських племен дуже різноманітні. З них чи не найважливіші – збірники звичаєвого права – правди. Однією з найдавніших є Салічна правда, складена салічними франками за правління Хлодвіга (кінець V – початок VI ст. до н.е.). Салічна правда не найбільш рання, – Вестготська та Бургундська правди, очевидно, давніші. Але в ній найменше позначилось Римське право, хоча написана вона варваризованою латиною і рахунок штрафів йде на римські соліди і динарії.

Особливістю Салічної правди як джерела є чисельність її варіантів і різночитань. Справа в тому, що цей документ був у вжитку з V по IX ст., постійно переписувався і змінювався у ході переписок. Є понад 350 списків і компіляцій. А первісний текст, на жаль, до нас не дійшов, збереглись лише копії з нього, зроблені у VIII – IX ст.

Навколо Салічної правди точиться немало суперечок. Французький історик Фюстель де Куланж ще у XIX ст. був противником марки і маркової теорії і не вважав Салічну правду документом, що свідчить про соціальний устрій германців. У 1947 р. австрійсько-німецький історик Штейн в одному з журналів твердив про фальшивість Салічної правди. Він не брав до уваги різних варіантів правди і стверджував, що вона написана значно пізніше, в канцелярії Карла Лисого (IX ст.).

На Заході ця точка зору не одержала підтримки як поверхова. А в радянській історіографії вона гостро критикувалась як буржуазна, реакційна спроба дискредитувати в науці цінний документ, що підтверджує

непорушність марксистської періодизації історії і дає можливість прослідкувати перехід франків від родового ладу до феодального.

Рипуарська правда складена в області проживання рипуарських франків – по Рейну (VI ст.). Текст її не є єдиним, а складається з кількох частин, але зведених до єдиної нумерації. Грошові штрафи не співпадають з Салічною правдою. При Карлі Великому була складена нова редакція і названа “Рипуарський закон, оновлений за часів Карла”.

У IX ст. записана Правда хамавів, у VIII ст. – Алеманська правда. Баварська, бургундська, саксонська, тюрінгська правди складені пізніше – за Каролінгів, але й вони фіксують звичаї, що склалися раніше. Серед більш пізніх джерел каролінгського періоду – т.з. капітулярії, що відображають різні сторони життя франкського суспільства. Це – законодавство королів, їх накази, тому тон їх більш категоричний.

Грамоти – це документи, з допомогою яких оформлялись різного роду куплі-продажі-дарунки. Формули – це готові грамоти, в які треба було лише вписати дати та імена учасників контракту. Формули свідчать про типові юридичні випадки. До нас дійшли картулярії – зібрання грамот, часом багатотомні. Вони зберігались в монастирських архівах і здебільшого містили дарчі грамоти.

В грамотах відображено і прямий шлях до закріпачення. Є такі, де говориться про людину, що передає себе в рабство. Одночасно йде й процес відпуску рабів на волю. А в результаті утворювався клас залежних селян.

Поліптики – це опис церковних володінь. Були навіть такі взірці, за якими королівські посадові особи повинні були у фіксальних цілях описувати крупні помістя. За Каролінгів вийшов “Капітулярій про помістя” – настанови управителям королівських помість, що регламентують їх внутрішнє життя.

Про політичну історію свідчать хроніки та аннали – літописи. Найбільш відомі твори меровінгського періоду – “Історія франків в десяти книгах” Григорія Турського. Це досить об’єктивний опис правління перших Меровінгів, але пронизаний клерикальними тенденціями.

Хроніка Фредегара – написана пізніше, в Бургундії. Опис доведений до 642 р. Є її продовження – до 768 р.

За Каролінгів були написані Лоршські аннали (це не те саме, що Великі Лоршські аннали або “Аннали Ейнгарда”). В них документи, де автор малює картину боротьби королів за централізацію.

2. Франкська держава Меровінгів і Каролінгів

Варварські правди відображають не лише зросле майнове розшарування, але й закріплення землі у приватну власність як процес. У Салічній правді ще немає нічого про купівлю-продаж землі. Вона ще не була у приватній власності. А з часів “Едикту Хільперіка” вже й вона перестала належати роду і нею розпоряджались сім’ї.

Політична влада завжди залежала від форми власності і захищала власність. З формуванням приватної власності родовий політичний лад себе вичерпав і королівства прийшли йому на заміну. Найбільшим і найсильнішим було королівство франків.

Франки жили спочатку за Рейном. Тациту були відомі їх племена – хамави, батави, сугамбри. “Франк” – збірна назва, виникла в середині III ст. і означає “вільний”, “відважний”. Франки поділялись на 2 великі групи: салічні (приморські) і рипуарські (берегові), що жили по Рейну.

Один з перших королів салічних франків – напівлегендарний Мервей, від нього і назва династії – Меровінги. Особливо зміцніло королівство за Хлодвіга (481 – 511 рр.). Історія його царювання докладно викладена в “Історії франків” єпископа Григорія Турського. У 486 р. Хлодвіг завоював всю північну Галлію з центром в Парижі, де правив римський магнат Сіагрій. Поблизу м. Суассон відбулась вирішальна битва. З цим же містом пов’язана історія з вазою, відома вам зі школи – свідчення зростання ролі короля.

Сини і онуки Хлодвіга завоювали Бургундію, а потім і решту Галлії. За Рейном їм підкорилися Алеманія, Тюрінгія, Баварія і деякі племена саксів.

Наступники Хлодвіга широко роздавали королівські землі у вигляді т.з. бенефіція (дарунка, благодіяння) своїм дружинникам, які перетворювались

на землевласників-вотчинників, що передавали землі своїм дітям у спадок. Багато земель одержала і церква (ще в 90-х рр. Хлодвіг прийняв християнство, хрестились і інші франки, і не у вигляді аріанства)

Світська і духовна знать укрупнювала свої володіння за рахунок селян. З метою захисту вони передавали свої ділянки церкві для захисту за певні оброки та панщину – прекарій (буквально: ділянка, надана на прохання).

У II половині VI ст. в едикті короля Хільперіка встановлювалось успадкування землі і по чоловічій і по жіночій лініях – а це вже приватна власність.

Процес зникнення вільних селян відбувався не однаково в різних районах. В Австразії оформлення приватної власності затрималось (тут слабим був римський вплив). Тут общинники – вільні селяни відігравали велику роль.

Із скороченням фонду вільних земель у короля, зростанням знаті династія Меровінгів ослабла. Між її гілками почалися усобиці. У ній особливо виділились дві королеви – Брунгільда, дружина Сігіберта, короля Австразії і Фредегонда, дружина Хільперіка, короля Нейстрії. Брунгільда знищила десять принципів королівського дому, пережила свою суперницю Фредегонду і свого чоловіка Сігіберта і правила сама – спочатку від імені свого сина, а потім – від імені внуків, поки не була вбита.

Останніх Меровінгів ще за життя називали “лінивими королями”.

У VII – VIII ст. вони вже не мали реальної влади. У Нейстрії, Бургундії й Австразії виділились майордоми. Колись так називали королівських дворецьких. Тепер це були правителі земель. Найсильнішими були австразійські майордоми, які спиралися на вільне селянство, з якого створювали численні військові сили.

У 687 р. майордом Австразії Піпін II Герістальський розбив свого суперника майордома Нейстрії біля м. Тертрі і став правити королівством. Династія ж одержала назву від імені Карла Великого – найбільш видного її представника.

У VIII ст. над Франкською державою нависла загроза завоювання арабами. Син Піпіна Карл Мартелл (Молот), зустрів арабів біля м. Пуатьє у 732 р. Тут відбулась одна з найбільших битв, за яку Карл і одержав своє прізвисько. Арабів відтиснули аж до Піренеїв. Через 5 років араби знову зробили спробу проникнути в Галлію, але знову були розбиті.

Карл Мартелл провів військову реформу, зробивши ставку на кінноту. Селяни, що зубожіли і втратили незалежність, служити в кінноті не могли. Базою для такого війська стали рицарі (від нім. – вершник, “кінний солдат”), великі і середні землевласники. Карл Мартелл широко практикував військові беневіції. Землі брав у знаті, що брала участь у заколотах. За військові беневіції треба було обов’язково служити у війську. Так закладались основи дрібнопомісного рицарства.

Піпін III Короткий ще вважався майордомом, а королями були Меровінги. Щоб змінити ситуацію, Піпін заручився підтримкою папи. В 751 р. на зборах знаті в Суассоні Піпіна було оголошено франкським королем. За наказом папи архієпископ майнцький Боніфацій учинив над Піпіном обряд мирропомазання. На знак вдячності Піпін здійснив два походи проти лангобардів – противників римського папи, котрі загрожували захопити Рим. Папа одержав землі в центральній частині Італії. Так утворилась церковна папська область – держава, що зберігалась до 1870 р. У 1922 р. була відновлена держава Ватікан в Римі, її територія значно менша від тієї, що була в середньовіччі.

Карл Великий – син Піпіна Короткого, був королем з 768 по 814 р.р., - 46 років. Він брав участь у понад 50 походах, шляхом яких створив велетенську імперію. У 800 році папа Лев III, зацікавлений у зміцненні церковної влади у захоплених Карлом землях, коронував його імператорською короною.

Імперія Карла Великого проіснувала до 843 р. і була поділена його онуками на три частини. Це сталося у Вердені у 843 р. Історія утворення і розпаду цієї імперії є предметом вивчення на семінарському занятті.

Отже, франки в Західній Європі пройшли великий історичний шлях – від союзу племен до імперії, що розпалася, давши початки трьом великим європейським державам – Франції, Італії і Німеччині.

Тема 4. Візантія у IV – XI ст.

План

1. Виникнення Візантійської імперії та її економіка в IV – V ст.
2. Правління Юстиніана та його наслідки. Криза в VII.
3. Утвердження феодальних відносин у Візантії (II половина IX ст. – кінець XI ст.).

1. Виникнення Візантійської імперії та її економіка в IV – V ст.

Ще в 330 р. Константин I переніс столицю Римської імперії на Схід, на місце древньої мегарської колонії Візантій. Дуже швидко виросло місто Константинополь. Розділ імперії в 395 р. остаточно сформувався відокремленням східних провінцій.

До Східної Римської імперії увійшли Балканський півострів, Мала Азія, Північна Месопотамія, частина Вірменії, Сирія, Палестина, Єгипет, Киренаїка, Крим, Родос, Кіпр та інші острови. Тут проживали різні народи – греки, даки, фракійці, іллірійці, сирійці, грузини, вірмени, євреї, але домінували греки і їх мова. Самоназва імперії – Ромейська, ми ж її називаємо Візантією.

Східна імперія була більш стійкою в порівнянні із Західною внаслідок стійких економічних зв'язків. В приморських районах і в долинах річок вирощували виноград, сливи. Житницею був Єгипет; Мала Азія і Сирія – скотарські райони. Рабовласництво не відігравало такої ролі, як у Західній імперії. Поруч з рабами були вільні общинники. Община – мітрокомія, з круговою порукою.

В імперії було багато міст : Константинополь, Фессалоніка, Корінф, Ефес, Лаодікія, Антиохія, Бейрут, Дамаск, Александрія. Вони були центрами

ремесла і торгівлі. Караванні і морські шляхи вели в Індію, Китай, на Кавказ і до слов'ян. На узбережжях була безліч провінційних міст – полісів. Соціальний склад міст був строкатим.

На відміну від Західної імперії Візантія не була завойована варварами. Вона встояла під натиском вестонів і остонів. Рабовласницький лад зберігався тут ще до V – VI ст., але її суспільний лад еволюціонував у напрямі до феодалізму.

Позначалось це становище й на управлінні. У великих містах велику роль в житті відігравали видовища. Дими – сині і зелені, по кольору одягу возниць – це своєрідні “партії цирку”, вони відігравали важливу роль у політичному житті. Управляли полісом куріали – рабовласницька верхівка міста. Вони утримували громадські будови, організовували видовища, роздавали продукти бідності. За збір податків вони відповідали своїм майном. З феодалізацією відносин куріали розорявались. В IV ст. рабські форми праці не були домінуючими.

Верховна влада належала імператору. Ще в III ст. був сформульований принцип: “Те, чого бажає імператор, має силу закону.” Церква підтримувала імператора. Обирав його синкліт (сенат). Вплив справляли дими. Цирк часто був і ареною політичного життя. Адміністративний апарат був громіздким, а значить, і податки були обтяжливими. Через кожних 15 років проходила звірка майна для сплати податків. Землі втікачів приєднувались до сусідів, яких зобов'язували платити податок.

В кінці IV ст. почастишали народні виступи, поширились єресі. І в цей же час на імперію обрушились варвари – вестготи. Їх вдалось відбити. В першій половині V ст. прийшли гуни, в кінці – остготи.

В V ст. набули поширення несторіанці, що відкидали у Христі божественну природу, і монофізити, що навпаки, визнавали у Христа лише божественне начало. За єресями приховувалась політична боротьба.

В V ст. імператор Анастасій відмінив податки з городян і переклав їх на селян. Селянам заборонено було продавати землі великим власникам –

лише сусідам. Орендарі, що тримали землю понад 30 років, одержували її у власність.

Рабовласники ще були сильними. За Юстиніана вони перейшли до наступу всередині країни і за її кордонами.

2. Правління Юстиніана та його наслідки

Криза в VII. Імператор Юстиніан (527 – 565) – освічений, працелюбний, жорстокий і впевнений вирішив відновити імперію в її колишніх кордонах. Щоб поповнити казну, він наказав повертати на ділянки колонів, коли б вони не втекли.

Юстиніан завів римське право. Основна частина – “Кодекс Юстиніана”. В нього ввійшли “Дигести”-, уривки з творів юристів, “Інституції”, керівництво до користування “Кодексом” і “Новели” – імператорські накази. Юридичний статус рабів переносився на колонів.

Юстиніан, щоб добути гроші, віддавав продаж основних продуктів на відкуп, збільшив податки. Церкві належала 1/10 земель. Єресі переслідувались. В 529 р. в Афінах була закрита вища школа – останній оплот античної науки і культури.

Далі Юстиніан почав відвойовувати територію Західної Римської імперії. В 533 – 534 рр. було захоплене Вандальське королівство в Північній Африці, в 535 – 555 – Остготська держава, Галлія в 545 р. – Південно-Східна Іспанія, Сардинія і Корсика.

11 січня 532 р. в церкві (що був і іподром) почалось повстання “зелених” – “Ніка”. Повсталі вимагали, щоб імператор покарав чиновників. Юстиніан відмовився і залишив цирк. Був час, коли повсталі перемогли, Юстиніан навіть збирався тікати з столиці, але через 5 днів полководець Велізарій придушив повстання. Було вбито 30 – 40 тис. чоловік.

Повстання дуже вразило Юстиніана, він боявся нових, тому провів реорганізацію адміністрації. Була посилена поліцейська влада, проведені конфіскації у магнатів. Юстиніан спирався на середні верстви служилих людей, їм передавав конфісковані землі знаті.

Юстиніан централізував управління і податки, але не зміг подолати хабарництво. Імператор спирався на церкву, а язичників переслідував.

Значну частину державних коштів Юстиніан витрачав на будівництво. Шляхи, мости, водогони, лазні, театри і, звичайно, храми. В 532 – 538 рр. Збудований храм св. Софії. Незважаючи на кілька землетрусів, він і зараз вражає красою. Це ранній візантійський стиль.

Історик часів Юстиніана – Прокопій Кесарійський. Про царювання Юстиніана він написав “Історію воєн” (з персами, готами та ін.), “Про будови”, “Таємну історію”, де викриті темні сторони царювання.

Історик Агафій написав “Царювання Юстиніана”, що доповнює праці Прокопія. Він значно більш лояльний до правителя, ніж Прокопій.

Географ Козьма Індікоплавт писав про Африку та Індію, Червоне море та Індійський океан. Математики-механіки Ісидор Мілетський і Анфілій Тральський були головними будівниками храму св. Софії.

Зовні царювання Юстиніана було блискучим, але, коли імператор помер у віці 84 років, його син Юстиніан II опинився у скрутному становищі. Були втрачені завойовані землі, знову почались єресі та народні рухи. Останній представник династії Юстиніана імператор Маврикій загинув під час дворцевого перевороту.

На Балкани в VI – VII ст. кілька разів вторгалися слов'яни, які доходили аж до Пелопонесу. На Дунаї тиснили авари. Східні провінції почали захоплювати перси. Сірію, Палестину і Єгипет захопили араби. На початку VIII ст. залишилось 1/3 території імперії Юстиніана. Зростав вплив слов'ян, які переселились у східно-римську імперію.

Становище слов'ян-переселенців охарактеризоване у “Землеробському законі”, сформульованому у VIII ст., але такому, що відбиває реалії ще VII ст. Селяни мали ділянки – поле, виноградник, сад у власності. Але їх назви – пайка, жереб – свідчать про вплив общини. Закон передбачав і переділ земель, якщо перший поділ був проведений неправильно.

Після збору врожаю поля могли перетворюватись на вільне пасовище. Були й безземельні селяни-апори, що орендували землі з половини урожаю, а деякі орендарі платили власникам десятину врожаю – мортити. Можливо, це колишні власники земельних ділянок. Були й наймити – містоти або містії.

“Землеробський закон” свідчив про певне розшарування общини, про залежність, що вже виникла. Поширена версія про слов’янське походження цього документу. Слов’яни дали Візантії масу вільного селянства, на базі якого могли розвиватись феодальні відносини. Тому Візантія забезпечувала себе зерном та іншими продуктами.

Слов’яни склали і основу війська для боротьби проти арабського халіфату, що став головним ворогом Візантії.

З перемінним успіхом йшли війни з протоболгарами. У 681 р. Візантія була змушена визнати утворення протоболгарами держави і згодитись на сплату данини. У VIII – IX ст. Болгарія стала суперницею Візантії на Балканах.

В VII ст. дещо послаблені були податки, але війни вимагали коштів, і вони знову почали підніматись. Політичні зіткнення були гострими. Щоб послабити знать, василевси (імператори) почали дробити ферми (адміністративні райони): це послаблювало стратигів, що були на їх чолі.

З 717 р. прийшла до влади Ісаврійська династія. Щоб зміцнити за рахунок духовництва, імператор підтримав іконоборців і у 726 р. едиктом Лева III вшанування ікон, хрестів, мощей було оголошено ідолопоклонством. Іконоборство супроводжувалось конфіскаціями, розгулом фанатизму, стратами. Монастирі закривались, монахів залучали до служби у війську, до шлюбів. У відповідь виник рух іконовшанування. Але головна мета – збагачення держави і знаті багатствами церкви була досягнута. У 843 р. вшанування ікон було відновлене, однак церква не одержала назад свого конфіскованого майна.

У IX ст. Візантію потрясли повстання. У 820 р. в Малій Азії почалось повстання Фоми Слов’янина. Він створив боєздатну армію і прагнув до

захоплення трону. Його підтримав арабський халіф. В кінці 821 р. військо Фоми Слов'янина обложило столицю. Але імператору допоміг правитель Болгарії. Військо Фоми Слов'янина було розбите, а сам він був страчений. Але і після цього окремі загони повстанців ще діяли. Ідеологією низів стало павликанство, що зародилось у Малій Азії. Павликани вважали, що в світі борються два начала – добро і зло, духовне і матеріальне. Церква була оголошена теж творенням сатани, зла. Уряд жорстоко розправився з павликанами. Було страчено до 100 тис. чоловік. У IX ст. існувала навіть їхня держава в Малій Азії з центром Тефрика. Лише у 872 р. павликани були остаточно розгромлені. Тих, хто не відмовився від своїх поглядів, топили у морі, спалювали.

3. Утвердження феодальних відносин у Візантії (II половина IX ст. – кінець XI ст.)

Придушення народних повстань послабило общину. Неврожаї та епідемії розорювали селян і вони легко попадали у залежність від багатих динатів, віддавали їм свої ділянки і ставали париками – залежними землеробами або йшли в місто. Розорення вільних землевласників стало стихійним лихом.

Вільні селяни були основою феодального ладу, воєнної і фінансової могутності імперії. У X ст. імператори Македонської династії видали серію законів, що перешкоджали захопленню земель селом. Але в 927 р. був великий голод і селяни за зерно віддавали свої наділи. Закони порушувались. Новелою 996 р. імператор Василій II Болгаробойця відмінив строк давності повернення земель – 40 років. Тепер селянин міг повернути свою землю і через більший строк. Але й це мало допомогло.

Падала боєздатність армії. Селяни-стратіоти ставали париками командирів. Деякі селяни розорялись і вже не могли служити у війську. В кінноті почали служити лише власники 3-х ділянок. Так з'явилась грань між стратіотами і селянами. Все частіше імператори брали найманців: норманів, русів, грузин, вірменів.

У IX – XI ст. більшість селян стали париками. Формою ренти була грошова і натуральна. Повинності росли. Досить широкою була ще й верства вільних податкосплатників. Податки брались з усього – з вуликів, худоби, птиці. Подвірний податок вносили навіть неімущі.

З середини XI ст. почалось піднесення міст – центрів ремесел і торгівлі. Константинополь з бухтою Золотий Ріг приваблював іноземних гостей з усіх країн.

У X ст. була написана “Книга епарха”, що дає уявлення про життя міст. Отже, що ми з неї можемо узнати про життя міст. Це те, що ремісники були об’єднані в корпорації, що грали роль цехів. Їх було 22. В корпорації об’єднувались і торгівці. Держава мала великі прибутки від податків на ремісників і контролювала якість товарів та ціни.

В зовнішній політиці тривала боротьба з арабами. Візантія терпіла і від зміцнілої Болгарської держави. Лише у 1018 р. при Василі II Болгаробойці після 50-річних війн Болгарія була завойована Візантією.

У IX – X ст. розвивались відносини з Київською Руссю. В середині XI ст. церква остаточно розділилась на східну і західну. Це поглибило ворожі відносини Візантії із Західною Європою.

Культура Візантії надзвичайно оригінальна і багата. Великого розвитку набула богословська література. Але розвивалась і наука. Лев Математик здобув відомість як механік, математик. З VII ст. візантійці знали “грецький вогонь” – очевидно, суміші селітри і нафти, що давало полум’я, не гасиме водою. У IX ст. лікар Нікіта склав керівництво по хірургії.

Відомі поети Іоан Геометр, поетеса Кассія. З історичних творів відомі хроніки Феофана Сповідника і Георгія Амартола. Імператору Константину VII Багрянородному приписують трактати “Про управління державою”, “Про феми і народи”.

Церква і монастирі у Візантії були залежні від імператора, від держави. Патріарх на відміну від папи, не мав світської влади і великих матеріальних коштів. У єпископів не було земельних володінь і їх добробут залежав від

милостей імператора. Церква бідною не була. У X ст. були узаконені податки на церкву грішми і натурою.

Монахів у Візантії було багато. Монастирі були імператорські, патріарші і приватні. Серед населення містичні настрої були дуже поширені. Часом селяни об'єднували кілька ділянок: засновували монастир. Згодом великі монастирі стали серйозною політичною силою.

У XI ст. провінційна знать зміцніла і почала рватись до влади. В 1057 р. їй вдалось посадити на престол Ісаака I Комніна. Але чиновна аристократія була ще сильною і через 2 роки Ісаак зрікся престолу. У 1081 р. знову воєнна знать провінції посадила на престол Олексія I Комніна.

Тема 5. Араби в VI - XI ст.

План

1. Створення арабо-мусульманської держави.
2. Основи ідеології раннього ісламу.
3. Халіфат Омейядів.
4. Халіфат Аббасидів. Особливості арабського феодалізму.

1. Створення арабо-мусульманської держави

Аравійський півострів здавна був заселений арабами. Їх заняття визначались природніми умовами - сухими степами, пустелями та напівпустелями. Для землеробства були придатні лише незначні частини цих земель, адже основним заняттям населення стало скотарство.

Землеробство на поливних ґрунтах було розвинене у Йємені, де склалася система ірригації. Але до VI ст. тут існувала Хім'яритська держава із землеробством та ремеслами. У Південній Аравії видобували золото, збирали ладан та інші ароматичні смоли.

У сірійських та грецьких джерелах відзначалось декілька соціальних верств Йємена в VI - VII ст.: знать, купці, вільні землероби, вільні ремісники, раби. Вільні землероби жили общинами, разом володіли каналами та іншими

зрошувальними спорудами. Знать жила в містах (здебільшого), але володіла маєтками на землі, де працювали раби. Частково раби працювали і на зрошувальних спорудах та в ремеслах.

Водогонами та греблями відали знатні люди - кабіри, була й торгова знать.

Кочівники-скотарі складали більшу частину населення півострова. Їх називали бедуїнами. У них теж виділилась знать, що володіла більшими стадами і кращими пасовиськами.

Рабами були чужоземці, як правило, з Африки. Але раби не були головними фігурами в економічному житті.

В VI ст. Візантія та Іран вели боротьбу за торгові шляхи через Аравію. Візантійські імператори використовували для цієї боротьби християнську державу Аксум. У державу хім'яритів проникає християнство, воно бореться з іудаїзмом, який теж був поширений у Йємені, і з старим язичництвом.

На заході Аравії була розташована Мекка - перегрузочний пункт на караванному шляху з Йємена в Сирію. Місцевість ця була засушливою, землеробство тут було неможливим. Населення займалось ремеслом і осідлим скотарством. Більша частина населення Мекки належала до племені Курейш. Місто складалося з кварталів, заселених окремими курейшитськими родами. В результаті жвавої торгівлі в місті нагромадились великі багатства. Правив рід Омейядів.

У Мецці була розташована Кааба, це - храм у вигляді куба, в стіну якого був вставлений метеорит - "Чорний камінь". Він був місцем паломництва багатьох, в тому числі й кочівників. В Каабі були зображення божеств багатьох арабських племен. Територія Мекки і її околиць на час паломництва вважалась священною, заборонялись збройні сутички. Паломництва здійснювались взимку і з ними співпадала ярмарка.

Населення другого великого міста Аравії - Медини, що до виникнення ісламу називалось Ясриб, складалось з трьох племен, що сповідували

іудейство, і з двох язичницьких племен. Медина була центром землеробського оазису.

Прагнення подолати розрізненість релігій і створити єдину державу виявлялось у проповіді поклоніння єдиному богу. Стали з'являтися проповідники одного бога. У Мецці найбільш знаним був Мухаммед (570 - 632) з бідного роду Хашилістів племені Курейш. Нова релігія - іслам або мусульманство - виникла близько 610 р. Однак у Мецці вона не відразу здобула популярність. Місцева знать боялась падіння культу Кааби. Послідовників Мухаммеда переслідували і вони змушені були переселитись в оазис Ясриб (Медину). Це переселення, "хиджра", відбулось у 622 р., що стало початком мусульманського літочислення.

Арабські племена Медини були вороже настроєні по відношенню до верхівки мекканських курейшитів, у яких багато мединців були в боргу. Тому жителі Медини охоче підтримали проповідь єдиного бога. Були й інші причини поширення нової релігії - особа Мухаммеда, привабливість його впорядкованого вчення.

Так у ряду племен на чолі з Мухаммедом почалась збройна боротьба з Меккою. Напади на багаті каравани курейшитів були вигідні, крім того багаті лихварі й купці Мекки мали своїх боржників.

Боротьба тривала до 630 р., коли після довгих переговорів Мухаммед уклав угоду з верхівкою Мекки, за якою мекканці зобов'язувались визнати релігійну і політичну владу Мухаммеда і прийняти його вчення - іслам; для себе вони домоглись визнання Мекки релігійним центром, а Кааби - головним святилищем ісламу.

Іслам став релігією, що об'єднувала арабів, і політичною силою, з якою треба було рахуватися. Мекканська купецька верхівка вирішила використати цю силу в своїх інтересах.

Повне об'єднання Аравії і обернення її населення в іслам сталося вже після смерті Мухаммеда, в правління його найближчих наступників - перших двох халіфів.

2. Основи ідеології раннього ісламу

Що ж являла собою нова релігія? З розвитком класових відносин у всіх народів з'явилося прагнення до політичного об'єднання. В галузі ідеології, роль якої відігравала релігія, з'являється прагнення до монотеїзму. В Аравію проникали і християнство та іудаїзм, але іслам виник на арабському ґрунті. Він поєднував елементи цих релігій.

Засновник ісламу Мухаммед вважався пророком, що повинен передати волю Аллаха людям. Таких пророків, за вченням ісламу було 6: Адам, Ной, Авраам, Мойсей, Ісус Христос, Мухаммед.

Після переселення Мухаммеда та його прибічників у Медину там склалася мусульманська община. Вона стала організаційною основою арабської держави. Інші зв'язки - родоплемінні - відступали на другий план.

Мухаммед вважався пророком, що передавав "одкровення". Його учні записували їх на пальмових листках, каменях. Вже пізніше ці записи були відредаговані і склали Коран.

Основою віровчення було визнання пророчої місії Мухаммеда. Віруючі повинні були щоденно здійснювати п'ятикратну молитву, сплачувати від усієї нерухомості 1/40 на податок - закят. Вважалося - що на користь бідних, справді ж - на користь державі. В місяці рамадані треба було дотримуватись посту і хоч раз у житті здійснити паломництво в Мекку.

Коран встановлював норми поведінки. Оскільки Мухаммед мав і політичну владу, його проповіді містили і норми в галузі права. Ось чому деякі країни не раз і не без успіху використовують його як закон. За Кораном непорушною є приватна власність, детально визначено право спадкування, укладення шлюбів і розлучень, опікунство. Існували різні заборони: пити вино, їсти свинину, займатися лихварством. Мусульманам належало брати участь у священній війні (джихад) з "невірними". Це положення виникло в часи війни Медини і Мекки і стало ідеологічним обґрунтуванням арабських завоювань.

Саме слово "Коран" означає "читання". Написаний він класичною арабською мовою, має 114 глав (сур), що не мають у розташуванні внутрішнього зв'язку. Ось приклад.

Глава 8, стих 42: "Знайте, що з усього, що ви берете у здобич, п'ята частина богові, посланнику та родичам його, сиротам, бідним, мандрівникам..."

Глава 9, стих 123: "Немає потреби віруючим виходити в похід усім, з кожного коліна їх би виходив якийсь загін, для того, щоб їм вчитися справам благочестя і щоб наставляти народ свій".

Глава 43, стих 31: "Ми роздаємо ...життєві потреби в цьому долішньому житті, звеличуєм одних над другим у ступенях, так що один з них тримає інших підвладними собі невольниками"

Мусульманська релігія і нова мусульманська держава надавали великого значення власності на землю. На врожай накладався податок - 1/10 - ушр. Ніхто не звільнявся від нього, навіть знать. Однак неосвоєні землі не підлягали розділу і повинні були поступати у володіння мусульманської общини. Без відома держави ніхто не мав права зайняти ці землі. Мухаммед широко практикував наділення своїх наближених земельними ділянками. Власник ділянки був зобов'язаний сплачувати державі податок, але земля передавалась у спадок.

Отже, в арабській державі вже на першому етапі його існування склалося 4 категорії земель:

- 1) землі племен, що були у спільній власності;
- 2) приватні землі - мюльк;
- 3) землі держави;
- 4) землі, пожалувані державою мусульманській знаті.

Виникали нові суспільні відносини. Іслам (буквально - покірність) передбачав централізацію. Керівниками мусульманської общини були, крім Мухаммеда, купці Абу Бекр і Омар.

Після смерті Мухаммеда правителі держави обиралися з його сподвижників і родичів, що одержували титул халіфів, заступників пророка. Таких виборних халіфів було 4: Абу Бекр (632 - 634), Омар (634 - 644), Осман (644 - 656), Алі (656 - 661).

Першим халіфам довелося придушувати збройні заколоти, очолювані лжепророками. Найкращим способом примирити простих арабів, а особливо бедуїнів, з державою та ісламом була політика широких завоювань, що давала б нові землі і багату воєнну здобич. Так почались арабські завоювання. Міжнародна обстановка була сприятливою. Тривала війна між Візантією і Іраном послабила цих сусідів Аравії.

Зібравши велике військо, араби зуміли почати війну одночасно з Іраном і Візантією. На 640 р. вони завоювали Палестину й Сирію, потім Єгипет (640 - 642). У 649 р. підійшли до Карфагена. У 631 - 651 рр. Повністю підкорили Іран. Раніш могутня держава Сасанідів перестала існувати. У 658 р. араби оволоділи Вірменією, частиною Грузії, а за Кавказом дійшли до землі хазар.

До початку VIII ст. араби залишали у завойованих країнах місцеві порядки й віру. Араби тільки переходили до класового суспільства і ще не оволоділи усім апаратом феодального управління. На землях, які раніше входили до Візантії та Ірану (були підкорені ними), населення дивилось на арабів, як на визволителів.

Частина арабів переселилась на нові завойовані землі. Інші лишилися кочівниками. В ряді місць, де араби жили й раніше, населення сприйняло їх мову, культуру. У Закавказзі, Ірані й Середній Азії - навпаки, араби сприйняли місцеві мову й культуру і асимілювались із місцевим населенням.

Величезні завоювання і багата воєнна здобич сприяли ще більшій майновій диференціації і росту соціальних суперечностей. Особливо це стало помітно за третього халіфа - Османа, який разом з оточенням - родичами-Омейядами, перейшов від політики опори на військо - воєнно-демократичних

порядків - до опори на аристократію. За Османа знать захоплювала землі і нагромаджувала багатства в своїх руках.

Невдоволені - опозиція - групувались навколо Алі, кузена й зятя Мухаммеда, одруженого з його дочкою Фатімою. Їх стали називати шиїтами (шна - арабською група, партія). Спершу це було лише політичне угруповання і лише пізніше перетворилося на релігійну течію в ісламі. Головна вимога в шиїтів - щоб халіфом став Алі, а потім щоб халіфами були його нащадки. До шиїтів пристали селяни, бедуїни, що сподівалися на "справедливого халіфа".

У 656 р. повсталими шиїтами Осман був убитий. Четвертим халіфом був обраний Алі. Аристократи, в тому числі й Омейяди, відмовились визнати його. Почалась громадянська війна (656 - 661). Алі підтримували низи арабського народу. Але сам він діяв нерішуче і розчарував частину своїх прибічників. Вони його покинули і дістали назву хариджитів (ті, що пішли). Хариджити виступали за повернення до первісного ісламу, під яким розуміли соціальну рівність, спільне володіння землею, рівний поділ воєнної здобичі, вимагаючи також виборів халіфа усіма мусульманами. Хариджити були демократичною течією в ісламі. Згодом вони стали особливою сектою.

В середині VII ст. сформувалися 3 течії в ісламі. Перша - сунніти (усунна - зібрання розповідей про судження та вчення Мухаммеда. На основі сунни розроблений шаріат - звід мусульманських законів). Сунніти були прихильниками офіційного "правовірного" ісламу. Їх очолювали Омейяди на чолі з Муавією. Друга течія - шиїти, третя - хариджити, що згодом стали сектою.

3. Халіфат Омейядів

По перше, давайте розберемося, що таке халіфат?

Це — феодальна теократична мусульманська держава, що виникла внаслідок арабських завоювань VII–IX століть і очолювалася халіфами. Також халіфат як термін означає ісламську теократичну державу, яка має об'єднувати всіх мусульман. Утім, лише перший Омеядський халіфат дійсно

об'єднував усю умму. А умма означає ермін в ісламі, означає сукупність усіх мусульман як релігійну громаду. Доречі, це слово згадується у Корані понад шістдесят разів.

У 661 р. Алі було вбито одним із хариджитів. Халіфом знать проголосила Муавію. Це означало, що перемогла арабська знать. Омейяди керували халіфатом до 750 р. Столицею халіфату став Дамаск.

За Омейядів центральною областю халіфату стала Сирія. У ній розселилися ті арабські племена, що були опорою халіфів. Знову продовжилась громадянська війна. В VII - VIII ст. араби міцно утвердились у Північній Африці. У 711 р. вторглися в Іспанію й завоювали її майже всю.

Вторгались араби і в Малу Азію, доходили до Босфору й Мармурового моря, двічі блокували Константинополь.

На початку VIII ст. вони підкорили Вірменію, Картлі, Албанію. Кордон халіфату проходив по головному Кавказькому хребту до м. Дербент. Здійснювалися набіги й на хазарів.

У 705 - 715 рр. в Середній Азії араби завоювали Хорезм і області за Амудар'єю. Тут вони зіткнулися із тюрками-кочівниками і Китаєм, які теж претендували на ці землі. У 751 р. араби розбили китайські війська. У 712 р. - вторглися в Індію і завоювали Синд (суч. півд. Пакистан).

Завойовані землі переживали стадію феодалізму. Процес феодалізації йшов і у арабів, але у бедуїнів ще зберігались патріархальні і рабовласницькі відносини.

Головним власником земель залишалась держава, що обкладала населення податками і наймала землю окремих осіб. Основна форма земельної власності за Омейядів - мюльк - приватні землі (як аллод у Європі). Ним володіла знать. Селяни обробляли землі знаті за частину урожаю.

Величезні землі належали безпосередньо халіфу (землі савафі). Їх також за частину врожаю обробляли селяни, а прибуток йшов у казну. З халіфських земель робились і пожалування приватним особам - ікта. Вони були спадковими. Умова володіння - сплата податку на користь держави.

У халіфаті існувала чітка податкова система, що складалася з таких податків: закят-податок з ремесла, торгівлі, скотарства; подушне - джизья - з немусульман; поземельний податок.

Спочатку податки були нижчі, ніж у Візантії, Ірані чи в інших завойованих країнах. Окрім того, податки були чітко фіксовані. Однак, за Омейядів норми податків були переглянуті, все населення переписане, проведений перепис земель із врахуванням культур, що на них вирощувались і близькості до міста. Селянам заборонялося покидати свої землі. Податковий гніт посилювався.

Система державного апарату була успадкована частково від сасанідського Ірану, частково - від Візантії. До Омейядів у державному апараті головну роль відігравали чиновники-неараби - перси, греки, а за Омейядів стали призначатися араби. Справи велись арабською мовою, яка стала міжнародною для величезного регіону.

Омейяди стали карбувати власну монету. Була налагоджена пошта.

Халіфи мали і громадянську і духовну владу. Для управління величезною державою були введені намісництва, на чолі їх стояли еміри, які здійснювали воєнну, адміністративну та фіскальну влади. Вони мали двох заступників - по фінансах і суддю-каді. Таких намісництв було 5.

Важливим наслідком халіфату було поширення ісламу. Перших два століття ставлення до іновірців було терпимим - як це записано в Корані, а в X ст. мусульмани вже складали більшість халіфату.

В опозиції до Омейядів, які спирались на арабську знать Сирії і Єгипту, знаходились Аліди і Аббасиди (нащадки дядька пророка Аббаса). Опозиція спиралась на невдоволення посиленням податків, що виявлялося в релігійних течіях.

У 630 р. підняли повстання шиїти на чолі з Хусейном, сином Алі й Фатіми - дочки пророка. Виступили й хараджити.

У 728 - 737 рр. повстали согдійці в Мавераннахрі, в 734 - 743 рр. - бербері в Магрибі й Іспанії, у 740 р. - шиїти в Куфі, у 744 - 747 рр. -

хариджити у Дворіччі, Західному Ірані й Південній Аравії. Всі ці повстання вилились у другу громадянську війну, у повстання 747 р., що охопило Іран та Ірак.

Основну масу повсталих склали іранські селяни, до яких приєдналися іранські землевласники - дихкани.

4. Халіфат Аббасидів. Особливості арабського феодалізму

В результаті громадянської війни до влади прийшла нова династія - Аббасиди - нащадки дядька пророка. У 749 р. Аббасид Абу-ль-Аббас-Саффах був проголошений халіфом. Аббасиди розправились з повсталими, Абу Муслим був страчений.

Аббасиди прийшли до влади за підтримки іранської знаті і землевласників. Правляча верхівка набула напівіранського характеру. Столиця була в Багдаді (762 р.), побудована недалеко від сасанідської столиці Кшесифона.

Аббасиди не проводили активної завойовницької політики. Більше того, були втрачені Іспанія, де утвердилась династія Абдар-Рахмана (Омейяда) і ряд областей Магриба, але війни з Візантією продовжувались безперервно. На межі VIII - IX ст. Візантія змушена була платити данину халіфату.

Розвивались феодальні відносини. У IX ст. з'явився новий вид феодального володіння - вакф - землі мусульманських установ - мечетей, шкіл, богаділень, лікарень, духовних осіб. Вакуфні землі не обкладались податком. Деякі власники стали жертвувати свої землі у вакф, обумовлюючи, що частина прибутків буде йти не їм.

Все це вело до зменшення коштів, що надходили у казну. Халіфи стали віддавати збір податків на відкуп. Це вело до грабунків платників податків.

Селяни вважались вільними, але фактично вони не могли залишити землі. Йшло захоплення земель власниками ікта.

Селянська община розкладалась. В Єгипті, Сирії, Палестині, Південному Ірані община стала адміністративним об'єднанням селян, що відповідало за сплату податків.

В халіфаті усе ще було багато рабів, яких використовували в обслузі, у виробництві: в ремеслах, на рудниках, на пасовиськах. Була й работоргівля.

Більшого значення набувала торгівля з Індією, Індонезією, Китаєм, Африкою, хазарами, Руссю. Єдина держава забезпечувала вільне перевезення товарів.

У великих містах зосереджувалися торгівля і ремесла. Найбільше славилися іранські килими, але вироблялись і тканини, ювелірні вироби. З VIII ст. у Самарканді виготовляють папір для письма.

Міста у халіфаті не мали самоуправління. Управляли ними чиновники-хакіми, призначені центральною владою. Більшість ремісників залежали від світських чи духовних феодалів.

Халіфат як централізована держава мав таку систему управління: на чолі - халіф із світською та духовною владою. Головний його помічник у світських справах - великий візир, у духовних - кадій (суддя). Суд вівся на основі шариату. Немусульманське населення судили свої релігійні глави - єпископи, рабини.

Армія халіфату складалася з кількох категорій військ: ополчення арабських племен, найманих військ і т. зв. гулямів. Гулями були рабами з тюрків, слов'ян, африканців, яких з юнацьких років виховували у відповідному дусі. Однак скоро гулями стали силою, що стала диктувати свою волю халіфам.

Аббасиди прийшли до влади на хвилі народного повстання, але не виправдали народних сподівань. Повстання продовжувались. У 751 р. - повстання Шарика в Бухарі, в 755 р. - в р-ні Нішапура і Рейа, у 776 - 778 рр. - грандіозні повстання під проводом Муканни у Мавераннахрі, у 778 - 779 рр. - в Гурані.

Особливо великою була селянська війна 812 - 837 рр. Під проводом Бабека, яка почалась в Південному Азербайджані і поширилась потім на Західний Іран аж до Ісфахана і Кермана. Боротьба йшла під гаслом секти хуррамитів, що проповідувала соціальну рівність, рівність прав на землю та інше майно. Їх ідолом була вільна селянська община з колективним землеволодінням. Кілька разів повсталі одержували перемогу над військами халіфату. Лише у 837 р., мобілізавши величезні сили, і тільки після зради феодалів, які примкнули до повстання, халіфат зміг придушити його.

Ще одне велике повстання - зінджів. Повсталі 14 років (869 - 883) утримували в своїх руках великий район Південного Ірану і Хузистана. Вони взяли приступом місто і порт Басру. До повстання приєднались селяни і бедуїни, на бік повсталих перейшло наймане військо. У 879 р. керівник зінджів Алі Ібн- Мухаммед оголосив себе халіфом, став карбувати монету із своїм іменем. Створена рабами держава стала копіювати халіфат Аббасидів. Вожді зінджів стали перетворюватись у феодалних правителів. Не було відмінено рабство. Значна частина повсталих розчарувалася і стала відходити від повстання. Скориставшись цим, урядові війська розгромили зінджів.

Повстання зінджів мало значні наслідки. Після нього стало відмирати рабство. Скоротилось ввезення рабів з Африки, а у IX - X ст. рабам були надані ділянки землі і вони перетворились у залежних селян.

Другим потрясінням для халіфату було повстання карматів. В кінці IX - у X ст. воно охопило бедуїнів, ремісників і селян Сирії, Іраку, Бахрейна, Йємена і Хорасана. Карматам вдалося навіть створити свою державу, що проіснувала півтора століття. Ряд областей халіфата - Сирія, Єгипет - платили їм данину. Держава була рабовласницькою, мала близько 30 тис. рабів - негрів та ефіопів. З часом держава карматів, як і зінджів, перетворилась у звичайну феодалну.

Селянські повстання розхитували устої Аббасидської держави, але і сприяли певному обмеженню експлуатації селян і ремісників. У IX - першій пол. X ст. Аббасидський халіфат розпався на окремі емірати. Вони різнилися

за етнічним складом населення, культурою, мовою, ступенем ісламізації. Колишні намісники халіфів перетворювались у самостійних правителів. Спочатку вони віддавали частину податків центру, а згодом перестали. Із 60-х рр. IX ст. халіфи стали маріонетками в руках власної гвардії.

Тема 6. Економічний розвиток Європи в XI – XV століттях

План

1. Феодальне місто.
2. Боротьба міст з феодалними сеньйорами.

1. Феодальне місто

У X – XI ст. відбулись значні зрушення в розвитку продуктивних сил країн Західної Європи, насамперед в сільському господарстві. Розвивались як землеробство, так і тваринництво. У селян з'явилися лишки сільськогосподарської продукції і вони могли обміняти їх на вироби ремесла, замість того, щоб виробляти їх самим.

Розвивалось і ремесло. Значний прогрес відчувався у металургії, виготовлення зброї, тканин, особливо шерстяних. Виготовлення сукна перетворилось на окрему галузь.

Вовняні тканини виготовлялись в Північній Італії і Фландрії. Відокремилась від ремесла і обробка шкір, гончарство, будівництво. Ремісник перетворився у дрібного товаровиробника. Розвивалась і торгівля. Регулярними ставали ярмарки. Розширювалась чеканка і сфера обігу монет. Настав момент, коли ремесло перетворилось у самостійну галузь виробництва.

Поруч з античними містами почали виникати нові середньовічні – центри ремесла й торгівлі.

У 1968 р. була дискусія з приводу виникнення середньовічних міст. В ній взяли участь всі визначні медієвісти, а початковою була доповідь М.Я. Сюзюмова. Істориків цікавила проблема спадковості античного і

середньовічного міста. І чому виникли міста в середні віки? Чи лише як поселення ремісників? Це не логічно, адже ремісники збували товар селянам. Разом з тим багато античних міст увійшли в середньовіччя навіть без упадку.

З “Салічної правди” ми не отримуємо жодних уявлень про місто. Варварському праву це поняття було взагалі невідоме. У Григорія Турського, який був господарем єпископського міста, – це воєнний і адміністративний центр, резиденція королів, єпископа і знаті. Отже, дискусійним було питання про континуїтет (продовження, спадковість) у розвитку міст з часів античності.

Немало міст з’явилося з укріплень – бургів (це відбилось і в назвах – Гамбург). Але принципових відмінностей між “старими” і “новими” містами не було.

А взагалі, ще у ХІХ ст. історики намагались відповісти на питання про походження міст. “Романістична” теорія, яку підтримували Савіньї, Т’єррі, Гізо, Ренуар, базувалась на матеріалі романізованих територій Європи і вважала середньовічні міста прямим продовженням пізніх античних міст. Історики, які вивчали матеріали Північної, Центральної Європи схилились до “вотчинної” теорії – тобто міста, що розвинулись з феодальної вотчини, її управління.

“Маркова” теорія (Мауер, Гірке, Белов) виводила міста з общини – марки. “Бургова” теорія – з фортець-бургів і на бурговому праві. “Ринкова” теорія виводила міське право з ринкового, що діяло в місцях, де велась торгівля. Німецький історик Рітшель в кінці ХІХ ст. намагався об’єднати “бургову” і “ринкову” теорії, стверджуючи, що міста починались з поселень купців навколо укріплень.

Піренн основну роль відводив купецтву – “торгова” теорія. Згідно з нею міста виникали навколо факторій.

Найраніше – в ІХ ст. виникли міста в Італії – Венеція, Генуя, Піза, Флоренція, Барі, Неаполь, у Х ст. – на півдні Франції – Марсель, Арль, Нарбон, Монпель’є, Тулуза. У Х – ХІ ст. – в Північній Франції, в

Нідерландах, Англії, Німеччині. Фландрські міста Брюгге, Іпо, Гент, Лілль, Дуе, Аррас славились тонким сукном.

У XII – XIII ст. виникли феодальні міста на північних околицях і за Рейном.

Міста мали 1 – 5 тис. жителів. 80 – 100 тис. мали Константинополь, Париж, Мілан, Венеція, Флоренція, Кордова, Севілья.

Центр міста – бург, сіті, град.

Ознаки міст: ратуша, стіни, радіальна забудова. Вулиці – не ширші від довжини списа. У будинках другий поверх виступав над першим.

2. Боротьба міст з феодальними сеньйорами

Міста Північної і Середньої Італії – Венеція, Генуя, Сієна, Флоренція, Лукка, Равенна, Болонья у IX – XI ст. стали містами-державами. Типовою була боротьба Мілана. В XI ст. влада графа змінилася там владою архієпископа. Боротьба з сеньйором згуртувала і популірів і нобілітет. З 50-х рр. рух громадян став громадянською війною. Вона переплелась з єретичним рухом – виступом вальденсів і катарів. Нарешті, в XI ст. місто одержало статус комуни. На чолі його стали рада консулів з привілейованих громадян – представників купецько-феодальних верств.

У Німеччині були імперські міста – підкорялись імператору, але фактично були республіками – Любек, Нюрнберг, Франкфурт-на-Майні. Ними управляли міські ради, карбувалась монета.

Багато міст Північної Франції – Лем'єн, Сен-Кантен, Нуайон, Бове, Суассон, Лан і Фландрії – Гент, Брюгге, Іпр, Лілль, Дуе, Сент-Омер, Аррас та ін. стали містами-комунами в результаті тривалої і кровопролитної боротьби з сеньйорами. Вони обирали раду, на чолі її – мера. Сеньйору такі міста сплачували невелику ренту, а у разі війни виставляли збройний загін. Міста-комуни самі виступали в ролі сеньйора щодо оточуючих селян.

200 років тривала боротьба за незалежність м. Лана. Сеньйор – єпископ Годрі встановив важкі побори і судив городян – аж до вбивства. Жителі Лана купили у єпископа хартію, але єпископ вирішив, що вона не вигідна, дав

хабар королю і відмінив її. У 1129 р. в Лані – повстання. Годрі вбили. Лише у 1331 р. король взяв Лан під своє управління.

Не було комун в Англії, але за допомогою викупів англійські міста у XII – XIII ст. домоглися для себе вольностей. 18 міст мали право “поверненого указу”, за яким навіть шериф не мав права втручатись у міські справи. “Міське повітря робило людину вільною”. Дрібні міста залежали від сеньйорів, навіть несли панщину, шлюбну повинність, смертний збір.

В Європі склались міщани як верства. Бюргери – від “бург” – місто – спочатку всі жителі міст. У XII – XIII ст. – тільки заможні, що брали участь в управлінні.

Цехи. Їх боротьба з патріціатом

В містах з’являються корпоративні об’єднання ремісників – цехи. Це був захист від феодалів, від чужаків, ссільських ремісників. Ринок був вузьким і конкуренція була небезпечною.

Друга функція цехів – контроль за виробництвом. Цехи, однак, закріплювали певну нерівність. До кінця XIV ст. вони відігравали прогресивну роль, а потім почали гальмувати виробництво.

Цехи брали участь в охороні міста. Це організація взаємодопомоги.

Повноправними членами цеху були лише майстри. Підмайстром вважався ремісник, що вже пройшов виучку, оволодів ремеслом і отримував за свою працю платню від майстра. Щоб стати майстром, він повинен був нагромадити певну суму на майстерню і скласти іспит згідно з статутом цеху.

Учень (це був не обов’язково юнак) був третім, найнижчим ступенем цехової ієрархії. Він не одержував плати, навпаки, сам, або його батьки повинен був платити за навчання.

Термін учнівства був від 2 до 12 років, залежно від професії. Техніка була примітивною, а вироби повинні були бути високої якості, інакше селянин не купив би їх, обійшовшись саморобними. Майстер тому дуже цінував свою професію і вміння. Ремесла передавались у спадок від батька сину.

Цехи регламентували все життя ремісника – від роботи до дозвілля, від одруження до поховання.

Головна їх функція – виробнича. Тільки член цеху мав право займатись даним ремеслом. А в цех вступити було непросто. Цех дещо обмежував конкуренцію. Він же слідкував за якістю, за стандартом. “Жоден ткач не може ткати в Парижі повного сукна, якщо не однаково міцні основи і човник, якщо в повній ширині тканини менше 1600 ниток і 7 карм’є ширини і 5 карм’є в основі”. Це був певний стандарт цеху, за який не можна було виходити – ні гірше, ні краще. Регламентувався і робочий час – від сходу до заходу сонця. Нічні роботи, як правило, заборонялись, крім термінових замовлень.

Регламентувалась закупка сировини, кількість виробів, кількість підмайстрів і учнів. Головна мета – не допустити створення великих виробництв. Але повної зрівняйлівки, звичайно, не було. Кожен майстер прагнув обійти статут.

Цех був і військовою організацією. За ним закріплювалась ділянка кріпосної стіни для підтримання порядку. Цехи несли і нічну охорону вулиць.

Вони були й релігійною корпорацією – мали свого святого, що вважався покровителем професії, свою церкву або її частину. Всі справи обговорювались на сходках, після яких були пиятики.

Цехи мали свої прапори з емблемами і їх члени намагались селитися на одній вулиці. Часто назва професії, ремесла давала їм назву.

Підмайстри були експлуатованою верствою і часто особисто залежали від майстра. Подекуди підмайстер повинен був жити при майстрі і не мав права без дозволу майстра одружитись.

Щоб стати майстром, треба було виготовити пробну роботу – “шедевр”. Статут цеху любекських ювелірів у 1492 р. говорить: “Той, хто бажає стати самостійним майстром, повинен ...зробити такі предмети: золоту обручку різьбленої роботи, англійський браслет, що його дарують при

одруженні, гравірований і чернечий, і кільце для ручки кинджала ...” Всім майстрам – членам цеху – піднести дарунки і влаштувати вечірку для всіх майстрів.

Число цехів було немалим. В Парижі на початку XIV ст. (населення 100 тис. чол.) було 350 цехів.

У період боротьби міст з феодалами, цехи, як організації городян, відігравали позитивну роль. Але дріб'язкова цехова регламентація гальмувала технічний прогрес, сковувала ініціативу. У хроніці Кельна у 1412 – 1413 рр. є такий запис: “...До нас з'явився Вальтер Кезенгер і запропонував побудувати колесо для прядіння і сукання шовку. Але порадившись і подумавши, рада вирішила, що багато людей в місті живуть з цього ремесла і загинуть тоді. Тому було вирішено, що не треба будувати колесо ні тепер, ні згодом”.

Цехи не визнавали також поділу трудових операцій.

Міста були зосередженням торгівлі. Вона велась у непростих умовах. Небезпеку для купців являли великі й малі феодали. Грабунки на дорогах вони вважали прибутковою розвагою на взірць полювання. Крім того, у володіннях кожного сеньйора були застави. У XIV ст. на Рейні їх було 64, на Луарі – 74, на Ельбі – 35, на Дунаї лише в Австрії – 77. Феодали діяли за принципом “що з возу впало, те пропало”. Якщо ламалось колесо і товар падав на землю, він ставав власністю феодала. Щоб захиститись, купці об'єднувались в гільдії. Вони мали таку ж регламентацію, як і цехи.

Феодална роздробленість вимагала особливої професії мінял. До створення централізованих держав кожен крутий сеньйор карбував свою монету. Часто феодали, в тому числі й королі, псували монети, знижуючи вміст металу (паперових грошей не було).

В містах жили і лихварі. В XI –XV ст. в ролі лихваря виступає і церква.

Збагатілий міняла ставав банкіром (від італ. “банко” – міняльний столик). Здобувають популярність розписки-векселі, які видають міняли замість грошей на свої контори в інших містах. Купці охоче користувались

чим, бо перевозити гроші було небезпечно. Найбільше міняв і лихварів було у Флоренції та Північній Італії. Не випадково багато термінів, пов'язаних з фінансовою справою (банк, дебет, кредит, сальдо, бруто, нетто, ломбард) мають італійське походження.

Цехи боролись з патриціатом – міською аристократією. Мер (бургомістр), судді обирались лише від патриціату.

В деяких містах перемогло купецтво – Гамбург, Любек, Росток – міста Ганзейського союзу. В деяких – Кельн, Базель, Флоренція перемогли цехи.

Тема 7. Хрестові походи

План

1. Передумови хрестових походів.
2. Перший хрестовий похід.
3. Другий і Третій хрестовий похід.
4. Четвертий похід.
5. Значення хрестових походів.

1. Передумови хрестових походів

Майже два століття (1096 - 1270) тривав воєнно-колонізаційний рух західноєвропейських феодалів в країни Східного Середземномор'я під знаком боротьби християнства з ісламом за святі місця.

Організатором походів виступала католицька церква, яка надавала цим походам характеру релігійних війн. Але це було лише їх ідеологічне забарвлення, а не причини.

В першу чергу хрестові походи були породжені зростанням агресивності західноєвропейських феодалів, їх прагненням до захоплення багатих земель на Сході, до примноження власних багатств. Це прагнення стало особливо помітним з кінця XI ст. у зв'язку із збільшенням матеріальних потреб класу феодалів, що обумовлювалось загальним економічним

піднесенням та ростом торгівлі. Задовільнити потреби, що зростали, феодалам було легше силою зброї.

Католицька церква прагнула до поширення свого впливу на Схід, а значить, зростання прибутків. Схизма 1054, її називають Великою схизмою, це Розкол християнської церкви, який відбувся у 1054 році. Що він означає? Це остаточний розкол християнської церкви на католицьку під проводом Папи Римського та православну, де рішення приймаються соборно, помісними церквами на чолі з патріархами.). Схизма 1054 р. була ще недавньою подією і можна було сподіватись на об'єднання шляхом походів східної та західної церков - під владою папи.

Із Сходу і з Візантії в Західну Європу йшли якісні товари - по рівню матеріальної і духовної культури Схід був вищим. Прочани (або паломники), що відвідали святі місця, оповідали про казкові багатства Сходу. В уяві європейців це був земний рай.

У IX ст. на Близькому Сході склалася обстановка, яка сприяла здійсненню цих загарбницьких планів. У 1055 р. турки-сельджуки заволоділи Багдадом, у битві при Манцикерті у 1071 р. перемогли візантійське військо та захопили майже всю Малу Азію, Сирію, Палестину з Ієрусалимом, де знаходились головні християнські святині. Це дещо ускладнило відвідання святих місць та гроба господня. А тут ще й Візантія звернулась за допомогою. Вона ніколи ще не була у такому скрутному становищі. Турки-сельджуки просунулись майже до проток і зробили своєю столицею місто Нікею, що була у 100 км від Константинополя. З півночі підступали печеніги і половці. Це і заставило Алексія I просити воєнної допомоги у папи та західноєвропейських країн.

Хрестоносний рух охопив і селян, купецтво та рицарів. Рицарі хотіли одержати землі на Сході. Великі сеньйори прагнули створити власні князівства. Духівництво хотіло багатих приходів. Папство сподівалося включити у свої володіння і православну церкву. Папа Григорій VII хотів на цій основі об'єднати православ'я з католицизмом.

Для селян похід у далекі країни давав надію позбутися повинностей, розбагатіти. Великі італійські міста-республіки - Венеція, Генуя, Піза прагнули зміцнити свої позиції у торгівлі із Сходом і створити колонії у Середземномор'ї.

2. Перший хрестовий похід

У 1095 р. на церковному соборі у Клермоні (Франція) папа Урбаній закликав усіх королів, сеньйорів, рицарів і простих людей взятися за зброю, щоб відвоювати гріб господній від "невірних", тобто представників інших релігій. Він обіцяв "спасіння душ" і матеріальні блага. Цей заклик знайшов широкий відгук. Багато з тих, хто слухав промову Урбана II відразу вирішили взяти участь у поході і нашили на одяг хрести (тому їх і називали хрестоносцями).

Хрестоносці були поставлені під опіку церкви: їм прощалися борги і забезпечували охорону залишеного майна.

Першими зібралися у похід селяни і біднота з Франції і Західної Німеччини. Ними керував монах Петро Пустельник з Ам'єна разом із збіднілим рицарем Вальтером Голяком. Селяни за безцінь продавали майно, купували все потрібне для походу. Нерідко йшли усією сім'єю, брали з собою малих дітей. По дорозі до них приєднувались різні декласовані елементи, це верстви населення, що опинилися на «дні» суспільства і розбійники. Хрестоносці, щоб прохарчуватися, нападали на жителів, влаштовували єврейські погроми. До Константинополя добралась половина - 40 тис.людей, в половина загинула в розбійних сутичках і від хвороб.

Візантійський імператор Алексій I намагався утримати селян від дальшого походу, почекати рицарів, але, щоб уникнути грабунків, що почалися, наказав переправити ополченців через протоку. У першій же сутичці на шляху до Нікеї турки майже повністю перебили ополченців. Їх залишки, а це близько тисячі чоловік разом із Петром Пустельником втекли до Босфору і були переправлені у Константинополь.

Восени 1096 р. в Константинополь почали прибувати добре озброєні рицарські ополчення. Одним з перших вийшов загін Готфріда Бульонського. Вони йшли по "шляху палігримів", або інакше його називають Шляхом Святого Якова – це старовинна дорога палігримів, що веде через Європу в іспанське місто Сантьяго-де-Компостела, де у соборі зберігаються мощі апостола Якова. Наступним загіном було військо південнофранцузьких феодалів на чолі з Раймондом Тулузьким, в ньому знаходився і папський легат. Було ще й військо південноіталійських норманів Боемунда Таренського, Ворога Візантії.

Імператор по шляхах проходження військ виставив охорону і з допомогою підкупу і обіцянок домогся у організаторів походу клятви і обіцянок, що Візантії будуть повернуті всі захоплені турками території.

Весною 1097 р. рицарі взяли Нікею і вона перейшла до Візантії. Але далі похід ускладнювався. Легка турецька кіннота завдавала ударів по флангах та із засідок.

У 1098 р. хрестоносці захопили Едессу у Месопотамії. Тут було створене Едеське графство, воно дісталось Болдуїну Фландрському.

Рицарі обложили Антіохію, це місто було важливим центром раннього християнства в добу Римської та Візантійської імперій, але завдяки зраді одного з начальників змогли його взяти. Почалась розправа з мусульманами і пограбування. Врешті решт місто дісталось Боемунду Тарентському, який став князем Антіохійським. Це остаточно посварило Візантію з хрестоносцями. Візантійські війська, скориставшись послабленням турок, зуміли повернути деякі області в Малій Азії.

Зайняті влаштуванням своїх справ, хрестоносці, здавалося, забули про головну мету походу - святі місця. Це викликало невдоволення у масах хрестоносців.

У 1099 р. був розпочатий похід у Палестину до Ієрусалима. Після облоги і штурму місто було взяте. Хрестоносці безжально вбивали мусульман. Грабунки чергувалися з молебнами. Скоро хрестоносці

завоювали майже все східне узбережжя Середземного моря з містами Акра, Триполі, Тир. При взятті цих міст з моря допомагали венеціанці, генуезці і пізанці. Тут вони осіли і укріпилися. Перший хрестовий похід завершився. Всі, хто залишився живий, були щедро нагороджені, вони одержали землі. Деяким селянам було пожалувано рицарство. Дуже виграли італійські міста - тепер їм належала левантійська торгівля.

В результаті захоплення більшої частини узбережжя Східного Середземномор'я утворилося 4 держави хрестоносців: Ієрусалимське королівство, графство Триполі, князівство Антіохійське і графство Едеське.

В цих державах були заведені французькі порядки. Феодальне право було зафіксоване у "Ієрусалимських асизах", які були конституцією Ієрусалимського королівства. Відносини між феодалами будувалися на основі ленної, тобто (васальної) залежності. Першим по рангу був король Ієрусалимський. Ним обрали Готфрида Бульонського (у нього був титул "захисника гроба господня", а його наступники вже називалися королями). Від короля формально залежали володарі трьох інших держав, хоча по суті вони були цілком самостійними.

Барони і рицарі несли за феодалів воєнну службу. Найбільші феодали засідали у "Високій палаті". Без їх згоди король не мав права видавати закони, оголошувати мир і війну.

Місцеве населення жорстоко експлуатувалося. Оброки доходили від 1/3 до 1/2 врожаю, подекуди була й панщина.

Частими були повстання проти хрестоносців. Їхні держави були неміцними. Вони розтяглися на 1200 км у прибережній смузі. Довелось побудувати фортеці.

Щоб мати постійну воєнну силу для оборони були створені духовно-рицарські ордени тамплієрів (храмовників) і госпітальєрів, іншими словами іоаннитів. Тобто, Іоннити, це члени чернечого духовно-лицарського католицького ордену, заснованого під час хрестових походів.

Пізніше виник Тевтонський орден, що об'єднував німецьких рицарів. Членами цих орденів були рицарі, що жили по особливих монашеських законах. Тамплієри носили білі плащі з червоним плащом; госпітальєри - червоні плащі з білим хрестом; у тевтонських рицарів був білий плащ із чорним хрестом. Під плащами - рицарські лати. Члени орденів завжди були готові до війни з "невірними". У рицарів були слуги. На чолі ордену стояв "великий магістр", підпорядкований папі.

Ордени були і великими власниками. Тамплієри займалися лихварством і мали великі грошові засоби. З втратою володінь на Сході орден переніс свою діяльність в Європу і вів лихварські операції у Франції. Тевтонський орден зайнявся підкоренням язичників-прусів.

3. Другий і третій хрестові походи

Під загрозою хрестоносців мусульманські князівства почали згуртовуватись і переходили у наступ. У 1144 р. емір Мосула забрав у хрестоносців Едесу. Загроза нависла над Антіохією. Папа закликав до хрестового походу.

Відомий церковний діяч, містик Бернард Клермонтський умовив французького короля Людовика VII і германського - Конрада III рушити в 1147 р. у другий хрестовий похід. Однак, на цей раз хрестоносці не домоглися ніякого успіху. Німці були розбиті в Малій Азії турками-сельджуками. Французькі рицарі без успіху прагнули захопити Дамаск, але зазнали поразки і повернулись в Європу.

У другій половині XII ст. становище на Сході змінилося. В Єгипті утворилася сильна мусульманська держава. Вона підкорила Сирію і значну частину Месопотамії. На чолі її стояв султан Салах-ед-Дін (Саладін) - дальновидний і талановитий полководець. Він завдав поразки хрестоносцям біля Тіверіадського озера і в 1187 р. завоював Ієрусалим.

Це стало приводом для третього походу 1189 - 1192 років, який по складу учасників був найбільш грандіозним. В похід направились німецькі

рицарі під проводом Фрідріха I Барбаросси, французькі - на чолі з Філіпом II Августом і англійські - під началом Річарда I Левове серце.

Фрідріх I ворогував з Візантією, увійшов у угоду з її противником іконійським султаном. У відповідь Візантія уклала угоду із Саладіном. Німців з самого початку чекали невдачі. Переправляючись через гірську річку в Кілікії, втопився Фрідріх I і більша частина німецьких рицарів повернулась у Германію.

Французький і англійський королі ворогували між собою. Папа допоміг налагодити тимчасове перемир'я. Річард I хотів укріпитись на Середземному морі і спробував захопити Сицилію, але германський і французький королі цьому перешкодили. Тоді Річард захопив о. Кіпр, який став останнім оплотом хрестоносців. Потім почалась облога Акри і вона була взята. Філіп II поїхав назад у Францію, щоб готуватися до поновлення війни з англійцями. Річард намагався взяти Єрусалим, але зміг домогтися лише дозволу Саладіна на протязі 3-х років прочанам (паломникам) і купцям відвідувати Єрусалим.

На зворотному шляху в Англію Річард I потрапив у полон до свого противника - австрійського герцога, котрий згодом змушений був передати його імператору, і одержав свободу лише через півтора року за великий викуп.

Так закінчився третій хрестовий похід, якому, здавалося, все провіщало успіх. Фрідріх I Барбаросса був досвідченим полководцем, що провів життя у походах. Король Англії не випадково звався Річард Левове серце. Він був героєм і переможцем турнірів, нещадний до переможених. Хоч Річард і Філіп II, король Франції, були союзниками, Філіп завжди пам'ятав, що у Франції на Заході лежать родючі землі, які належать дому Плантагенетів.

У Річарда відвага поєднувалась із жорстокістю. З групою хоробрих рицарів він кидався у найризикованіші авантюри. Під час перемир'я наказав заколоти 2 тис. знатних мумсульман, які знаходились як заложники в його руках, тільки тому, що Салах-ад-Дін дещо запізнювався з виконанням умов

перемир'я. Але гарячий і відважний Річард програвав розсудливому Салах-ад-Діну як полководець.

4. Четвертий хрестовий похід

На папський престол вступив невтомний Іннокентій II, один із найенергійніших діячів церкви. Він прагнув до безмежної влади, хотів, щоб королі схилялися перед ним. Як і його попередник Григорій VII, Іннокентій йшов до мети. Величезне листування зв'язувало його з усіма королями Європи, аббатами. Це був тонкий політик і прекрасний оратор.

Іннокентій III поставив за мету надихнути рицарів на новий хрестовий похід, згуртувати всі сили західного світу для боротьби за Схід.

Вже в перший рік перебування на папському престолі Іннокентій посилав єпископам Італії своє послання: "Плаче церква, жалібний голос якої лунає по всій землі до її меж, бо за гріхи християнських народів язичники увірвалися у вотчину Христа, затопили кров'ю ниви Ієрусалима, і не залишилось там нікого, щоб поховати трупи убитих".

Папа малював гірку картину, але не правдиву. Салах-ад-Дін, взявши Ієрусалим, дарував життя християнському населенню, обмежившись викупом, і надав можливість тисячам хрестоносців неушкодженими повернутись додому.

Між тим, коли у свій час перші хрестоносці захопили Ієрусалим, вони вирізали все мусульманське населення.

Здійсненню походу перешкоджало все те ж ворогування королів Англії та Франції. Папа Гнівно засуджував цю ворожнечу: "Поки наші государі взаємно переслідують одне одного з негасимою ненавистю, поки один намагається помститись другому за образу, немає жодного між нами, хто взяв би до серця образу Христа".

Папа намагався збудити ненависть до мусульман. Він оповідав про вигаданого мусульманина-оратора, який ніби-то говорить речі, образливі для християн, цитую слова папи: "Де ж ваш господь, що він не в змозі обстояти ні себе, ні вас від наших рук? Ми поглумились над вашою святинею, Ми

простягнули наші руки на заповітні для вас місця і проти вашої волі утримуємо у нашій владі колиску, де виникло з вашої вигадки, ваше суєвір'я. Ми зламали списи французів, відвернули хитрість англійців, знищили силу німців, перемогли зверхніх іспанців! Де ж ваш господь? Хай він воскресне і допоможе вам. Тепер нам залишається, перебивши мечем тих, кого ви полишили тут, здійснити натиск на ваші землі і знищити вас так, щоб про вас ніколи й згадки не було!" Своє послання папа закінчував закликом взяти меч для захисту святої землі, щоб на початок березня наступного року (1199) графи і барони вислали загони воїнів, споряджені всім необхідним для дворічного походу.

Іннокентій обклав усі монастирі і церкви особливим податком на проведення походу і послав двох своїх кардиналів для узгодження всіх питань та підготовки походу. Один із них їде до Франції, щоб домогтись миру з Англією, другий - у Венецію, щоб вона забезпечила все потрібне для перевезення хрестоносців морем.

На одному з турнірів, який проходив у Франції, багато баронів і рицарів, що зібралися там, прагнули походів і слави і тому прийняли під впливом палкого проповідника обітницю хрестоносця. Це було восени 1199 р., тобто пізніше того періоду, який папа визначив для початку виступу.

Французькі барони обрали своїм ватажком графа Тібо Шампанського і вирішили направити послів у Італію, щоб домовитись про перевезення весною 1202 р. хрестоносного війська з 4тисяч 500 рицарів і коней, 9 000 зброєносців, 20 000 воїнів.

Спочатку хрестовий похід планувався проти Єгипту, який володів Ієрусалимом. Хрестоносці звернулись з проханням до Венеції перевезти їх у дельту Нілу. Венеціанський дож Енріко Дондоло зажадав за це величезну суму - 85 тис. Марок сріблом. Поясню, що Венеціанський дож це титул і посада виборного глави (дожа) Венеційської республіки у VIII—XVIII століттях. Виник у 697 році, коли Венеція входила до сфери впливу Візантії.

У Хрестоносців не було такої суми і дож (глава Венеціанської республіки), який прагнув відвернути похід від Єгипту, з яким Венеція торгувала, і використати хрестоносців у своїх зовнішньополітичних цілях, вимагав для компенсації завоювати для Венеції далматинське місто Задар. Але й після цього венеціанці не виконали своєї обіцянки перевезти хрестоносців у дельту Нілу.

По договору з керівником походу Боніфацієм Монферратським Дондоло спрямував флотилію з хрестоносцями до Константинополя, щоб відновити на візантійському престолі Ісаака II Ангела, перед тим скинутого його братом Алексієм. Син скинутого імператора ще раніше вів переговори з цього приводу з папою і германським королем, обіцяючи за допомогою папи підпорядкувати східну церкву папському престолу. Все це обіцяло хрестоносцям солідну суму - 200 тис. марок сріблом.

Після нетривалої облоги Константинополя хрестоносці взяли його і поновили на престолі Ісаака II Ангела. Але спроба зібрати потрібні кошти виклакала повстання в столиці і хрестоносці не одержали всієї суми. Тоді вони пограбували місто - православні церкви, в т. ч. і храм св. Софії. Здобич хрестоносців була оцінена в 400 тис. марок.

Візантійська імперія розпалась на частини. Хрестоносці створили на її розвалинах Латинську імперію. В Епірі і Малій Азії утворились незалежні грецькі держави - Епірське царство, Нікейська і Трапезундська імперії. Венеції дісталась частина Константинополя, Адріаполь, південно-західна частина Пелопонеса, багато гаваней на березі Мармурового моря, ряд островів Егейського моря і Крит. Венеціанського дожа тепер називали "володарем трьох восьмих Ромейської імперії".

Латинська імперія включала Фракію, частину північного узбережжя Малої Азії. У васальній залежності від неї знаходилось королівство Фессалоніки, від якого в свою чергу залежали Афіно-Фіванське герцогство і Ахейське князівство.

І Латинська імперія, і Ієрусалимське королівство були німецьким утворенням. У 1261 р. імператор Нікеї Михаїл Палеолог з допомогою генуезького флоту заволодів Константинополем. Більшість володінь венеціанців дістались генуезцям.

Хрестоносний рух занепадав. З'явилась ідея дитячого хрестового походу. У 1212 р. в Марселі зібралось 10 тис. дітей. Частина їх загинула по дорозі, інші були продані в Александрії в рабство. Друга армія хрестоносців-підлітків, головним чином з Німеччини, зібралась на півдні Італії, але були відправлені назад. Багато з них загинуло.

У 1217 - 1221 рр. Був п'ятий хрестовий похід, в ході якого оволоділи фортецею Дам'єтта в гирлі Нілу, але потім залишили її.

У 1228 - 1229 рр. - германський імператор Генріх II організував шостий хрестовий похід. В результаті умілої дипломатичної комбінації з єгипетським султаном проти правителя Дамаска йому вдалось одержати Ієрусалим, але у 1241 р. мусульмани знову, на цей раз надовго, заволоділи Ієрусалимом.

7-й похід (1248 - 1254) був організований Людовіком IX Святим. Французький король Людовік IX зі свитою потрапив у полон до єгипетського султана, з якого звільнився ціною великого викупу.

8-й похід (1270) - теж був організований Людовіком IX, під час цього походу король помер від чуми.

Після цього хрестовий рух припинився. В католицькому світі розчарувались у ньому. Королівська влада зміцніла і рицарство знайшло менш ризиковані заняття – міжусобиці та службу королю. Селяни розчарувались у щасливому житті за морем.

У 1291 р. хрестоносці втратили останній оплот на Сході - Аккру. У них залишились лише Кіпр і Родос. В XV ст. Кіпр перейшов до Венеції.

5. Значення хрестових походів

Хрестові походи дуже вплинули на Західну Європу. Вони сприяли розвитку ремесла, торгівлі, товарно-грошових відносин. Прискорила заміна натуральної ренти грошовою.

Дещо посилилась політична централізація. Відхід на Схід феодалів допоміг зміцнитися королівській владі

Відбулось взаємне збагачення культур. В Європі поширились рис, гречка, кавуни, абрикоси. Європейці навчились загартовувати метал, виготовляти тонкі тканини.

Увійшли в побут деякі елементи гігієни - лазні, зміна одягу - нижнього і верхнього. Але це наслідки не лише хрестових походів, але й торгівлі.

Для народів Східного Середземномор'я хрестові походи принесли загарбання, втрати, руйнації, загибель мирних жителів. Вже в XX ст. папа вибачився за жорстокості, вчинені під час хрестових походів.

Тема 8. Країни Піренейського півострова в умовах Реконкісти

План

1. Араби в Іспанії.
2. Реконкіста.
3. Особливості економічного та політичного розвитку окремих королівств на Піренеях.
4. Об'єднання Кастилії з Арагоном.

1. Араби в Іспанії

У 711 – 714 рр. Піренейський півострів був завойований арабами (маврами). Тільки невелика гірська область Астурія на півночі країни зберегла незалежність. Крім арабів участь у завоюванні брали корінні жителі Північної Африки – бербери. Вестготське військо зазнало поразку. Однак, дальше просування на територію Франкського королівства було зупинено Карлом Мартеллом.

Селянство було пригнічене повинностями і податками, знать, що вела боротьбу за владу, аріани та іудеї були невдоволені великим впливом католицької церкви, тому вони не чинили арабському завоюванню опору і навіть допомагали, як архієпископ Севілії.

Економіка теж переживала піднесення. Із Сходу були принесені нові культури - рис, цукрова тростина, гранатове дерево, пальма, шовковиця. Прогрес був і в ремеслі, почали видобувати метал, кераміку, шкіряні вироби. У Толедо вже в X ст. виробляли папір.

На півдні були створені іригаційні системи. У центральних районах було поширене перегонне вівчарство.

Значна частина завойовників жила в містах, що стали торгово-ремісничими центрами, особливо Кордова. Жвава торгівля йшла по Середземному морю.

Істотні зміни сталися і в культурному житті. На латинську мову з арабської були переведені праці арабських і грецьких вчених. Були збудовані палаци Алькасар і Альгамбра.

З 755 р. мусульманська Іспанія (аль-Андалус) входила до складу Дамаського халіфату. Коли владу там захопили Аббасиди, представник скинутих Омейядів Абд ар-Рахман утвердився в аль-Андалусі і проголосив себе еміром (емір - титул правителя або князя). З 929 р. емір Абдаррахман III став іменуватись халіфом (халіф це титул ісламського правителя). X ст. було вершиною політичної могутності аль-Андалуса.

Але склад населення не став однорідним. Частина вестготського населення засвоїла мову і звичаї арабів (мосараби), частина – релігію (рєнегадос).

2. Реконкіста

Поширення набула ідея відвоювання Піренейського півострова у арабів – реконкіста (реконкіста це історіографічний термін для позначення військових кампаній християнських королівств проти мусульман 722—1492 років на Піренейському півострові.). Її джерелами були християнські держави на півночі – Астурія, Галісія, Басконія, Іспанська марка на сході. Серед народу ідея реконкісти була популярна. А серед арабської знаті відбувались незгоди.

У 923 р. сформувалось графство Кастилія (країна замків) на північному заході. Графство Кастилія і королівство Леон, які утворилось на місці Астурії, повели боротьбу з арабами, відвойовуючи у них території. Ці дві держави часом об'єднувались для боротьби з маврами. У 1230 р. відбулось остаточне об'єднання Леона і Кастилії в одне королівство.

У Басконії в IX ст. виникло графство Наварра, яке у X ст. стало королівством.

У 1035 р. Арагон, який був у складі королівства Наварра, теж став окремим королівством. У 1137 р. з Арагоном об'єдналась Каталонія. У кінці XI ст. утворилось королівство Португалія, незалежне з 1139 р., хоч і визнавало себе васалом папи.

Отож, в Іспанії утворились християнські держави. На півночі – Астурія, в центрі – Кастилія, на заході – Португалія, на сході – Наварра, Арагон, Каталонія і Валенсія.

1085 р. відзначився перемогою на р. Тахо, коли кастильці оволоділи Толедо (столицею). Мусульманські правителі звернулись до північноафриканських берберів-альморавидів і внаслідок цього наступ християн був зупинений.

У 1212 р. об'єднані сили Кастилії, Арагона, Португалії і Наварри завдали арабам поразки біля Лас-Навас де-Толоса (X ст.). Потім над арабами було здобуто ще ряд перемог. У результаті у маврів на кінець XIII ст. залишився лише Гранадський емірат на півдні. Нагадаю Вам, що емірат це держава, володіння на чолі з еміром у країнах мусульманського Сходу.

Основні вигоди від Реконкісти одержала феодальна знать, вона створила великі володіння. Багато земель одержала католицька церква. Виникли такі духовно-рицарські ордени: Сант-Яго, Алькантара, Калатрава, теж великі землевласники.

Зміцніли позиції рицарства – воно відігравало основну роль у боротьбі проти мусульман. Ці події оспівані в героїчній поемі про Сіда – кастильського дворянина, організатора походів проти маврів. Селяни і

городяни тут брали участь у реконкісті. В результаті міста домоглись певних вольностей, а селяни домоглись особистої свободи і общинного самоуправління. Міста одержали комунальні права.

3. Особливості економічного та політичного розвитку окремих королівств на Піренеях

Кожна з піренейських держав мала свої особливості.

Кастилія – відігравала основну роль у війнах з маврами (3/5 територій півострова). На відвойованих землях склались великі володіння церкви. З'явилося багато рицарів-ідалго, які були дуже войовничі. Селянство було в особистій і поземельній залежності. Серви (кріпосний селянин, особисто залежний від феодала). куплялись і продавались із землею і без землі, не мали право вільно переходити і вступати у шлюб. У них була ненормована панщина і подушний податок. Переселятись в інше місце можна було лише відмовившись від наділу. У XIII – XIV ст. кріпосна залежність була майже ліквідована. Але збереглась судова влада феодалів.

На півдні Кастилії (т.з. Нова Кастилія) кріпосного права не було. Вільні общини-бегетрії мали право обирати собі сеньйорів і міняти їх. Але повинності селян були грошові і натуральні. Бегетрії (вільна селянська громада в середньовічній Кастилії) домагались королівських грамот, які захищали їх від поборів.

У 1273 р. був заснований союз дворян вівчарів під назвою Места. Места мала від короля великі привілеї – переганяти худобу, де хоче, навіть по селянських полях. Места мала свою адміністрацію, суд і фінанси.

У ході реконкісти Кастилія вкрилась фортецями. Багато з них стали містами. В них жили і мудіхари (маври), що користувались захистом короля. Великими ремісничими центрами були такі міста: Севілья, Сантьяго, Толедо, Сеговія, Медина дель Канто. В Севільї 2 рази на рік відбувались ярмарки. Кастильські міста мали самоуправління і різні привілеї, зафіксовані у міському праві. Міста мали своє ополчення з піхоти і кінноти. Проти маврів

міста заключали угоди – ермандади. Вищий прошарок міщан – міські кабальєрос - рицарі.

Арагон. В ході реконкісти земельна власність в Арагоні і Каталонії була в руках світської і духовної знаті. Найвище становище займали рикос омбрес, тобто (багаті люди). Королівська влада цілком залежала від них. Вони обирали “Великого суддю”. Нижче йшли кабальєрос, третя ступінь – інфасони.

Селяни в Арагоні знаходились в особистій і поземельній залежності. Але у XIII ст. селяни одержали право викупити свою особисту свободу.

Приморські міста Каталонії мали розвинені ремесла і торгівлю. На першому місці була Барселона. Сюди приходили кораблі з Візантії, Генуї, Франції, Єгипту. Раніше генуезців - купці з Барселони проникли у Фландрію і заснували тут торгову біржу в Брюгге. У Барселоні були розроблені морські закони, що започаткували міжнародне морське право.

Валенсія, яка була приєднана до Арагона у 1238 р., славилась культурою землеробства та ремеслами. У Валенсії вперше зародились векселі. У XIV ст. Арагон підкорив Балеарські острови, Сардинію, Сицилію. У 1342 р. – заволодів Неаполітанським королівством. Йому належало і французьке місто Русильон.

Португалія. Назва від м. Портуш (Порту) – столиці графства. У XIII ст. тут уже сформувався етнос.

Крім короля великими власниками були гранди (це магнати та вища знать) і прелати (це почесна назва, титул представника вищого духовенства, серед яких виділялися кардинал, архієпископ та єпископ). Тут були рицарські ордени – Авісський, Калатрава. Вільні общини селян, як і в Кастилії, мали королівські грамоти, подібні до кастільських фуєрос.

Серед міст перше місце займав Ліссабон, що став столицею. Політика віротерпимості до євреїв, мусульман сприяла росту міст. Король спирався на нижче дворянство. Це дозволяло їм боротись проти магнатів. У XIV ст. селяни були переведені на грошову ренту.

У 1383 р. кастильський король претендував на португальський престол, але Португалія відстояла незалежність. У XV ст. Португалія стала на шлях колоніальної експансії. Початок – захоплення у 1415 р. фортеці Сирна на африканському узбережжі.

У Піренейських державах рано з'явилися станові установи. Це викликано ростом політичної активності після Реконкісти. Виникла знать, що мала політичну вагу. Від неї дуже залежали королі.

Раніше від інших кортеси з'явилися в Леоні, об'єднаному з Кастилією. За короля Альфонса IX в королівській курії з 1188 р. стали засідати і представники міст. З 1250 р. кортеси почали збиратися і в Кастилії. В Каталонії – з 1218 р., в Арагоні – з II пол. XIII ст. В цей же час – в Португалії і Наваррі.

У склад кортесів входили 3 стани: духовництво, дворяни, міщани. В Арагоні – 4: феодальна знать (рікос омбрес), дворянство, духовництво і представники деяких міст.

У порівнянні з парламентом кортеси мали ширші права – вони не лише вирішували фінансові справи, але й брали участь в законодавстві, престолонаслідуванні. Арагонські кортеси приймали присягу короля, що він буде поважати закони і звичаї (фуерос) країни. Кастильські кортеси встановлювали бюджет королівського двору. Члени кортесів користувалися парламентською недоторканістю.

В XV ст. ряд селянських виступів в Каталонії, на острові Майорка. У 1462 – 1472 р. – масове повстання на півночі Каталонії. Селяни вимагали відміни кріпосної залежності і “дурних звичаїв” (посмертний і шлюбний побори і “право першої ночі”). На чолі повсталих став збіднілий ідальго Варталят. Він встановлював строгий воєнний порядок, поділив селян на загони. Селяни одержали кілька перемог над феодалами. Арагонський король Хуан II, що саме вів переговори з арагонською та каталонською знаттю, вступив у переговори з Варталятом і з його допомогою виступив проти знаті.

Варталят одержав звання віконта і землі. Селяни одержали незначні поступки.

1484 р. каталонські селяни підняли нове повстання, очолене селянином Педро Хуаном Сала. Керівників схопили, але повстання тривало і тоді король пішов на поступки. У 1486 р. уряд оголосив про відміну особистої залежності і “дурних звичаїв”. Але оброк лишався, як і церковна десятина.

Боротьба на Майорці закінчилась без результатів.

4. Об'єднання Кастилії з Арагоном

У 1479 р. воно сталося в результаті династичного шлюбу Фердинанда Арагонського і Ізабели Кастильської. Спільно вони збирались боротись проти арабів на півдні – в області Гранади.

Крім того, кастильське дворянство і міста хотіли використати зовнішні ринки, якими володів Арагон в басейні Середземного моря. Династична унія виявилась міцною. Населення, хоч і мало певні відмінності, складало єдину етнічну спільність – іспанський етнос.

У кінці XV ст. королівська влада в Іспанії зміцніла. Хоча кожне королівство зберігало автономію – окремого короля і кортеси, привілеї знаті і в Кастилії і в Арагоні були порушені. Їй були заборонені приватні війни, право карбувати монету. Землі невдоволених феодалів конфісковувались.

Фердинанда і Ізабеллу називали католицькими королями, вони підкорили собі церкву. Фердинанд одержав від папи магістерство над орденами і конфісковував їх багаті земельні володіння.

У 1480 р. в Іспанії була введена інквізиція, що слугувала державній владі. Вона наглядала за всім населенням країни, а найбільше – за маврами і євреями. Суд інквізиції міг за таємним доносом засудити будь-кого, підозрюваного в єресі. 9 років іспанську інквізицію очолював Торквемада. Він послав на страту – спалення 8 тис. чол. А ще були й засуджені до ув'язнення.

У 1492 р. після тривалої облоги впала Гранада. Південь був приєднаний до Іспанського королівства. Маврам було обіцяно зберегти їх

віросповідання, однак обіцянки були порушені. Почались переслідування мусульман та євреїв. Багато з них покидали Іспанію і переселялись в Африку.

Південь економічно підупав.

У XV ст. в Іспанії склалась монархія – абсолютна. Феодальна знать перетворилась на придворну аристократію. Але провінційна розрізненість збереглась, як і станові відмінності.

Правові звичаї записувались у особливі документи – фуерос. Фуерос м. Леона 1020 р., наприклад, наказує повертати сеньйорам селян.

У 1479 р. об'єднання Кастилії та Арагону поклало початок багатьом новаціям в житті Піренейського півострова. Завершення реконкісти наближало великі географічні відкриття. Була наявна й соціальна верства, зацікавлена у відкритті і завоюванні нових земель – феодальне рицарство, яке століттями було усунуте від виробництва і займалося лише війною. Попереду була ціла епоха іспанського мореплавства, завоювання нового світу.

Тема 9. Скандинавські країни в XI – XV століттях

План

1. Утворення Скандинавських держав.
2. Війни з Ганзою. Кальмарська унія.

1. Утворення Скандинавських держав

Природно-географічне становище Скандинавії своєрідне. Ліси і гори перешкоджали заняттям землеробством. Лише на рівнинах Ютландії і в Південній Скандинавії (Сконе) було можливе землеробство. У Норвегії, Північній Швеції населення займалося мисливством, морським пормислом, скотарством. Населення тут було мало, жило воно в окремих хуторах.

Важливу роль у розвитку феодальних відносин відігравала королівська влада. Королі були великими землевласниками, вони захопили право верховної власності на общинні пасовиська і ліси. Через це багато селян, що мали господарства на землях, розчищених від лісів, перетворилась у

державність колроля. Вони повинні були утримувати короля із свитою під час його роз'їздів по країні. Право збору податків король передав своїм служилим людям, поставленим на чолі областей і округів. Це частково нагадує лени (феоди) в інших країнах Європи. Однак вони не вважались спадковими, хоча частково були такими. Замки в Данії і Швеції не були власністю феодалів, вони займали їх як намісники, повинні були слідкувати за порядком і збирати податки.

Своєрідно склався і клас залежних селян. Бонд був не лише землеробом, але й мисливцем, рибалкою. Втягнути таку людину в залежність було важко. Основною ланкою залишалась сім'я, що володіла ділянкою землі. Громадські справи вирішувались на народних сходках – тінгах. Тут же на основі звичаєвого права, що зберігалось в пам'яті закономірників, вершився суд. Релігією було язичництво, що відображено в сказаннях і піснях “Старої Едди”. Поширення християнства йшло складно.

Державна влада в Скандинавських країнах склалась пізніше, ніж в інших країнах Європи. У Данії утворення держави почалось у VIII ст. і завершилось у другій половині X ст. за Харальда Синьозубого.

У Норвегії державна влада зміцнилась на початку XI ст. Але королю протистояли непокірна племінна знать і селянство. Король Олаф Харальдсон (1016 – 1028) зміцнив королівську владу, спираючись на християнську церкву, однак це викликало повстання селян, які захищали старі вольності і язичництво. Послаблена Норвегія на якийсь час була включена до Данської держави Кнута Великого. У Швеції утворились дві держави – на півночі із столицею в Упсалі, на півдні – в області поселення гетів. В XI ст. король Упсали підкорив південь країни.

Королі були за християнство. Але християнізація Скандинавії була завершена лише у XII ст. Церква теж виступала за феодальні порядки. В її володіннях встановлювалась поземельна залежність і особиста залежність селян.

Але община і пережитки родового ладу лишались сильними. Селянам дозволялось носити зброю, вони відвідували судові збори. Вони ж несли сторожову службу. Королі встановлювали нові повинності – будівельну та ін.

Найраніше склалися феодальні відносини у Данії. У XII ст. переважна більшість селян вже була у поземельній залежності від церкви, феодалів і короля. Всі раніше не зайняті землі були оголошені власністю короля. Були і раби аж до XIV ст.

Королю протистояла знать. У XII ст. вона повстала, але король, спираючись на церкву, розправився з нею. Але це зміцнило і церкву. З другої половини XII ст. створюється рицарське військо середніх і дрібних землевласників. За військову службу вони звільнялись від сплати податків. Вони перетворювались у привілейований клас, утримуваний бондами. Був введений поземельний податок – з плуга. У 1250 р. це викликало повстання проти короля Еріка IV, названого “Плужним грошем”.

Маючи військо, Данія здійснювала походи проти Англії, Норвегії, Швеції. У XII ст. найбільше походів проти поморських слов'ян. У 1166 р. захоплений о. Руяну (Рюген). У XIII ст. Данія захопила Північну Естонію і продала оренду. Данський король Вольдемар II захопив ряд німецьких територій – Гамбург, Голштинію, але не утримався тут.

У Норвегії спроба короля зміцнити свою владу викликала повстання біркбейнерів (лапотників). Король Магнус був убитий, а керівник повстання Сверир проголосив себе королем (1184 – 1202). А верхівка біркбейнерів стала його опорою. Становище селян не поліпшилось.

Сверир відмінив привілеї церкви, але це привело до зіткнення з папством. Папа Іннокентій III відлучив Сверира від церкви і наклав на країну інтердикт. У відповідь король вигнав з Норвегії папських прелатів. Спадкоємці Свевира змирились з папою і відновили привілеї духовництва. У другій половині XIII ст. королівська влада посилилась. Король Магнус Законодавець видав у 1274 р. загальнонорвезький звід звичаєвого права.

Вищим органом влади була королівська рада. Всі вільні селяни збирались на тінги – збори. На чолі місцевого самоуправління стояли королівські васали.

Феодалізм у Норвегії не мав широкого розповсюдження та розвитку. Була рента продуктами, імунітетів і сеньйоріальних судів не було. Не було ієрархіної драбини, хоч королівські бенефіції були.

У Швеції теж не було класничного кріпосного права. Простори давали селянам йти від гніту в інші місця. Королю протистояла родовита знать. Зміцніло становище ярла – воєначальника і правителя королівства. Один з найбільш енергійних ярлів – Біргер, використовуючи підтримку церкви, посадив на престолд свого сина і у 1250 р. заснував нову династію. Був введений постійний податок. Великі власники фрельси були звільнені від податків і несли королю кінну службу, а селяни стали сплачувати всі податки.

Шведи теж організовували загарбницькі походи. У 1249 – 1250 р. вони організували хрестовий похід на язичників фіннів, намагаючись захопити і руські землі, але у 1240 р. потерпіли поразку.

Міста в Скандинавії стали центрами ремесла і торгівлі значно пізніше, ніж у Західній Європі. Солеваріння, металургія, ткацтво та ін. виробництва були селянськими промислами. Міські ремісники були малочисельні. Внутрішня торгівля була розвинута слабо, гроші – рідкістю. Засобом обігу були худоба, полотна, сукна та ін. товари.

У XII – XIII ст. торгівля пожвавилась, особливо зовнішня – вивіз шкір, риби, хутра.

Ряд данських і шведських міст одержали королівські хартії, що жалували їм часткове самоуправління по взірцю магдебурзького права. Підноситься Стокгольм. Однак економічно слабе бюргерство не впливало суттєво на політичне життя. У XIII – XIV ст. в торгівлі Скандинавії помітну роль відіграють ганзейські купці з Любека і Ростка. Вони захопили в свої руки вивіз риби, продуктів тваринництва і промислів. Німці ж тримали в своїх руках видобуток залізних і мідних руд. Королі Данії, Норвегії, Швеції

давали німецьким купцям і лихварям привілеї, тому що брали у них позики. Муніципальні ради більш як наполовину складалися з німців.

Роль німецького купецтва була неоднозначною. Вони сприяли економічному розвитку, але гальмували розвиток місцевого бюргерства і дворянства, які не могли служити опорою монархії в боротьбі з магнатами.

Король Данії Ерік Кліппінг у 1283 р. підписав на вимогу знаті хартію, за якою щорічно зобов'язувався скликати данегоф – з'їзд знаті для розв'язання державних справ. Хартія обіцяла строге додержання королем всіх привілеїв феодалів. Коли Ерік порушив ці обіцянки, знать підняла повстання і убила його. У 1320 р. знать заставила короля Кристофа II дати письмову обіцянку не порушувати вольностей магнатів і церкви. З того часу був встановлений повний контроль знаті над політикою короля. Сам він не міг ні збирати податки, ні оголошувати війну. Феодали закріпили за собою судову владу над селянами.

Таке ж становище в Швеції. У 1284 р. король почав скликати ховдал – раду з світських феодалів і прелатів. Коли привілеї були порушені, знать повстала, вигнала короля з країни, запросивши на престол малолітнього норвезького короля Магнуса Еріксона (1319). Але унія з Норвегією була нетривалою. У 1363 р. Магнус був скинутий, оскільки намагався порушити фінансові привілеї феодалів. Шведським королем був обраний німецький герцог Альбрехт Мекленбурзький. Він обіцяв правити країною з допомогою ховдала.

Таким чином реальна політична влада була в руках великих феодалів.

2. Війни з Ганзою. Кальмарська унія

За Вальдемара IV (1340 – 1375) в Данії посилилась королівська влада. Спираючись на церкву і рицарство, король вступив у боротьбу зі знаттю, забираючи у неї захоплені коронні землі. Він же захопив о. Готланд з багатим містом Вісбю, що служив торговою базою Ганзи, що призвело до війни з Ганзою, яка закінчилась поразкою Данії. Був укладений мир. Данія знизила мито на користь гензейських купців, попала в залежність від Ганзи, під

контроль якої перейшли Зундські протоки. Без згоди Ганзи король не міг зайняти престол. Ганза захопила і зовнішню торгівлю Норвегії.

Німецькі феодали почали проникати в Скандинавію. Це змусило правлячі верхівки Данії, Швеції і Норвегії заключити династичну унію трьох держав. Етнічна, господарська і культурна близькість держав надала унії життєвої сили.

Дочка датського короля Вальдемара IV Маргарита, яка була за норвезьким королем, возвела на датський престол свого сина Олафа ф іактично управляла двома державами – Данією і Норвегією. У 1397 р. вона одержала зі згоди шведської знаті і шведський трон. У тому ж році на зборах представників трьох королівств в шведському місті Кальмарі королем трьох країн був проголошений Ерік Померанський – внучатий племінник Маргарити. Був прийнятий акт про вічну унію трьох держав, на чолі яких повинен стояти один король, але в кожній державі зберігались свої закони.

Фактично в унії встановилось панування Данії, як найбільш могутньої країни. Королева Маргарита призначала вірних їй датських і шведських чиновників. Король Ерік Померанський обмежив привілеї ганзейців і встановив мито на їх товари в Зундській протоці.

В XIV – XV ст. була посилена експлуатація селянства. У цей час більшість селян вже була обкладена податками і оброком. Особливо загострилось становище в Швеції, де всі верстви населення виявляли невдоволення данським засиллям. У 1434 р. вибухнуло повстання рудокопів і селян. Повсталі вимагали обмеження засилля датчан і німців. До повстання примкнули деякі феодали, на чолі його став Енгельбрект Енгельбректсон – власник рудника, вихідець з рицарства.

У 1435 р. були скликані станово-представницькі збори – риксдаг, в яких брали участь духівництво, феодали, бюргери і бонди (селяни). Так, у Швеції почала формуватись станова монархія. Енгельбрект був обраний “вождем держави”, але згодом загинув від рук змовників. Селянське

повстання було придушене. Однак воно нанесло удар по данському і німецькому засиллю в Швеції.

Хвиля селянських повстань була і в Норвегії, Данії, Фінляндії. Феодальна знать Данії використала народне повстання в своїх інтересах. Вона домоглась вигнання короля Еріка, У 1468 р. в Данії були скликані збори станів і сформувалась станова монархія. Однак станове представництво збиралось у Данії, як і в Швеції, рідко і не закріпляло за собою важливих державних функцій.

Найбільш важливою в Кальмарській унії була Норвегія. В її економіці панували ганзейські, а з кінця XV ст. – голландські купці. Норвезьке бюргерство відтіснялось на задній план. Слабе дворянство не могло організувати боротьбу проти унії і відокремитись. Норвегія втратила свої володіння – Оркнейські та Шетландські острови, поселення в Гренландії.

Швеція ж переживала піднесення. Наростала опозиція данському засиллю. Однак частина дворянства і духовництва хотіли зберегти унію з Данією. Йшла боротьба між противниками і сторонниками унії. Феодал Карл Кнутсон, спираючись на опозицію, захопив престол і правив з перервами з 1448 по 1470 р. Спроби Данії повернути свої позиції потерпіли невдачу. Повсталі бюргери і селяни під керівництвом Стена Стуре нанесли поразку датчанам.

У 1471 р. Стен Стуре став регентом держави. Його політика сприяла національному відродженню Швеції. В Упсалі був відкритий університет. Обмежувався вивіз з країни дорогоцінних металів, встановлена монополія держави на експорт заліза і міді. Карбування монет стало виключно державною прерогативою. Ремесло і торгівля переходили в руки шведських бюргерів. Обмежувалось церковне землеволодіння. Хоча формально Кальмарська унія не була відмінена, Швеція проводила незалежну політику.

Данія у XV ст. теж переживала господарське і культурне піднесення. Розвивались міста, росло бюргерство. У XV ст. столицею стало місто Копенгаген. Тут був відкритий університет. Данія домоглась звільнення від

засилля ганзейських купців. Вивіз датських товарів у Північну Німеччину спрвав впливу Данії. У 1460 р. Христіан I став герцогом Шлезвіга і Гольштинії і титул імперського князя дозволив йому втручатись в німецькі справи. У 1493 р. була укладена угода з Москвою – Іваном III, спрямована проти Ганзи. Встановились постійні зв'язки з Руссю.

Тема 10. Угорщина в XI – XV століттях

План

1. Виникнення і розвиток Угорської ранньофеодальної держави в XI – XII ст.

1. Виникнення і розвиток Угорської ранньофеодальної держави в XI – XII ст.

Венгри (мадьяри) належать до фіно-угорської мовної групи. Жили вони у передгір'ях Південного Уралу, де об'єднались в союз семи племен, кочували в причорноморських областях. Під натиском печенігів в кінці IX ст. венгри рушили на захід і завоювали дунайську рівнину, заселену слов'янами та іншими етнічними групами – залишками східно-германських племен аварів. У X ст. вони перейшли до осідлого землеробства і скотпівництва. Багато що в агрокультурі угорці запозичили у слов'ян.

В першій половині X ст. угорці здійснили грабіжницькі походи в сусідні країни – Німеччину, Північну Італію, Східну Францію. Тільки після поразки на Лесі (Леха) у 955 р. їх набіги припинились. У X ст. під впливом підкорених народів в угорців почали розвиватися класові відносини, піднялась князівська влада. Цьому сприяло і прийняття християнства. Князь Іштван з роду Арпадів об'єднав під своєю владою всі мадьярські області і близько 1000 р. із згоди папи Сільвестра II прийняв королівський титул. Він завершив християнізацію мадьяр.

Країна була поділена на судово-адміністративні округи – комітати, на чолі яких стояли ішпани (слов'янське жупани). Вони збирали податки для

короля і від його імені здійснювали владу. Ішпани селились в замках і мали в своєму розпорядженні гарнізони кінних воїнів.

В XI ст. в Угорщині вже склались феодальні відносини. Найбільшим землевласником був король, який володів величезним доменом, єпископства і монастирі, були і світські феодали.

Значну частину населення складали вільні селяни. Найбільш експлуатовані – серви і лібертіни – вільновідпущеники і їх нащадки, які несли панщинні повинності. В королівських помістях було багато замкових людей – посаджених на землю воїнів, які виконували натуральні повинності на користь короля. Чисельною була верства королівських міністеріалів – удврників, які несли двірцеві служби.

Повстання селян проходили під гаслом відновлення старих порядків і язичництва. Ці повстання використала родова аристократія, позбавлена влади. У 1041 р. в результаті народного повстання був скинутий король Петр, син венеціанського дожа і сестри Іштвана, і на престол став Аба Шамуель, один із нащадків родових старійшин, який хотів відновити общинну власність на землю. Багато представників феодальної знаті були страчені.

Феодали закликали в країну германського імператора Генріха III, який придушив повстання. Аба Шамуель був захоплений в полон і страчений. Споба відновити на престолі Петра викликала ще одне повстання (запросили Андрія з Києва). Король Белла I змушений був у 1061 р. скликати народні збори з представників міст і сіл і скоротити податки. Він же наніс поразку повсталим. В країні були відновлені католицька віра і феодальні порядки.

У XIII ст. оформилися класи феодального суспільства, поширилась грошова рента. Але селяни ще мали право переходу.

Все більше посилювалася феодальна знать, слабшала влада короля. Король сам роздавав землі із свого домена і привілеї. Особливо багато пожертвувань зробив Ендре II (1205 – 1235).

Посилення знаті викликало невдоволення дрібних дворян, які домагались зрівняння в правах із знаттю і захисту від її свавілля.

Скориставшись поразкою короля у війні за Галицьку Русь і народними повстаннями, дворянство у союзі з однією з груп знаті змусили Ендре II підписати у 1222 р. Золоту буллу (указ із золотою печаткою), що закріплювала дворянські привілеї. В ній містилися обіцянки берегти вольності всіх вільних людей. Король обіцяв щорічно скликати сейм, в якому могли вільно брати участь великі і дрібні феодали. Дворян не можна було кинути у в'язницю “на догоду магнатам”. Дворянство і духівництво звільнялись від податків. За участь у воєнних походах за межі держави король був зобов'язаний сплачувати винагороду. Представникам королівської влади заброрнялось вступати на територію дворянських володінь без запрошень.

Золота булла нагадувала Велику хартію вольностей англійських баронів і рицарства. Остання її стаття була буквально тотожною. Декларувалося право феодалів на опір королю, якщо він порушить дані обіцянки. Але Золота булла, на відміну від Великої хартії вольностей, не надавала жодних прав городянам. У 1235 р. була видана нова булла, що стверджувала привілеї вищого духівництва.

У XII – XIII ст. Угорщина стала сильною державою. На заході вона стримувала натиск Священної Римської імперії, а на сході сама була загарбником. В XI ст. вона підкорила Трансильванію, Захопила Закарпаття, воювала за Галицьку Русь. У 1105 р. король Кальман підкорив Хорватію і об'єднав її з Угорщиною. Була встановлена верховна влада над далматинськими містами, які зобов'язались платити данину. А зіткнення з Візантією закінчилось поразкою і певний час Угорщина платила їй данину.

Боротьба з печенігами і половцями зближала Угорщину з Руссю. Були укладені династичні шлюби. Однак, міцний союз не склався.

У 1241 – 1242 рр. – монголо-татарська навала. Король Белла IV відкинув вимоги Бату-хана. Три колони монголів обрушились на Угорщину. Заклики про допомогу до імператора ні до чого не привели. Угорське військо було розбите на р. Сайо (Шайо). Король з двором втік у Далмацію. Монголи зруйнували столицю Пешт та інші міста Угорщини.

У другій половині XIII ст. Угорщина вступила в період роздробленості. Король зберігав лише формальне верховенство. Магнатські сім'ї стали володарями земель. У Задунав'ї панувало графське сімейство Наметуйварі, в Словаччині – Чаки, на сході – Аба і Борша. Король Ласло IV навіть намагався боротись з магнатами, спираючись на кумак (половців), але був захоплений у полон. При останньому з Арпадів – Ендре III (1290 – 1301) в країні панувала анархія.

У XIV – XV ст. в економіці Угорщини спостерігається прогрес. Поширюється трипільля. Вирощують виноград. Продукція йшла на зовнішній і внутрішній ринки.

За законом 1351 р. була введена нова повинність – дев'ятина. Введена була і панщина. Правове становище селян погіршилось. Перехід – лише з дозволу господаря.

Багато феодалів мали судове право – “право меча”.

Пасивний опір селян – втечі, відмова виконувати повинності, але були і збройні виступи. Певне поширення мав гуситський рух.

У 1437 – 1438 рр. вибухнуло повстання у Східній Моравії і Трансильванії. Центром стало місто Бобильна. За взірцем таборитів вони робили спроби усупільнити майно. Однак, селяни не створили боєздатної армії і потерпіли поразку. У 1449 р. у Словаччині вибухнуло повстання “братчиків” під проводом Петра Аксамита. Угорські феодали придушили його.

У XIII – XIV ст. угорські міста переживали господарське піднесення. Найбільшими були Буда, Пешт, Естергом. У XIV ст. з'явилися цехи. Почала розвиватись гірнича справа – дорогоцінні метали і мідь. Цьому сприяла і королівська влада. У 1327 р. Карл-Роберт оголосив гірничу регалію королівською прерогативою.

В містах патриціат був німецьким. Ремісничу масу складали угорці. У більшості міст – самоуправління. У XIV – XV ст. в ряди патриціату почали

проникати угорці. У 1439 р. городяни Буди винищили більшу частину німецького патриціата. Влада перейшла до угорських баронів.

Піднесення міст сприяло посиленню і централізації держави.

Період міжцарювання закінчився у 1308 р. обранням на престол родича Арпадів Карла-Роберта Анжуйського з Неаполітанського королівства. З цього часу утвердився принцип обрання королів сеймом.

При Анжуйській династії королівська влада посилилась. Спираючись на дворян і міста, Карл-Роберт (1308 – 1342) і Людовік (Лайош) I (1342 – 1382) приборкали магнатів. У країні настав внутрішній спокій, економічне пожвавлення.

В Угорщині склалась станово-представницька монархія. Хоча королі Анжуйської династії правили з допомогою Державної ради, але змушені були час від часу скликати сейм. З 1351 р. в сеймі почали засідати рядові дворяни, а з початку XV ст. – важливі постанови, оголосивши недоторканою дворянську земельну власність і обмеживши перехід селян.

Королі Анжуйської династії знову приєднали Хорватію і Далмацію. Над Молдавією і Волощиною був встановлений протекторат. Лайош I намагався об'єднати під своєю владою Угорщину і Неаполітанське королівство, але його походи на південь Італії закінчились поразкою

Недовгою виявилась і династична унія з Польщею, укладена в 1370 р. Після смерті Лайоша I вона розпалося.

У кінці XIV ст. – знову смути. Король Сигизмунд (Жигмонд) в умовах зіткнення різних груп змушений був робити магнатам великі поступки, щоб заручитись підтримкою. Зате він у 1411 р. був обраний на престол Священної Римської імперії. У 1396 р. Жигмонд здійснив хрестовий похід проти турок, в якому брали участь німці і хрестоносці з інших країн. Але під Нікополем хрестоносці були розбиті, Жигмонд ледве уник полону.

Була укладена унія з Польщею. На Угорський престол був запрошений польський король Владислав III. Він проголосив новий хрестовий похід

проти турок, але під Варною у 1444 р. польсько-угорське військо було розбите турками, а король Владислав III загинув.

Дрібні і середні дворяни об'єднались навколо центральної влади. У 1446 р. правителем був обраний полководець Янош Хуньяді. Він ліквідував магнатські ліги, створив ополчення з дворян і городян і в 1456 р. наніс поразку туркам біля Белграда. Це затримало просування турок.

Становище Угорщини ще більш зміцніло при сині Яноша Хуньяді Матіаші Корвіні (1458 – 1480) обраному сеймом на престол. Він створив постійну найману армію і зміцнив судовий апарат. В Угорщині оформилась станова монархія. В сеймі засідали і представники міст. З міст брались немалі податки. Матіаш Корвін зумів розширити Кордони Угорщини. До неї були приєднані Моравія і Сілезія (захоплені у Чехії), Австрія і Штірія (захоплені у Габсбургів). Однак після Матіаша Корвіна, коли престол зайняли польські Ягеллони – Владислав, а потім Людовік, знову почалось повстання магнатів.

Погіршилось становище селян. Приводом для їх виступу став збір ополчення проти турок. Весною 1514 р. папа Лев X очолив хрестовий похід. Учасникам обіцяв пільги, в т.ч. звільнення від особистої залежності.

Зібралось 40 тис. куруцій (хрестоносців) з селян і бідноти. На чолі – дворянин з Трансильванії Дьєрдь Дожі. Куруци не пішли проти турок, а підняли повстання. Дожі створив сильну армію. Куруци захопили ряд міст і оголосили Угорщину республікою без станових привілеїв.

Але при облозі Темешвара куруци потерпіли поразку. Поранений Дожі був схоплений і страчений після тортур – спалений на розпеченому троні. 7 тис. селян були страчені. Восени 1514 р. зібрався “Дикий сейм”, що позбавив селян права переходу з збільшив повинності. Селянам було під страхом смерті заборонено носити зброю.

Це послабило обороноздатність Угорщини проти турок. У 1526 р. в битві при Мохачі турецька армія Сулеймана розбила чесько-угорське військо. Південно-східна Угорщина відійшла до турок, західна – до Австрії, а

Трансильванія визнала залежність від Османської імперії. На століття була втрачена незалежність.

Тема 11. Виникнення капіталістичних відносин в країнах Західної Європи і великі географічні відкриття

План

1. Розвиток продуктивних сил і первісне нагромадження. Передумови великих географічних відкриттів.

2. Морський шлях в Індію. Колоніальні загарбання португальців. Подорож Колумба.

3. Перша кругосвітня подорож і наступні географічні відкриття.

1. Розвиток продуктивних сил і первісне нагромадження. Передумови великих географічних відкриттів

У XVI ст. у ремісничому виробництві відбулись зрушення. Почало застосовуватись водяне колесо. Нижньобійне застосовувалось ще з античності. З XIII ст. застосовується верхньобійне – водою, що падає. Його стали застосовувати у гірничій справі, металургії, паперовому виробництві, виготовленні сукна.

У XIII ст. винайдена ручна прялка, в XV – самопрялка, що виконувала 2 операції – скручування і намотування ниток. Вертикальний верстат був замінений горизонтальним. Уже в XII ст. з'явились сукновальні водяні млини. Було удосконалене фарбування, з'явились нові фарбники.

З XV ст. – глибинні шахти приходять на зміну відкритому видобутку руд. Почали будувати шахти із штольнями і штреками. Замість кричного способу виплавки металу почали використовувати доменний.

Для кування металу почали застосовувати важкий механічний молот з приводом від водяного колеса.

Почала розвиватись друкарська справа. З XV ст. з'явилися кишенькові годинники. У XV ст. деревне вугілля почали замінювати кам'яним.

Зріс розподіл праці, поглибилась спеціалізація, з'явилися нові професії.

В XIV – XV ст. були досягнені успіхи у суднобудуванні та мореплавстві. Збільшились розміри кораблів, поліпшилось їх технічне оснащення. Зросли морські перевезення і розширилась світова торгівля, в т.ч. і товарами масового попиту.

У сільському господарстві не було великих зрушень, але знаряддя праці стали досконалішими, легшими, зручнішими. Меліорація та зрошення збільшили площі оброблюваних земель. Все ширше практикувались добрива. З'явилося багатопілля і засівання травами. У деяких районах намітилась галузева спеціалізація: в Голландії розводили молочну худобу, в Рейнській області Німеччини – виноградарство, в Кастилії – тонкорунне вівчарство.

Але для масштабного виробництва потрібне було первісне нагромадження. У XVI – XVII ст. грошові нагромадження купців, лихварів зросли за рахунок позик королям під великі проценти, позик дворянам, ремісникам. Нагромаджувались кошти і шляхом торгівлі в умовах меркантилізму і протекціонізму.

Суттєвим джерелом нагромаджень були колоніальні грабунки, торгівля чорними рабами. Слідом за іспанцями та португальцями на шлях колоніальних грабунків стали голландці та англійці. Приток колоніального золота і срібла викликали інфляцію в західноєвропейських країнах, а підприємці збагатились.

Наявність вільних людей, які могли стати найманими робітниками теж сприяла переходу до нового способу виробництва. В Англії відбувались обгородження земель під пасовиська, де було по 200 чоловік, залишилось 2-3 пастухи. В Англії, Франції, Нідерландах, Іспанії були закони проти жебрацтва. Так створювалась резервна армія найманої праці.

Першою формою капіталістичного виробництва була проста капіталістична кооперація, коли виробник експлуатував дрібних ремісників, що виконували одноденну роботу.

Згодом виникли мануфактури, вільні від цехових обмежень і регламентів. Існувало три основних типи мануфактури – централізована, розсіяна і змішана.

Централізована – велике капіталістичне виробництво з десятками і сотнями робітників. Розсіяна – коли роздавальник чи купець-підприємець роздавав ремісникам-надомникам роботу, постачаючи їх сировиною і збуваючи їх вироби.

В поземельні відносини проникла оренда, фермерство. А в Центральній і Східній Європі залишалось панщинне господарство на кріпацькій праці. Основною соціальною і політичною силою тут лишалось дворянство.

Цей же шлях – в Східній Німеччині.

Буржуазія (фр.) – жителі міст. Походила з торгово-лихварської та ремісничої верхівки. Її антипод – наймані робітники – мануфактурний пролетаріат. Він включав і передпролетарські маси. – підмайстрів, майстрів-надомників, пауперів, сільських наймитів, поденних найманців.

Поява пролетаріату пов'язана з появою фабричних виробництв.

Станова монархія в умовах нових відносин поступилась місцем абсолютизму. Королівська влада так посилилась, що змогла підкорити собі феодалську аристократію і правити з допомогою бюрократичного апарату. Законодавство, податки, політика стали прерогативою королівської влади разом з вузьким колом знаті і чиновництва. Королі підкорили собі й церкву, заволодівши її багатствами.

У монархів опинилися великі кошти від податків. Разом з тим абсолютизм був у змозі придушити повстання селян, що відповідало інтересам буржуазії і дворянства.

Соціальною базою абсолютизму було дворянство. Однак воно боялось бюрократичного апарату. Монархи звертались до молоді буржуазії.

Буржуазія давала кадри типової бюрократії, кошти в обмін на блага протекціонізму. В цей час союз з абсолютизмом задовільняв буржуазію і дозволив їй встати на ноги.

Абсолютна монархія відіграла позитивну роль в європейських країнах у розвитку національної промисловості і в завершенні політичної централізації. Але не скрізь. В Іспанії буржуазія була слабою, а помітне об'єднання не завершене. У Німеччині та Італії абсолютизм утвердився на окремих територіях і перешкоджав об'єднанню. Але не завжди. Коли буржуазія зміцніла і сама стала прагнути до влади, абсолютизм став на шлях її подавлення і пограбування. Конфлікт вилився у буржуазні революції.

2. Морський шлях в Індію. Колоніальні загарбання португальців.
Подорож Колумба

У XV – XVII ст. європейці відкрили нові землі, острови й материки. Було доведено, що Земля має форму кулі. Почалась колоніальна ера. З'явилося важливе джерело нагромадження капіталу.

Стимулом було прагнення збагачення і потреба в благородних металах, зокрема, в золоті. Ввіз у Європу перевершував вивіз, а за товари доводилось платити золотом.

Безпосередньою причиною відкриттів були пошуки шляхів у Індію та Китай. Сухопутна торгівля була небезпечною, особливо після розпаду монгольських імперій та турецьких завойовників.

У XIII ст. венеціанець Марко Поло побував у Азії і залишив записки про подорож. Батько з братом взяли його у торгову подорож на Схід. Через Середземне море, долину р. Тигр через Багдад вони добрались до Басри на березі Перської затоки, звідси – у Монголію і Китай, Індію.

У Венецію Марко Поло повернувся на китайському кораблі. Потрапив у полон до генуезців. У в'язниці продиктував Рустігано з Пізи, творцю рицарських романів, оповідь про свою подорож.

Описи Паміра (“Даху світу”), пустелі Гобі, Китаю, Індії, Японії залишив він. У них багато істинного, але є й фантастичні відомості про північ Азії, про птаха гриф.

Вигнання арабів і утворення Португалії та Іспанії теж сприяло відкриттям. Продовжуючи війни з арабами, португальці поступово просувались уздовж західного берега Африки. Були відкриті Канарські острови і острови Зеленого мису. Європейці переконались, що можна жити і в південних широтах. У 1488 р. португалець Бартолмеу Діат дістався південної кінцівки Африки і обігнув її. Береги Африки були оголошені володінням Португалії. Ці відкриття зберігались у таємниці. Але й Іспанія хотіла відкрити шлях в Індію.

Та раніше був відкритий шлях в Америку. Немало вчених прийшли до висновку, що Земля має форму кулі. Через Атлантику прибивало оброблені деревини. Думали, що з Індії.

Італійський астроном Тосканеллі склав нову картину світу. На заході за Атлантикою він помістив східні береги Азії, а в океані – багато островів, серед яких і Чипангу (Японію). Служителі церкви спростовували це.

Карти в той час свідчили про світогляд. Є і нерозгадані загадки. На карті Оронтія Фінея (1532 р.) показана Антарктида. Але ж вона була відкрита лише через три століття Беллінсгаузенom і Лазаревим. Зображена вона вільною від льоду – з річками і фьордами. Але ж оледеніння тут сталося приблизно 25 млн. років тому.

Христофор Колумб (1451 – 1506) – генуезець. Одружився з дочкою португальського моряка і успадкував карти. Його ідея – шлях через Атлантику.

В Португалії його пропозиція не знайшла підтримки – португальці були близькі до шляху, огинаючи Африку.

В Іспанії після вагань уряд дав йому 3 каравели. Умови Колумба: на нових землях він стане віце-королем, одержить чверть доходів від торгівлі, чин адмірала, всі його чини повинні перейти у спадок до дітей.

3 серпня 1492 року з Палоса вийшли “Нінья”, “Пінта” і “Санта-Марія” (найбільша – 20 м і 90 матросів). Через 33 дні після Канарських островів почався заколот. 12 жовтня 1492 р. – “Земля!”. Це був острів з Багамських островів. Колумб назвав його Сан-Сальвадор. Кубу вважав півостровом Азії, Гаїті назвав Еспаньйоолою. “Санта-Марія” сів на мілину і 39 матросів лишились на Гаїті. Це було перше європейське селище в Америці.

“Пінта” і “Нінья” після штормів повернулись в Іспанію. Під час другої подорожі (17 кораблів) Колумб обложив населення поголовним податком.

Після третьої подорожі Колумба привезли закутим в кайдани. Саме під час цього плавання Колумб підійшов до Південно-Африканського узбережжя в усті р. Оріноко. У 1498 р. португальці дослідили узбережжя Індії.

Шоста подорож Колумба привела до відкриття Гондураса, Нікарагуа, Коста-Ріки, Панами. Але материк не одержав імені Колумба.

Амеріго Веспуччі – з сім'ї нотаріуса з Флоренції. Він служив у Мелічі. Вони й послали його в Індію, відкриту Колумбом. У 1499 р. Амеріго відправився туди в складі іспанської експедиції.

У 1501 р. він знову відправився в Америку, вже на португальському кораблі. Він дійшов до гирла Ріо-де-Жанейро (Річка січня) 1 січня, потім повернувся у Ліссабон. Учасники експедиції досягли 22 градуса південної широти і переконались, що це не Азія, бо вона у північній півкулі. У 1504 р. Веспуччі писав про це своєму другу в Італію, а в 1503 р. – Медічі, що це – “Новий світ”. У 1507 р. у Франції Вальдземмолер видав книгу, де вмістив ці два листи Амеріго і писав, що материк треба назвати його іменем.

Літом 1497 р. з Ліссабона вийшла експедиція Васко да Гама. Він зайшов у гирло Замбезі і тут ремонтував кораблі і торгував арабськими тканинами. Араби ледь не знищили експедицію з конкурентами. Моряків мучила цинга, але 20 травня 1498 р. ескадра увійшла до Калікуту.

Аж до 1869 р. (прориття Суецького каналу) цей шлях був основним.

У 1513 р. іспанець Бальбоа, пройшовши із загоном з 66 чоловік Панамський перешийок, вийшов на берег Тихого океану, назвавши його Південним морем.

3. Перша кругосвітня подорож і наступні географічні відкриття

Португалець Магеллан, не одержуючи підвищення по службі, перейшов до Іспанії. Висунув проект західного шляху в Азію. У 1519 р. з гирла Гвадалквівіра вийшло 5 кораблів: “Тринідад”, “Сан-Антоніо”, “Сантьяго”, “Консенсіон”, “Вікторія” – 265 чол. Зазимував на 49 градусі південної широти в бухті Сан-Хуліан. Капітани трьох кораблів збунтувались. Двох Магеллан наказав убити, а третього висадив на пустельний берег. “Сантьяго” розбився об скелі, “Сан-Антоніо” втік в Іспанію, де обмовив Магеллана.

Закінчилися продукти. Патоки продавались по половині дуката. Матроси їли шкіру з оснастки. Майже всі хворіли на цингу. Маріанські острови Магеллан назвав злодійськими. На о. Себу (Філіпіни) він примусив правителя підкоритись. Сам Магеллан загинув. Командиром був обраний Барбоза. Правитель Себу запросив частину екіпажу на бенкет і 27 чол. убив, в т.ч. і Барбозу.

Залишалось 120 чол. “Консенсіон” вирішили спалити. На Молукських островах закупили прянощі, потім “Вікторія” пішла через Індійський океан, а “Тринідад” повинен був іти через Тихий. Він не зустрів доброго вітру і потрапив в полон до португальців.

Ель-Кано на “Вікторії”, щоб поповнити запаси води, зайшов на острови Зеленого Мису, де португальці захопили в полон ще 13 чол. 6 вересня 1522 року в Іспанію на “Вікторії” повернулось 17 чоловік. Експедиція обігнула земну кулю. Тих, хто повернувся, примусили каятись у порушенні постів і свят.

На карті Птолемея біля Південного полюсу був зображений материк. У картографа з Голландії Ортемія в 1570 р. він був наснесений досить точно як “Терра Австраліс інкогніта”.

У XVII ст. – португалець Торрес доплив до південних берегів Австралії (з Перу), а голландець Янц бачив північний його берег.

Голландець Абель Тасман обійшов Австралію з півдня і довів, що вона не тягнеться з Південного полюсу. Нову Зеландію Тасман приймав за край Південного материка.

Іспанці за перших два десятиліття після відкриття Америки утвердилися на островах Карибського моря, Панамському перешийку і Венесуелі. Вже у 1501 р. на Кубу і Еспаньйола почали завозити чорних рабів з Африки. Золота ж тут було мало.

У 1516 – 1518 рр. іспанці відкрили півострів Юкатан. На захід лежала країна, багата золотом – Мексіка, країна ацтеків, які були панівними племенами.

Франціско Пісарро писав про інків: “Правлячий клас в перуанському королівстві був світлошкірим, з шкірою кольору стиглої пшениці. В цій країні я зустрів індіанську жінку таку світлошкіру, що вразився. Сусіди звуть цих людей “дітьми богів”... Таких королівських сімей було 500. 8 правителів інків були білими і бородатими, а їх дружини – білими, як яйце”.

Білий бог – Кецалькоатль шанувався індіанцями. Колумб 6 листопада 1492 р. писав: “Мої посильні повідомляють, що знайшли село на 1 тис. жителів. Їх зустрічали з почестями, цілували руки, давали зрозуміти, що вони – від бога. Близько 50 жителів просили посильних взяти їх з собою на небо”.

Легенди розповідають про білих людей, що несли цивілізацію. Вони прибули на кораблях, що світилися, і з лебединим крилами. Вони були блакитноокі і світловолосі, а одяг – з грубого чорного матеріалу. На лобі – прикраса у формі змії.

Ацтеки і тольтеки називали білого бога – Кецалькоатль, інки – Кон-Тікі Віракоча, майя – Кукулькан.

Пісарро без опору пограбував храм у Куско.

У 1519 р. в Мексичі висадився Ернандо Кортес з 500 солдатами. Він захопив Монтесуму, правителя Тенотгіплана. У 1521 р. столиця була знищена.

У 1531 – 1532 рр. конкістадори завоювали країну інків – Перу із столицею Куско.

У інків була своя писемність, дороги, календар, зародки наук.

В загоні Піссаро було 130 солдат і 37 коней. Пізніше підійшло підкріплення у 600 чол. У царя інків Атагуальпи було 15 тис. війська, але сам він потрапив у полон.

Альмарго завоював північну частину Чилі. Перу була найбагатшою країною. У 1545 р. срібні рудники Потосі давали більше срібла, ніж вся Західна Європа.

Корінні жителі оз. Тескоко – метеки мають свою історію. Вони воювали з іншими племенами, полених приносили в жертву.

Монтесума жив як бог. Кортес був вражений. Місто пересікали вулиці й канали. У Монтесуми був зоосад. За птахами доглядало 300 слуг. Щоденно йому доставляли рибу з Мексиканської затоки. Пив чокалатль із золотого кубка.

Жорстокою була і боротьба в країні інків між самими інками і племенами чанко. У інків вступ у шлюб вважалось громадянським обов'язком.

Наслідки великих географічних відкриттів:

центр торгівлі перемістився на Атлантичне узбережжя Піренейв;

з'явилась біржова спекуляція;

потік колоніальних товарів був спрямований у Нідерланди, почалось їх піднесення;

відбулась "революція цін". Виграли продавці продуктів і товарів;

збагатилась буржуазія.

У XVII ст. на поприще колоніальних загарбань стала Голландія. Вона утвердилась на островах Індонезії, на о. Ява, заснувала Джакарту.

Французи у XVII ст. проникли в басейн р. св. Лаврентія і тут заснували колонію.

Тема 12. Німеччина у XV – на початку XVII ст.

План

1. Економічний розвиток Німеччини в кінці XV – на початку XVII ст.
2. Загострення політичної обстановки.
3. Гуманізм в Німеччині.
4. Вормський едикт.
5. Початок розколу реформації.
6. Селянська війна в Німеччині.
7. Повстання у південній Франконії.
8. Події в Саксонії та Тюрингії.

1. Економічний розвиток Німеччини в кінці XV – на початку XVII ст.

У Німеччині сільське господарство залишалось феодальним, а в місті в кінці XV ст. вже почали поширюватися капіталістичні відносини. В ремесла проник торгово-лихварський капітал. Почала складатись розсіяна мануфактура. Дрібний виробник почав працювати на скупщика. У кораблебудуванні і гірничій промисловості складається централізована мануфактура.

У гірничій справі Німеччина стояла на першому місці в Європі. Тут було зайнято понад 100 тис. чол. Попит на метали вимагав нових капіталовкладень. Дрібні виробники не могли конкурувати з великими. З'явилися фірми Фуггерів, Гохштеттерів, що викупили у імператора гірничу регалію. Вони ж проникли в Австрію, Чехію, Угорщину. Середнє бюргерство вимагало ліквідувати ці фірми.

Німеччина ще зберігала своє становище в сухопутній торгівлі. А Ганза приходила в занепад.

розвиток капіталістичних елементів сковувався феодальними відносинами. Міста ще виконували повинності. Міська земля була власницею феодалів. В цехах була регламентація, хоча в деяких містах цехи були заборонені.

Політична роз'днаність земель теж не сприяла господарству. Південнонімецькі міста більше тяжіли до Італії.

Капіталістичні відносини поступово впливали і на селянство. Все більше вирощувалось льону, технічних і продовольчих культур. Проник на село і лихварський капітал.

Землевласники збільшували старі селянські повинності і створювали нові – при вступі в шлюб, в спадщину, при продажу майна і т. ін. Селянам заборонялось полювати навіть на дрібну пташню, ловити рибу.

2. Загострення політичної обстановки

“Священна Римська імперія” була нестійким політичним об'єднанням феодалів-князів. Влада імператорів над ними носила номінальний характер. Не існувало ні імперських фінансів, ні імперських військ, ні органів управління. У імператора теж були свої володіння і тільки там він мав істинну владу.

Феодальні князівства перетворювались у централізовані монархії. Князі збирали податки; мали військо і апарат управління, між ними бували конфлікти.

Імператорська влада за традицією залишалась у Габсбургів, носила виборний характер. У 1513 р. після смерті Максиміліана I, курфюсти обрали його онука Карла V, що по материнській лінії успадкував Іспанію. На Німеччину він дивився як на частину своїх володінь (бо володів ще й Австрією, Чехією, частиною Угорщини, Іспанії, Нідерландами, частиною Іспанії і мав колонії в Новому Світі). Це ще більше посилювало князів.

Роздробленість і соціальний гніт створювали напруженість. До конфліктів між селянами і феодалами додалися конфлікти між феодалами і

купецтвом, між світськими і духовними феодалами, між дворянством і князями.

Боротьба селян проти сеньйоріальної реакції вилилась в появу таємного товариства “Черевик” в Шпейєрському єпископстві, яке хотіло скасувати кріпосне право (у 1502 р.), готуючись очолити народне повстання. Але змова була розкрита, керівники його на чолі з Іосом Фрицом встигли втекти.

У 1513 і 1517 рр. були зроблені спроби підняти повстання “Черевика”. Тепер в його вимогах з’явилися і політичні – знищення князівського багатовладдя і створення єдиної імперії. В області Вютемберг з’явився новий таємний союз “Білий Конрад”. У 1514 р. він почав боротьбу разом з городянами проти герцога Ульріха. Але бюргерство показало себе ненадійним союзником. Герцог пообіцяв їм податкові поступки.

Городяни боролись проти князів та єпископів. Їх виступи очолила торгово-реміснича верхівка. Але політичний світогляд був вузьким і локальним. Воно не висунуло загальнонаціональної програми і не змогло повести за собою всі сили, опозиційні феодалізму.

Серед городян теж були антагонізми – між плебсом та верхівкою. Але і плебсу, і селянам не доставало стійкості і організованості. Декласовані елементи – люмпени вербувались у ландскнехти князів і придушували повстання.

Німецьке рицарство не знайшло свого місця в політичному житті. Князі створювали наймане військо і не потребували їх послуг. Рицарство теж не висунуло патріотичної програми. Його ідеалом була міцна феодальна імперія.

Отже, суспільство було сповнене суперечностей.

3. Гуманізм в Німеччині

У Німеччині поширився гуманізм. Він охопив інтелігенцію, згуртовану навколо університетів, філософів, поетів, проповідників. Вони боролись проти схоластики за науковий світогляд, за національні інтереси. Викривали

тупість монархів і пропагували вільний розвиток людського духу. Набув поширення сатирично-викривальний жанр. У кінці XV ст. з'явився твір-сатира Себастьяна Бранта “Корабель дурнів”.

Найбільш відомим серед німецьких гуманістів був Еразм Роттердамський (1466 – 1536). Вихідець з Голландії, він жив у Франції, Англії, Італії. Викладав у Кембріджі, служив у Карла V. На схилі років оселився в Базелі і займався літературою. Найбільш популярною була його сатира “Похвальне слово глупоті”. Глупота міркує, що їй все підвладне: скількох привілеїв позбулись би папські прелати, якби сюди проникла хоч крапля мудрості. Він не заперечував ролі католицької церкви. Еразм Роттердамський раціоналіст і ворог середньовічної обрядовості, він страшився революції. Про монахів: “Вони впевнені, що найвище благочестя полягає в утриманні від всіх наук і що найкраще навіть зовсім не мати грамоти. Тому, читаючи в церквах осиплими голосами визначені, але незрозумілі їм псалми, вони переконані, що доставляють цим велику усладу святим”.

Ідеалом Еразма було товариство освічених людей. Він був проти воєн, що приносять біди народам. Але радикалом Еразм був лише у літературі, в житті ж хотів спокою.

Йоганн Рейхлін (1455 – 1522) – філолог і філософ, знав багато мов. Прагнув поєднати християнську мораль з гуманізмом і показати божественне в людині. Виступав за вивчення старовірських книг як першоджерел. Все освічене суспільство поділились на рейхліністів і обскурантів (“темних людей”). В ході боротьби і з'явилися “Листи темних людей” – сатира на теологів, написана в ерфуртському гуртку гуманістів, серед яких Крот Рубіан, Ульріх фон Гуттен, Муціан Руф та ін. Їм протистояли богослови з Кельна, що нападали на Рейхліна. Всіх листів – 118. Це пародія на погляди консерваторів-католиків. Приклад – лист вигаданої особи Генріха Шафемулуса до реального професора Оршуїна Грація. Тема: чи гріх з'їсти в п'ятницю яйце із зародком. Лише трактирники вважають його м'ясом, щоб взяти більше грошей.

Ульріх фон Гуттен (1488 – 1523) – вихідець з рицарства, монастирський послушник, втікач з монастиря, мандрівний поет. Написав памфлети “Вадіск” або рицарська тріада”, “Глядачі”, “Розбійники”. У “Вадіску” : “з речами підкоряє Рим і насильством, хитрістю і лицемірством. З речі вигадані, щоб витискати золото: торгівля індульгенціями, неіснуюча війна з турками і влада папських легатів. З речами постійно зайняті в Римі, хоч ніколи не доводять їх до кінця: спасінням душі, реставрацією руїн і турецькими походами... З речі складають особливість Риму: папа, старі будови і користолюбство...”

Ульріх фон Гуттен покладав надії на рицарство.

Мартин Лютер став ідеологом Реформації. Католицька церква втратила колишній вплив, її авторитет був підірваний.

З поширенням знань церква втратила монополію. Але клір поступово відновлював свої позиції.

Ідеї перетворення церкви набули поширення. Особливе невдоволення викликали побори, що зростали. Сільські феодали мріяли про секуляризацію і обмеження поборів папства – за “дешеву” церкву. Цю ж ідею підтримувало бюргерство.

Народні маси включали в Реформацію ідеї соціальних перетворень. В політично роздробленій Німеччині не було сильної влади, що обмежила б претензії папства. Тому Реформація стала суспільним рухом. Це була і битва проти феодалізму, бо в Німеччині був розгул сеньйоріальної реакції.

В німецькій історіографії Реформація і Селянська війна трактуються як рання буржуазна революція. Ряд істориків у нас поділяє цю думку.

4. Вормський едикт

Поштовхом послужив виступ Лютера проти індульгенцій. Лютер закінчив Ерфуртський університет, магістр, потім доктор богослов'я, монах августинського монастиря. У 1517 р. виступив проти індульгенцій – 95 тез. Інші твори – “Вавлонське полонення церкви”, “Трактат про християнську свободу”, “Про світську владу”, “Про рабську волю”.

Індульгенції викликають гнів божий – ось його ідея. Світська влада повинна карати винних – таке її призначення. Лютер проголосив тему про “виправдання вірою” – це удар по ортодоксії. Спасіння дарується від бога. Слово боже – лише в Священному писанні – єдиному джерелі віри. Спростовував католицький культ поклоніння святим, ікони, алтарі, визнав лише деякі таїнства – хрещення, причастя, покаяння.

Лютер був більш віруючою людиною, ніж його опоненти. Він не ховався за обряди, умовності. Замість зовнішньої релігійності він проповідував релігійність внутрішню.

Лютер не зразу пішов на розрив з католицизмом. У “95 тезах” він ще не чіпав папу і був католиком, але потім дійшов до антипапських виступів.

У 1518 р. папа викликав Лютера в Рим на допит. Лютер, спираючись на підтримку саксонського курфюрста, не з’явився. Папа послав легата Кастана, щоб переконати Лютера в помилках, але невдало. Лютер виграв і диспут з богословом Екком. Заявив, що згоден з Гусом і Вікліфом і не визнає сили за папським відлученням.

Тепер Лютер обрушився на папську курію. У 1520 р. папа відлучив Лютера від церкви, але в Німеччині це не знайшло підтримки. На подвір’ї Віттенберзького університету Лютер при студентах спалив буллу.

Популярність Лютера досягла апогею. Навколо нього об’єдналися всі верстви – крім вищої церковної ієрархії, частини світських князів імператорської влади. У 1519 р. на імператорський престол обрали Карла V Габсбурга, який був ворожий до Лютера. Монархія Габсбургів трималась на католицькій єдності.

На вимогу саксонського курфюрста Карл V згодився вислухати Лютера на рейхстазі раніше, ніж піддати опалі. Лютер одержав охронну грамоту і приїхав у 1521 р. на Вормський рейхстаг і там заявив: “Я не бжаю від чогось відмовлятись, якщо тільки мене не переконають в помилці на основі писання. Хай допоможе мені бог. Амінь”.

Коли вийшов імператорський едикт, що засуджував Лютера, він був уже у Вартбурзі під прикриттям саксонського курфюрства. Там Лютер переклав Біблію на німецьку мову – цим заклав основи німецької літературної мови. Лютер все більше пов'язував долю з князями.

У відсутність Лютера в Саксонії реформувався радикальний рух на чолі з професором Віттенбергського університету Карлштадт. Він і бюргер розуміли Реформацію як певне соціальне перетворення: “Ніхто не досягне спасіння душі, якщо не заробляє хліб працею рук своїх”.

5. Початок розколу Реформації

Розкол Реформації проявився у появі селянсько-плебейського табору. З'явилися народні єретичні рухи. Вони вимагали негайного перевороту. В м. Цвіккау з'явилися анабаптисти, які не визнавали хрещення дітей (лише дорослих), на чолі з Ніколаєм Штохом. Вони вважали, що живе одкровення віруючих важливіше від Біблії, проголошували близьке “тисячолітнє царство правління Христа”, де бідні будуть звеличені, а багаті утиснені.

Томас Мюнцер (1490 – 1525) висловив народне розуміння Реформації. До 1520 р. він був послідовником Лютера, але в його проповідях все рішучіше звучали заклики до революційних ідей. Лютер згодом відмежувався від Мюнцера, вони почали ворогувати і очолили різні табори: Лютер – бюргерсько-князівський, Мюнцер – плебейсько-селянський.

Під впливом Мюнцера, який поселився у Цвіккау, анабаптисти вийшли за рамки секти і почали діяти, організовувати повстання. Мюнцер розумів Реформацію як соціально-політичний переворот самих селян і міської бідноти.

У Мюнцера був своєрідний світогляд. Він розумів під богом світ у його єдності. Мюнцер народився у 90-х рр. XV ст. в м. Штольберзі. Священик. У 1513 р. в Галлі утворив таємний союз проти магдебурзького архієпископства.

Він видав тезу Лютера про смиренну покору світській владі. Виступав проти “книжників”, які тримаються за букву. Зло – пограбування народу. “Небо” – очищене від зла земне життя.

Мюнцер твердив, що лише князі зацікавлені в покорі у світських справах. У 1521 р. порвав з Лютером і рушив у Чехію, вважаючи, що звідси повинно поширитись нове розуміння Реформації. Оголосив себе продовжувачем справи таборників.

Повернувся у Німеччину і оселився в Тюрінгії. Його ідеї рівності в містичній формації не цілком відповідали інтересам селян. Сприймалося його викриття багатих як грабіжників.

Мюнцер переїздив з міста в місто і скрізь створював таємні товариства.

Револьюційна обстановка ускладнилась. Першими повстали у 1522 – 1523 рр. рицарі. Вони уклали на 5 років воєнний союз. Очолив їх Франц фон Зіккенген, а ідейним вождем був Ульріх фон Гуттен. Рицарі боролись за єдину імперію на чолі з імператором.

6-тисячний загін Зіккенгена обложив Трір, де був архієпископ. Архієпископу допомогло 30-тисячне військо князів і рицарів. Вони потерпіли поразку. Зіккенген загинув у бою. Гуттен втік у Швейцарію, де й помер.

6. Селянська війна в Німеччині

В 1524 – 25 рр. розгорілась Селянська війна. Вона почалась у Південно-західній Німеччині, де був найсильніший загін. Тут було поширене вчення Цвінглі і анабаптизм. Тут мала поширення пропаганда Мюнцера.

Виступ почався літом 1524 р. на Верхньому Рейні. Керівники загонів на чолі з Гансом Мюллером були схильні до компромісів. Цим скористались феодали. Але восени 1524 р. повстання поширилось по всьому Рейну. Селяни не виконували повинностей і збирались у загони. Почались відкриті виступи.

Літом і восени 1524 р. Мюнцер знаходився в цьому районі, в Клетгау, звідки його сторонники роз'їжджали по селах. В колах Мюнцера була складена перша програма – “Статейний лист”. Він починався енергійною заявою, що існуючий стан не може тривати. “Божественне право” розглядалось як соціальний переворот. Закликалось будувати нове життя на основі “спільної користі”. Папи закликалися розділити долю народу – залишити палаци і оселитись у хатинах, якщо ні – їх будуть бойкотувати.

Проголошувалась повна майнова рівність. Влада – республіка з народним суверенітетом.

Але поки війна не охопила Швабію, Фраконію, Тюрінгію – це був лише її пролог.

У 1525 р. повстання охопило Верхню Швабію (на північ – Франконія, Тюрінгія).

У лютому 1525 р. селяни Камптенського аббатства відмовились від компромісної угоди і взяли за зброю. До них примкнули селяни області Альгау.

Вони по-різному розуміли “божественне право”. Найбільш радикальні – як повну рівність, більш помірковані – як пом’якшення феодального гніту.

У березні 1525 р. три головних загони верхньо-швабських селян створили Християнське об’єднання, яке почало переговори із Швабським союзом. Швабський союз об’єднував сили, ворожі селянам, але не міг їх одразу придушити, тому домагався “перемир’я”. Помірковані керівники склали загальні вимоги, що повинні були служити платформою для переговорів із Швабським союзом. Це були знамениті “12 статей”. Цвінгліанські проповідники обгрунтовували їх посланнями на священне писання.

У “12 статтях” підкреслювались мирні наміри селян. Перші дві статті вимагали реформи церкви – як її розуміли селяни (виборності й змінності священників, проповідування “Святого Євангелія” без додатків). Виборних священників мали утримувати члени общини, яка сама збирала десятину і розпоряджалася нею. Десятину з худоби й садів селяни взагалі відмовлялись платити.

Те, що на першому місці стояли вимоги реформи церкви, говорить про зв’язок Селянської війни з Реформацією.

Ст. 3 вимагала відміни кріпосного права. Також і посмертного побору. Інші вимоги були більш поміркованими: зменшення паанщинних і оброчних повинностей, ліквідація незаконних штрафів, повернення селянам права

вільного користування общинними лісами, луками, водами. Селянська програма в цілому не зхачіпала основних устроїв феодального гніту, селяни домагались лише полегшення своєї долі. Однак “12 статей” стали загальною програмою селянства. Правда найбільш революційні селяни вважали їх лише мінімальними вимогами: кінцеву мету боротьби вони бачили в здійсненні революційних перетворень в дусі “Статейного листа”.

Тактика відтяжок і переговорів, яку проводили керівники Швабського союзу не виправдала їх надій: “Християнський союз” не розпався. Попереду була відкрита збройна боротьба. Наростала і боротьба з міськими низами – деякі міста могли відпасти від Швабського союзу.

Тому командуючий військами союзу Трухзес в квітні порушив перемир'я, напав на табір повстанців біля Ульма і одержав перемогу. Але далі його дії проти повстанців успіху не мали.

Віроломство бюргерів дало селянам урок обережності. Трухзес на деякий час перейшов до позиційної війни. Біля Вейнгартена його війська ледь не були розгромлені. Врятувала лише довірливість ватажків окремих загонів, що знову вступили в переговори і внесли розкол у фронт повсталих. У кінці квітня 1525 р. основні сили селян були розбиті у Верхній Швабії, а Трухзес спрямував свої війська у Франконію.

7. Повстання у південній Франконії

Весною 1525 р. селяни Південної Фраконії утворили ряд повстанських загонів, що склали кілька великих з'єднань. Селян з Неккарської долини очолив Яків Рорбах – селянин. На чолі “Чорного загону”, що діяв в околицях Ротенбурга, стояв рицар Флоріан Гейєр. Ці загани діяли рішуче і відкидали компроміс з феодалами. За рішенням революційного трибуналу, створеного Рорбахом, були піддані ганебній карі – прогону через піки – граф Людвіг Гельфенштейн та його наближені, які почали воєнні дії проти повсталих. Це внесло паніку в середовище феодалів і паралізувало їх опір. Однак, керівництво повстанням в цілому захопили багаті бюргери.

Прихильник поміркованої тактики Вендель Гіплер створив “Світлий загін”, у якому став начальником польової канцелярії. Командиром він запросив рицаря Геца фон Берліхінгена. Гіплер намагався пригладити антифеодальний характер руху і припинити напади на замки і монастирі. Противники цієї тактики Яків Рорбах і рицар Флоріан Геєр були фактично усунені від “Світлого загону”.

Вендель Гіплер та його прихильники вирішили позбавити селян власної антифеодальної програми. Спочатку вони вчинили спробу “виправити” “12 статей”, змінити їх вимоги, щоб вони стали менш визначеними, а виконання їх відкладалось, поки буде проведена імперська реформа.

Але селяни відкинули правку “12 статей”. Тоді Гіплер зробив спробу нав’язати свій бюргерський проект політичної перебудови Німеччини. Він намітив у Гейльброні з’їзд делегатів селянських загонів. Гіплер підготував “Гейльбронську програму”. За її проектом власті повинні бути підпорядковані імператору, а князі перетворені в посадових осіб імперії. Духівництво повинно бути позбавлене світської влади. Передбачалось загальноімперське законодавство і виборний суд на основі станового представництва, де більшість місць була б у міст. Були вимоги запровадження єдиної монети, мір, ваги, відміни мита. Була і вимога вигнання докторів римського права. Складачі програми хотіли зробити її вигідною рицарству – пропонувалась конфіскація церковних маєтків.

“Гейльбронська програма” допускала можливість викупу селянських феодальних повинностей шляхом сплати 1 раз в 20-кратному розмірі. Феодал при цьому нічого не втрачав. Це могло задовільнити лише заможних селян.

Перший пункт “Гейльбронської програми” – виборність пастирів і їх відповідальність за правильну проповідь Євангелія – як і в “12 статтях”.

Гейльбронська програма для свого часу була прогресивною.

В той час, коли Гіплер і його прихильники в Гейльброні готувалися скликати з’їзд селянських представників, війська Швабського союзу на чолі з

Трухзесом прибули у Франконію. Заможне бюргерство міст Франконії відкрито стало на шлях зради. Магістрати Вюрцбурга та ін. міст відкривали ворота військам Трухзеса. Селянські сили у Франконії були розгромлені з тих же причин, що й у Швабії – з власної нездатності зорганізуватись і зрадництва бюргерства.

8. Події в Саксонії та Тюрінгії

Мюнцер в Тюрінгії зробив спробу об'єднати всі сили повсталих на основі революційної тактики. Це була кульмінація Селянської війни.

Місто Мюльхаузен, де у 1525 р. знаходився Мюнцер, стало центром повстання. Збройні загони займали міста і замки. Землю і добро, за вказівкою Мюнцера, ділили між собою. Селяни довіряли Мюнцеру і радились з ним.

Мюнцер розглядав війну як боротьбу за рівність у всій Німеччині та за її межами. Він закликав до єдності простих людей. “Божественне право” роз'яснював як повне вилучення пап, непідпорядкування властям і ствердження порядку, де збройні загони будуть робити все, що визнають корисним для спільної справи.

Мюнцерівська програма поширювалась і в інших районах. Біля Франкенхаузена почали групуватись сили Тюрінгії. Туди ж із загоном прибув і Мюнцер.

Князі Середньої Німеччини – саксонський герцог і гандграф Гессенський були сторонниками Лютера, а в діях Лютера бачили небезпеку. Вони зібрали сили і рушили в похід, щоб придушити новий район повстання і захопити Мюнцера, якого вважали небезпечним.

В середині травня 1525 р. біля Франкенгаузена в Тюрінгії розгорівся бій між княжою кіннотою, озброєною артилерією, і селянськими загонами, слабо озброєними. Це був героїчний і безнадійний акт Великої селянської війни. Мюнцер закликав не боятись. Оточений озброєними княжими військами, він малював величну картину “царства божія на землі”. Результат битви був передбачуваний. Селяни були розбиті. Мюнцер потрапив у руки князів, які його після тортур стратили.

Але ця боротьба розчистила шлях до буржуазного розвитку. 5 тис. повстанців було вбито. Найдовше чинили опір повстанці в альпійських землях. В Тіролі селянське повстання очолив Михаїл Гейсмаєр. У складеному ним у 1526 р. програмному документі “Земський устрій” пропонувалось заснувати у Тіролі народну республіку і здійснити корінні соціально-економічні і політичні перетворення: створити демократичний суд, провести секуляризацію церковного майна і конфіскацію всіх володінь феодалів на користь народу.

Маючи талант полководця, Гейсмаєр створив боєздатне військо з селян і гірників Тіроля і провів ряд вдалих операцій проти військ ерцгерцога і Швабського союзу. Своє військо Гейсмаєр вивів у Венеціанську область і готувався до наступу. У 1532 р. селянський полководець загинув від руки підсланого Габсбургами вбивці.

Селяни не могли здобути перемогу без надійного союзника і гегемона в особі міського класу – буржуазії або найманих робітників. Але ці класи ще не склалися. Селянство залишилось самотнім.

Мартін Лютер, ідеолог бюргерської Реформації, став на бік князів і у 1525 р. закликав до розправи над селянами: “Всякий, хто може, повинен їх бити, душити, колоти, таємно чи явно і пам’ятати, що не може бути нічого більш отруйного, шкідливого, нічого більш диявольського, ніж заколотник. Його треба вбивати, як скаженого пса”.

У Селянській війні виявилась провінційна роз’єднаність, обмеженість світогляду селянських ватажків.

Поразка Селянської війни, яка була кульмінацією всієї Реформації, позначилась на становищі селян, бюргерів і на долі Німеччини. Сеньйоріальна реакція посилилась. Виграли князі, які підкорили собі городян, дворян і збагатились за рахунок секуляризації земель церкви. Роздробленість Німеччини прогресувала.

Розгром Селянської війни вплинув на єретичні рухи. Серед анабаптистів поширились ідеї “мирного перевороту” і пасивного очікування

“другого пришествя Христа”. Але частина анабаптистських сект продовжувала закликати до насильницьких дій, щоб очистити світ від “невірних” і наблизити “царство божє на землі”.

Найбільше рух анабаптистів поширився в містах Північно-Західної Німеччини, що мала тісні зв'язки з Нідерландами. Сюди вирушили анабаптистські проповідники. Великий успіх мала діяльність Яна Матиса, булочника із Гарлема, і його учня Йоанна Лейденського, які отаборились в м. Мюнстері.

Анабаптисти очолили боротьбу проти сеньйора міста – єпископа і в 1534 р. одержали більшість у міській раді і стали при владі.

На протязі 14 місяців, в умовах війни з єпископом, анабаптисти очолювали Мюнстерську комуну.

Мюнстер був оголошений “Новим Єрусалимом”, центром “царства божія”. В обложеному місті були проведені перетворення. Знаряддя праці залишались у майстрів, але вони повинні були коритися міській общині і виконувати її замовлення. Община роздавала землі для обробітку. Золото, срібло і дорогі речі підлягали конфіскації. Посадові особи комуни – диякони – вели облік майна і відбирали лишки для надання допомоги бідним. Влаштовувались спільні обіди. Гроші були відмінені, обмін здійснювався у натуральній формі.

На чолі комуни стояв Іоанн Бокильсон (Лейденський). Він мав необмежені диктаторські повноваження.

Мюнстерська комуна була ізольованою від всього світу. Деякі міста хотіли надати їй допомогу, але князі їх відсікали. Після героїчної оборони у 1535 р. Мюнстер був взятий. Багато анабаптистів, не бажаючи здаватись, кінчали життя самогубством – кидались у вогонь або на списи тих, що нападали. Ті, що лишились живими, в. т. ч. Іоанн Лейденський, були страчені після тортур.

Бюргерська і народна Реформація потерпіла поразку. Перемогла князівська Реформація Лютера.

Лютеранські князі одержали верх над церквою, забрали її землі. Шпейєрський рейхстаг у 1526 р. навіть визнав за князями паво вибору між лютеранством і католицизмом.

Карл V не міг цьому перешкодити. Але у 1529 р. він скликав рейхстаг і домігся відновлення Вормського едикту про заборону лютеранського віровчення. Лютеранські князі не згодились і заявили протест (звідси – протестанти).

У 1530 р. сподвижник Лютера Філіп Меланхтон на Аугсбурзькому рейхстазі дав систематичний виклад основ лютераанського вчення – “Аугсбурзьке віросповідання”. Глава церкви – не папа, а князь – світський правитель. Скасовувалась пишна католицька обрядовість, вшанування людей та ікон. Замість урочистої меси – проста літургія з проповіддю пастиря.

Імператор не визнав цього віросповідання. Тоді лютеранські князі уклали в м. Шмалькальдені воєнний союз. Становище Карла V стало критичним. З 7 курфюрстів 3 прийняли протестантизм, а 4-й – схилявся до нього (Кельнський архієпископ). Але Саксонський герцог перейшов на бік імператора і він переміг воєнний союз. За миром 1548 р. католицьке віросповідання, хоч і дещо реформоване, повинно було стати єдиним у Німеччині. Але мир був недовгим. Князі боялись посилення імператора і уклали другий союз – з французьким королем Генріхом II. Почалась 2-а Шмалькальденська війна, що закінчилась повною поразкою Карла V. Саксонський курфюрст зрадив його.

У 1555 р. був укладений релігійний мир в Аугсбурзі. За князями визнавалось право вибору віросповідання (“чия країна, того й віра”). Карл V відмовився від імператорської влади на користь свого брата Фердинанда I.

В другій половині XVI ст. – на початку XVII ст. у Німеччині – економічний упадок. У XVI ст. – хвилювання у спадкових землях Габсбургів. У 1595 – 1597 рр. – селянська війна в Австрії. Ідейною зброєю повсталих була Реформація. Восени 1596 р. повсталі нанесли поразку урядовим військам; загроза нависла над Віднем – столицею Габсбургів. Але як завжди,

феодалам допомогла довірливість селян і їх роз'єднаність. Власті вступили в переговори з поміркованими, виграли час і завдали поразки повсталим.

Тема 13. Реформація в Швейцарії. Католицька реакція

План

1. Передумови Реформації в Швейцарії.
2. Ульріх Цвінглі.
3. Кальвіністська Реформація.
4. Контрреформація.

1. Передумови Реформації в Швейцарії

В різних країнах Реформація набувала різних форм в залежності від характеру і конкретних умов. Реформаційні ж течії в Швейцарії мали загальне значення для розвитку реформаційного руху в Європі. У Швейцарії зародились напрями, пов'язані з Цвінглі і знайшло ґрунт для розвитку вчення Кальвіна. Ці вчення більш послідовно, ніж лютеранство, висловили буржуазну сутність реформації.

Для розуміння причин, чому Швейцарія стала місцем, де поширилась Реформація, треба згадати її особливості. Це – гірська країна. Її населення могло довго зберігати общинний побут. Через альпійські перевали Швейцарія була пов'язана з італійською торгівлею.

Ядром Швейцарського союзу стали три гірських лісових кантони – Швіц, Урі, Унтервальден. З XIII ст. вони тримали ключі від Сен-Готардського перевалу, який зв'язував Італію з іншими країнами Європи. Габсбурги мали в цих 3-х катонах своїх управителів – фогтів і великі земельні володіння.

Місцеве населення зуміло відстояти свою незалежність. Великі міста – Цюрих і Женева стали центрами, звідки поширювалась Реформація. У 1291 р. кантони Швіц, Урі, Унтервальден уклали між собою угоду для боротьби

проти Габсбургів. Інші області теж піднялись на боротьбу. У 1332 р. приєднався Люцерн, у 1351 р. – Цюрих, у 1352 р. – Цуг і Гларус, у 1353 р. – Берн, у 1481 р. – Фріцбург (Фрейбург), у 1501 р. – Базель і Шафхаузен.

Зросла воєнна могутність Швейцарського союзу. Армія була селянською. В битві при Нансі (1477) швейцарці разом з герцогом Рене Лотарінгським розгромили армію бургундського герцога Карла Сміливого. В результаті Бургундське герцогство було ліквідовано. Після цього Швейцарський союз став фактично незалежним.

Завдяки цій перемозі швейцарська армія одержала популярність в Європі. Вона почала використовуватись як наймана. Найманство стало страшною бідною Швейцарії. Вимога покінчити з торгівлею кров'ю стала однією з вимог Реформації.

За політичним ладом Швейцарський союз був конфедерацією, тобто не мав постійних органів центральної влади. Загальні справи вирішувались на з'їздах кантонів – ландтагах.

Були союзні землі, приєднані до кантонів на основі договорів. Вони не мали представництва в ландтазі. Всі кантони по економічному розвитку можна поділити на дві групи – лісові, сільськогосподарські – Швіц, Урі, Унтервальден, Люцерн і Цуг. Більша частина селян тут викуплялась із залежності. Феодальні відносини зберігались лише в церковних землях.

Провідною галуззю було тваринництво. Продукція – шерсть, шкіри, масло, сир – збувались у міські кантони, а також в Італію і Німеччину. Пасовиська і ліси знаходились в общинному користуванні. А хліб завозився з Німеччини через Базель і Цюрих.

У XVI ст. сільська община помітно розклалася. Користування общинною землею стало привілеєм верхівки сіл. Збіднілі селяни і присільники за користування лугом, лісом відробляли панщину на користь общини. Біднота закабалялась під покровом общинних відносин. Надлишок робочих рук через малоземелля (розорювати нові землі заборонялось) існував. Тому немало молоді йшло у армію.

В міських кантонах – Цюрих, Берн, Базель – все було інакше. Общині належало лише $\frac{1}{4}$ угідь. Колективним сеньйором було місто, воно експлуатувало селян на муніципальних землях. Міські кантони були на торгових шляхах. Були тут і цехові ремесла. В паперовій мануфактурі панували капіталістичні відносини. Були в Женеві і вільні від цехів ремесла – ювелірне, шовкоткацьке.

Кантони були різними і об'єднала їх боротьба проти Габсбургів. Кантональні влади укладали спеціальні договори з іноземними державами і щорічно 80 тис. найманців із своїми офіцерами служили в інших країнах.

В Берні і Базелі панувала олігархія старих патриціанських родів. В Цюриху влада була в руках сильних ремісничих цехів. Але це не означало демократизму. Міський магістрат проводив реакційну політику.

Міські кантони хотіли підкорити собі лісові. Конфедерація була й мовно розбита – на французьку і німецьку. Система найманства дозволяла видаляти із країни невдоволених.

У зовнішній політиці лісові кантони були зв'язані з реакційними католицькими колами – іспанськими Габсбургами, папським престолом і правлячими колами Франції. У себе вдома вони не заохочували новацій. Лісові кантони не були захоплені Реформацією і навіть виступали проти неї.

Інша річ – в міських кантонах. Передові верстви бюргерства, вступаючи на шлях капіталістичного розвитку, усунуті від правління реакційним патриціатом в Базелі і Цюриху. Вони вимагали заборони найманства, яке відволікало робочі руки і посилювало дворянство, вороже містам. Бюргери викривали католицьке духівництво, вимагали секуляризації церковних земель. Виникло прагнення до централізації Швейцарії, перетворення її у міцну федерацію, де провідне місце займали б міські кантони. Міський плебс, підмайстри, ремісники страждали від олігархії і домагань церкви. У міських кантонах виникли непримиренні суперечності, які вилились у поширення ідей Реформації.

2. Ульріх Цвінґлі

Ульріх Цвінглі – виходець із селян. Одержав гуманітарну освіту. Викладав латину в Базелі, а в 1506 р. прийняв сан священника. У 1516 р. виступає проти найманства. Як і Лютер, ідеї Реформації обґрунтовував положеннями з Євангелія, а не постановами пап. Був проти індульгенцій, поклоніння іконам, виступав за дешеву церкву без монастирів та багатств.

Цвінгліанство більш рішуче поривало з обрядовою стороною богослужіння, ніж лютеранство, не визнавало магічної сили збережених ним таїнств – хрещення і причастя. В організації цвінгліанської церкви був, на відміну від лютеранської, проведений республіканський принцип. Реформація Цвінглі – бюргерська. Засуджувала монастирське землеволодіння і стягнення багатств церквою, лихварство і кріпацтво. Цвінглі виступав як дрібний власник і республіканець. Князів і монархів вважав тиранами. У найманстві бачив непатріотизм і корупцію. Закликав до чистоти відносин, буржуазної бережливості, політичної ізоляції, провінційної замкнутості. Це – суперечливість поглядів Цвінглі, бо одночасно він був і за швейцарську федерацію.

У 1518 р. Цвінглі одержує місце священника в соборі Цюриха. Починає проповідь Реформації. У 1522 р. міська рада під тиском сторонників Цвінглі декретувала відміну постів і безшлюбності духовенства. Цюрих був оголошений незалежним від єпископа Констанського. З 1523 р. почалась секуляризація монастирського майна. У 1524 р. – відмінені меси, вшанування ікон і святих, введення причастя для світських і духовних осіб.

Церковна організація підкорялася міському магістрату. Кантон виступав як місто-держава. Цвінгліанське віросповідання було оголошене обов'язковим для всіх жителів кантона, а додержання релігійних правил контролювалось міськими власниками.

Одночасно здійснювалась і політична програма – заборонявся лихварський процент, воєнне найманство, пенсії від іноземних королів. Церковна десятина тепер йшла на утримання пасторів.

Патриціат і дворянство майже повністю були витіснені з міських

Перемога цвінгліанства в Цюриху створила напруженість у Швейцарській конфедерації. Лісові кантони подавляли будь-які спроби Реформації і вимагали у міських придушення єресі. Особливо гострі конфлікти назріли у фогствах. Вони ставали центрами селянського руху і центрами суперечностей.

Велика селянська війна в Німеччині і тут знайшла відгук. Грунт для цього був. Анабаптисти і цвінгліанці радикального напрямку закликали не платити десятину. Озброєні селяни створили загін з 4 тис. чол. Однак керівництво захопила заможна верхівка. Дії селян були поміркованими – вимоги не виходили за рамки “12 стей”. Передавши їх владі, селяни розійшлись по домівках і чекали результатів.

У містах почались гоніння на анабаптистів. Деякі з них, тікаючи з міст, примкнули до селянських загонів і були в них ватажками. Були хвилювання і в Базелі у 1525 р. серед плебсу. Таємно збирались підмайстри різних цехів. Ставлення колоніальної влади до повсталих було неодинаковим. У лісових кантонах вони відкрито виступали проти. На гірських переходах були поставлені заслони, щоб швейцарські селяни не об'єднались з німецькими.

Міським кантонам доводилось застосовувати більш складну тактику. Вони намагались підірвати могутність дворян і монастирів. Але міста не хотіли звільняти селян і не поступались своїми привілеями. Тому вони проводили тактику дрібних поступок і послаблень для селян: була відмінена кріпосна залежність на церковних землях (підданих секуляризації), мала десятина, церковна юрисдикція, знижені податки, відновлена свобода полювання і риболовлі. Однак панщина і міські податки лишались. Влада міських кантонів переслідувала і анабаптистів.

Поразка селянської війни звузила базу цвінгліанської Реформації. Це позначилось не відразу. У 1528 р. цвінгліанство було запроваджене в Берні, Базелі, Санкт-Галені, Гларусі, Шафхаузені. Окрилені цим прибічники Цвінглі вже хотіли приступити до об'єднання Швейцарії під главенством Цюриха. У 1531 р. відбулось відкрите воєнне зіткнення населення Цюриха з 5-

ма лісовими кантонами. У битві при Каппелі в 1531 р. Цюріх зазнав поразки. Загинув сам Цвінглі.

Після цього союз протестанських кантонів розпався, проповідь цвінгліанства в католицьких кантонах була заборонена, а об'єднання затрималось на століття. Центр Реформації перемістився в Женеву.

3. Кальвіністська Реформація

Женева – біля французького кордону, з невеликою сільською общиною. Важливе місце транзитної торгівлі і банкових операцій. Розвинуті було ювелірне, хутрове, взуттєве виробництво. Цехів у Женеві не було.

Вільний міський режим приваблював реформаторів. У керівництві основну роль стали відігравати “нові городяни” – італійці, французи, що оселились недавно. Все це було сприятливим для Реформації.

Жан Кальвін народився у 1509 р. в сім'ї єпископського секретаря в м. Нуайон. Батько готував його на юриста, але разом з правом Кальвін вивчав філософію і примкнув до гуманістичної течії. Займався літературою, викладанням. Кілька років прожив у Парижі, де у 1534 р. став протестантом. У 1536 р. переїхав у Женеву. У той же рік у Базелі вийшла його книга “Напучування у християнській вірі”, що містила основи його вчення.

Вчення Кальвіна спрямоване з одного боку проти католицизму, а з другого – проти народної Реформації. Один з головних догматів – про божественне призначення. У Кальвіна воно набуло формулювання вчення про абсолютне призначення. Бог заздалегідь призначив одних для спасіння, а інших – до згину. Люди не можуть нічого змінити своїми вчинками. Віра в Бога не залежить від волі людини, бо самі благочестиві вчинки – воля Бога. Люди можуть лише здогадуватись про своє призначення і те, чи благоволить до них Бог.

Він же сформулював доктрину про мирський аскетизм. Треба віддаватись професійній діяльності, зневажати комфорт, насолоди й марнотратство, бути бережливими. Якщо людина відмовляється одержувати прибуток шляхом праці – це гріх.

Так ідеологічно відбивались в релігії погляди буржуазії періоду превісного нагромадження. Благоволення Бога можна заслужити працею, скромністю, смиренням. Цей догмат орієнтувався на людей незаможних. Спочатку Кальвін відкидав потребу особливої церковної організації. Але натиск контрреформації з одного боку і єресей з іншого змусили його визнати необхідність такої організації. Церква будувалась на республіканських засадах. На чолі – пресвітери, яких обирали з членів общини, і проповідники. Вони не мали сану, це – їх обов'язок і звідси назва – міністри. Пресвітери і міністри складали консисторію, що відала всім релігійним життям.

Догмати кальвінізму обговорювались на зборах міністрів – конгрегаціях. Згодом вони перетворились у з'їзди общин – синоди. Їх завдання – боротись з єресями і берегти єдність культу і віровчення. Така організація була гнучкою і боєздатною.

Кальвін був дуже обережний у політичних питаннях. Він засуджував правителів – монархів і князів, говорив, що вони відчують караючу десницю божу. Але всяку владу він оголошував божественною. Право опору тиранії визнавав лише за церквою і представницькими органами, наприклад, Генеральними штатами, і то лише тоді, коли вичерпані легальні методи.

Демократію вважав “найгіршою формою правління”. Свої симпатії віддавав олігархії (аристократії). Як компроміс допускав її поєднання з поміркованою демократією. Люто ненавидів селянсько-плебейську єресь – анабаптизм. Вимоги розділу майна називав “обурливою дикістю”. Виправдовував лихварство і навіть рабство, яке почали застосовувати у колоніях.

Кальвінізм – це струнка система поглядів буржуазії. Коли Кальвін у 1536 р. прибув у Женеву, там вже була здійснена цвингліанська Реформація. Дуже впливовими були анабаптисти, вони перемагали на диспутах. Кальвін встановив теократію, що викликало обурення. У 1538 р. Кальвін змушений був тікати. Але у 1540 р. реформаційна партія одержала верх і Кальвін на

запрошення магістрату повернувся в Женеvu, де й дожив до кінця днів (1564 р.). У місті була створена консисторія, якій було підпорядковане все життя. Вона теж була непримиренна до анабаптистів. Вчений Сервет (ісп.), який насмілювався критикувати кальвіністів, теж був заарештований і спалений.

Цвінгліанство було породжене місцевими умовами, втратило революційний бойовий дух і виродилось у бюргерську Реформацію, вузьку і рутинну. Іншими були долі кальвінізму. Він набув європейського значення і поширювався там, де розвивався капіталізм. Це релігійно-філософське вчення. Але його використали і реакційні феодальні кліки Європи того часу. У Франції були “політичні” дворянські гугеноти, які відрізнялися від гугенотів релігійних. Деякі князі Німеччини теж ставали під прапор кальвінізму.

4. Контрреформація

У 40-х роках XVI ст. сили феодальної реакції перейшли у наступ. Подекуди навіть монархії пристосовувались до Реформації (королівська Реформація в Англії).

Католицька церква розгорнула Контрреформацію. Тридентський собор, що засідав з перервами з 1545 по 1563 рр. (у Тренто), відкинув зміни у догматах церкви. Анафемі були піддані всі твори протестантів. Був підтверджений принцип верховенства папи над єпископами, собором і світськими властями. Тридентський собор заборонив плюралізм – зосередження в одних руках кількох церковних бенефіціїв, і абсентаїзм – одержання доходів з церковних посад особами, на цих посадах не зайнятих. Був скорочений апарат папської курії. Верх взяли ультрамонтани.

Посилились репресивні засоби католицизму. У Римі був створений центральний інквізиційний трибунал, що очолив боротьбу з єресями. Був складений “індекс заборонених книг”.

Бойовим органом католицької церкви став орден єзуїтів, заснований Ігнатієм Лойолою (1491 – 1556). Це іспанський ідальго, через поранення позбавлений можливості нести військову службу. Вивчав богослов'я у Сорбоні, там же написав книгу “Духовні вправи”. Заснував “Товариство

Ісуса”. У 1540 р. папа затвердив статут нового ордена. Лойола був першим його генералом. При ньому – рада з 6 чоловік. Світ був поділений на особливі райони – провінції, що включали по кілька країн.

Члени ордена давали обітницю, але жили в миру, займали різні посади – придворні, лікарі, учителі, майстри. Не гребували жодними засобами. Головне завдання – виховання в дусі догматів католицизму, проникнення у вищі верстви з метою підпорядкування їх меті ордену, боротьба з єресями, поширення католицизму. Їезуїтські керівники прощали всі гріхи, в т.ч. – убивство. Їм треба було коритися – “як віск”. Сповідь використовувалася для інформації. Слово “єзуїт” набуло значення підступності, зради. Після тимчасового закриття ордена (1773 – 1814) він діє і зараз.

Контрреформація в Європі мала певний успіх, підтримала католицизм. У Польщі, Чехії, Італії, Іспанії вона затримала реформаторський і національний розвиток.

Тема 14. Іспанія у XVI – першій половині XVII ст.

План

1. Економічний розвиток Іспанії у першій половині XVI ст.
2. Повстання міських комун Кастилії.
3. Внутрішня і зовнішня політика Філіпа II. Специфічні риси іспанського абсолютизму.
4. Економічний спад в Іспанії наприкінці XVI – на початку XVII ст.
5. Іспанська культура епохи Відродження.

1. Економічний розвиток Іспанії у першій половині XVI ст.

У першій половині XVI ст. Іспанія займала передове становище в географічних відкриттях, в колоніальних загарбаннях, в торгівлі з Америкою. Однак піднесення було коротким. З середини XVI ст. почався спад. Його причини – в соціально-економічному і державному ладі.

Райони Іспанії відрізнялись за соціальним та економічним розвитком. В Кастилії – центральній Іспанії – селяни були особисто вільними з часів Реконкісти. За землю вони платили чинш. А в Арагоні феодали мали повну владу над особою селянина, аж до права вбити його. Повинності арагонських селян були особливо важкими. В Каталонії після повстань кінця XV ст. селяни домоглись особистої свободи.

З кінця XVI ст. дальший ріст міст і поява американського ринку для збуту сільськогосподарської продукції стимулювали розвиток агрокультури. На півдні Іспанії і Кастилії з'явилися виноградники і оливкові гаї. Вино і оливки вивозились в Америку і Європу.

Піднесення господарства, однак, не зачіпало селян, які вирощували зернові. Ціни були низькими. Багато селян потрапляли в залежність від лихварів. Справжнім бичем для кастильських селян був перегін худоби – Местою. Попит на шерсть заставляв королівську владу сприяти їй. Селяни все частіше залишали землю.

Ремесла знаходились на піднесенні. Виробництво сукна було поширене в Сеговії, Тоскані, Кордові, Куенці. Біскайя була центром суднобудівництва. В Севільї і Талавері вироблялась полив'яна порцеляна. Шовкові тканини вироблялись в Толедо, Гранаді, Валенсії – це була спадщина арабів. Шовк більш високої якості, тафта, атлас, оксамит вивозились у Фландрію, Францію, Італію і Північну Африку. Від арабів були також успадковані виробництво кольорового скла, зброї. Розширився ринок не лише в Іспанії, але і в її американських колоніях. Туди переселялись ідальго, які купляли одяг і зброю і платили за них золотом і сріблом.

В результаті втеч селян з села з'явилися вільні робочі руки. У Вальядоліді, Саламанці та ін. містах бідних насильно перетворювали у робітників. Хоч сама промисловість відставала у розвитку – слабка техніка, відсутність кваліфікованих робітників. Імпорт Іспанії переважав над експортом.

У XVI ст. спостерігалось пожвавлення торгівлі через Севілью, де зосередилась торгівля з Америкою. Регулярно із Севільї відпливали в Америку флотилії по 100 кораблів і більше, навантажених всім потрібним для переселенців. Повертались вони з дорогоцінними металами і колоніальними товарами. Медина дель Кампо славилась своїми ярмарками: сюди стікались товари з різних країн Європи.

2. Повстання міських комун Кастилії

У 1516 р. після смерті Фердинанда Арагонського королем Іспанії став його онук Карл I. У 1519 р. він був обраний імператором Священної Римської імперії як Карл V.

Карл I виріс у Фландрії, іспанської мови не знав. Коли 17-літній король з'явився в Іспанії, він був зустрінутий вороже. Із труднощами йому вдалось добитись у кортесів Кастилії і Арагона свого визнання королем Іспанії і одержання грошової субсидії. Разом з тим у 1519 році Карла обрано імператором "Священної Римської імперії".

У травні 1520 р. Карл відплив з Іспанії, залишивши намісником Адріана V трехтського – кардинала з Нідерландів. В Кастилії зразу ж почалось повстання міських комун – комунерос.

Багаті городяни були невдоволені господарюванням фламандців у фінансових питаннях і тим, що Карл мало рахувався з кортесами, почав обмежувати самоуправління міст. Городяни Толедо, які першими піднялися проти короля, закликали інші міста до спільних дій. Основу повстання складали міські низи, що страждали від податкового гніту.

Спочатку до повстання примкнули графи та ідальго. Гранди хотіли відновити свої старі привілеї. Ідальго теж хотіли того статусу, який вони мали під час війни з маврами. Крім того всіх обурювало засилля іноземців, які їх витісняли з прибуткових місць та посад.

У травні-червні до Толедо примкнув ряд кастильських міст (Сеговія, Бургос, Авіла). Вони виганяли корехідорів (королівських чиновників) і обирали нове, більш демократичне управління. Найбільше число вільних

міст-комун було в Кастилії. Тому в першій половині XVI ст. саме тут були найбільші рухи протесту проти гніту.

В Авілі зібрались депутати 5 міст, які утворили “Святу хунту” (союз) і обрали її головою представника кастильської знаті Хуана де Паділью.

Адріан зібрав війська і розгромив одне з повсталих міст – Медіну дель Кампо. Після цього повстання охопило майже всі комуни Центральної і Північної Кастилії. Хунта оголосила Адріана скинутим. Але надалі вона виявила нерішучість – направила Карлу V петицію з викладом вимог комун. Міста наполягали на тому, щоб король жив в Іспанії, на найвищі посади призначались лише іспанці і, щоб золото і срібло не вивозилось за кордон. Кортеси повинні були збиратись регулярно – кожних три роки. В той же час городяни вимагали обкладання знаті податками і повернення казни розкрадених аристократією після смерті Ізабелли земель і рудників. Домагались і позбавлення грандів і дворян права займати посади в міському самоуправлінні.

Це було переломом у повстанні – знать відкололась від повстання. Карл у листі дав їй деякі поступки – щоб розділити повсталих. Повстання носило антифеодальний характер. Це було остаточним поштовхом, щоб дворяни перейшли у табір короля.

Селяни Кастилії почали нападати на своїх сеньйорів. У листопаді 1520 р. у Вальядоліді утворилась нова організація, що об'єднала радикальну частину повсталих – “Хунта загонів”. Вона вела себе як влада у Кастилії, видала маніфест, де говорилося: “Від сьогодні війна проти грандів, кабальєрос та ін. ворогів королівства, проти їх майна і палаців, повинна вестись вогнем, мечем і руйнуваннями”. Вирішальна битва відбулась у квітні 1521 р. біля с. Вільялар. Дворяни розбили загони “Святої хунти”, що складались з міських ополчень і селян. Паділья був захоплений у полон і страчений. Лише Толедо продовжував оборонятись під керівництвом вдови Падільї – Марії Пачеко. Коли у 1522 р. Карл повернувся в Іспанію з німецькими військами ландскнехтів, повстання було вже придушене.

Невдача повстання міст була не випадковою. Арагон і Каталонія не брали в ньому участі. Одночасно були повстання у Валенсії та на о. Мальорка, але зв'язку між ними не було. Замість цього повсталі звернулись до Португалії – ворога Іспанії і Франції.

Повстання комуньєрос було суперечливим. Міста ще зберігали середньовічний спосіб життя, вимагали повернення до часів Фердинанда та Ізабелли. Т.ч. об'єктивно це були повстання проти абсолютизму.

3. Внутрішня і зовнішня політика Філіпа II. Специфічні риси іспанського абсолютизму

Держава Карла V була конгломеративною. Він же сам прагнув до “всесвітньої християнської монархії”, боровся з турками і протестантами. Іспанію розглядав як джерело доходів і солдат.

У ході італійських війн Карл захопив більшу частину Північної Італії. Намагаючись стримати просування турок у Європу, Карл зібрав велику армію, забрав у них Туніс (1535 р.). Але подальша боротьба була не успішною. Турецькі кораблі нападали на іспанські.

У 1556 р. Карл V зрікся імператорського та іспанського престолів. Королем Іспанії став Філіп II (1556 – 1598), його син, фанатик. Почалось знищення єретиків, активізувалась інквізиція. В Іспанії були знищені лютерани і кальвіністи.

Інквізиція розправлялась і з противниками абсолютизму. У другій половині XVI ст. було проведено 100 аутодафе (“акт віри” – урочиста публічна церемонія проголошення приговору інквізиції). Інквізиція здійснювала нагляд і за духовним життям – відала цензурою, видала індекси заборонених книг. Переслідувались мориски. Їм заборонялось зберігати арабські книги, імена, звичаї. За ними наглядала інквізиція. У 1568 р. мориски Гранади і Андалусії підняли повстання. Філіп II послав війська і особливим едиктом дозволив їм грабунки місцевого населення. У 1572 р. повстання було придушене, мориски переселені в інші області.

Філіп II не залишав Ескоріал поблизу Мадріда. Недовірливий і підозрілий, він ввів систему шпигунства. Він очолив католицьку реакцію на міжнародній арені, хотів встановити гегемонію Іспанії в Європі і домогтись торжества католицизму.

У 60-х рр. Нідерланди підняли повстання проти іспанського абсолютизму. Іспанія витратила величезні кошти, але втратила північні провінції Нідерландів.

Головним ворогом Іспанії була протестанська Англія. Між державами велась війна на морях. Філіп підтримував змови проти Єлизавети, в центрі яких завжди була шотландська королева Марія Стюарт. Але в 1587 р. Марія Стюарт була страчена. Почалась стадія відкритого конфлікту між Англією та Іспанією. У 1588 р. до Англії був посланий іспанський флот – “Непереможна армада”. Вона була розгромлена, а частково кораблі загинули від бурі. Повернулась лише половина із 130 кораблів. Морській могутності Іспанії був нанесений значний удар.

Потім Іспанія втрутилась у громадянську війну у Франції, послала війська для боротьби з гугуенотами в Нормандію, Бретань, Лангедок та ін. райони. У 1591 р. в Париж був введений постійний іспанський гарнізон. Філіп II хотів видати свою дочку за короля Франції. Але після вступу в Париж у 1594 р. вождя гугенотів і ворога Іспанії Генріха IV Наваррського, іспанські війська залишили Париж. Війна тривала ще кілька років і завершилась миром, вигідним для Франції.

Третім напрямом політики Філіпа II була боротьба з турками. У 1560 р. він направив флот до берегів Північної Африки для того, щоб повернути Іспанії м. Тріполі. Турецький флот розбив іспанський. Але у 1571 р. іспанці взяли реванш, розбивши флот турок біля затоки Лепанто. Ті кораблі, що залишились цілими, дістались іспанцям і їх союзникам венеціанцям. Керував флотом дон Хуан Австрійський (позашлюбний син Карла I). Панування турок в Середземному морі було підірвано.

Однак цей успіх в цілому не міг нейтралізувати враження від неуспішної політики Філіпа II у Європі.

У 1581 р. загинув під час експедиції в Північну Африку португальський король. На 60 років Португалія приєдналась до Іспанії – Філіп II обіцянками та інтригами схилив на свою сторону знать і духовництво.

Позиції абсолютизму в Іспанії були за Філіпа II зміцнені. Міста частково зберігали самоуправління, але всі міські посади займали дворяни. Депутатами міст у кортесах теж були ідальго. Кортеси лише затверджували субсидії королю: ідальго охоче давали згоду на податки, яких самі не платили. Склався королівський бюрократичний апарат, в якому основну роль грали ідальго.

Повної централізації не було досягнуто. Колишні самостійні держави, перетворені у провінції, зберігали автономію. Гранди, позбавлені політичної влади, зберігали економічну могутність, титули, посади. Частина аристократії стала придворною. При дворі Філіпа II був складений етикет – взірець для Європи. Великим впливом користувалась церква. Опора абсолютизму – ідальго. Але вони не займались господарською діяльністю, шукали простих шляхів збагачення – відправлялись в Америку, воювали. Не склався союз монарха з містами.

4. Економічний спад в Іспанії наприкінці XVI – на початку XVII ст.

У середині XVI ст. в економіці Іспанії почався занепад, який продовжувався і в XVII ст. Товари з Іспанії втратили збут навіть в Америці. Уряд не проводив протекціоністської політики. Места вивозила шерсть у Фландрію, Францію, Італію, а суконна промисловість Іспанії відчувала брак сировини. Були митні податки при перевезеннях з провінції в провінцію.

Друга причина занепаду – в політиці абсолютизму, що ігнорував національні інтереси. Витрачені на війни кошти змушували короля збільшувати податки. За першу половину XVI ст. вони зросли у 4 рази. Це розорило виробників – селян і ремісників. Вивіз золота з Америки, орієнтував не на виробництво. Золото втікало в інші країни. Філіп II брав

позики і три рази проголошував державне банкрутство. Ремесла прийшли в занепад. З 70-х рр. почалось ввезення Іспанією пшениці з Франції, Польщі, Росії. Підприємці в Іспанії почали вилучати гроші з виробництва і вкладати їх у землю, посади, позики, папери.

У час Філіпа III (1598 – 1621) від величі і могутності Іспанії не лишилось і сліду. Філіп III фактично передав справи по управлінні державою своєму фавориту Лермі та його родичам. Гранди повернули собі політичну владу на місцях. Ідальго, що знаважали працю, вели злиденний спосіб життя, але приховували бідність.

Чиновництво створювало все нові посади і продавало їх. Церква володіла $\frac{1}{4}$ земель. Ріст податків взагалі зробив не вигідною продуктивну працю. “Більшість іспанців перетворились в нероб”, – писав сучасник. У 1609 р. вийшов едикт про вигнання морисків. Це ще більше погіршило економічну ситуацію. Було залишено лише 6% морисків, щоб зберегти рисові поля, виробництво цукру, зрошувальні системи. Частини морисків пішла в гори і там підняла повстання. А всього вигнано було 500 тис. морисків.

За Філіпа IV (1621 – 1665) влада опинилась в руках його фаворита Олівареса. Господарське життя завмерло. Іспанія втратила $\frac{1}{4}$ населення, а уряд вів агресивну зовнішню політику. Іспанські Габсбурги ще за Філіпа III ув’язалися у Тридцятилітню війну. За Вестфальським миром 1648 р. Іспанія визнала незалежність Голандії.

У 1640 р. Португалія відокремилась від Іспанії.

Почались народні повстання. У 1632 р. у Біскайї вибухнуло повстання, приводом до якого була спроба ввести податок на сіль. Особливо великим було повстання 1620 – 1621 рр. у Каталонії. Воно набуло форми сепаратистського руху, т. я. Однією з причин була політика абсолютизму, що прагнув ліквідувати місцеві звичаї і вільності. Мова тут близька до південнофранцузьких діалектів. Іспанські вояки вели себе тут як у завойованій країні. Лише у 1651 р. після п’ятимісячної облоги Барселона здалася. Але Філіп IV підтвердив всі вольності Каталонії.

5. Іспанська культура епохи Відродження

Відродження в Іспанії носило суперечливий характер. Тут не було розриву з католицизмом і навіть Сервантес і Лопес де Вега не порвали з католицькою традицією.

Представники передової думки називались “еразмістами”.

Альфонсо де Вальдеса – гуманіст, писав твори в дусі Лукіана. Нападав на папу і духівництво.

Філософ Хуан Луїс Вівес з Валенсії. Учився в Парижі, жив у Англії, Фландрії. Написав “Товариство Христа”, критикувала аристотелеву схоластику.

Поет Луїс де Леон – ортодоксальний католик, але був звинувачений в ересі, потрапив у руки інквізиції, через 4 роки був звільнений. В поезії прославляв життя на лоні природи (ода “Блаженне життя”).

Мігель Сервантес де Сааведра (1547 – 1616) - з сім'ї хірурга. Прожив непросте життя. Був поранений у битві при Лепанто. Захоплений піратами і 5 років провів у Англії. Коли його викупили, він став зборщиком податків і два ради потрапляв у в'язницю. Тут і був створений “Хитромудрий ідальго Дон Кіхот Ламанчський” (1605 – 1615).

Лопе Феліс де Вега Карнью написав 1800 комедій, збереглось 426. Найбільш відома драма “Фуенте Овехуна” (“Овече Джерело”), а також комедії “Собака на сні”, “Валенсіанська вдова”, “Учитель танців”.

У живописі головна фігура - Ель Греко (з Криту), що жив у Толедо. Створив ряд всесвітньо відомих полотен, серед них - “Похорон графа Оргаса”.

Дієго Веласкес де Сільва, живописець Філіпа IV, жив у Севільї. Він створив його портрети, “Меніни” (фрейліни), “Пряхи” та інші полотна з життя знаті і простих іспанців.

Тема 15. Буржуазна революція в Нідерландах

План

1. Політичний лад Нідерландів. Зміни в соціальній структурі.
2. Боротьба проти режиму Альби. Повстання на півночі.
3. «Гентське умиротворення». Боротьба в південних провінціях. Дворянський заколот. Арраська і Утрехтська унії.
4. Утворення республіки з'єднаних провінцій.

1. Політичний лад Нідерландів. Зміни в соціальній структурі

У XV ст. Нідерланди входили до складу Бургундського герцогства, а після його розпаду у 1477 р. перейшли до Габсбургів. З 1516 р. Нідерланди стали складовою частиною імперії Карла V.

У XVI ст. до складу Нідерландів входили, крім сучасної їх території, Бельгія, Люксембург, частково Франція. Було 17 провінцій. З них найбільшими були Ено (Гунгау), Артуа, Люксембург, Намюр, Фландрія, Брабант, Голандія, Зеландія.

Уряди Карла V і Філіпа II прагнули встановити в Нідерландах абсолютистські порядки, розгалужений чиновницький апарат. За Філіпа II апарат очолювала Маргарита Пармська. При ній в Брюселі існував дорадчий орган – Державна Рада з представників нідерландської знаті. У провінціях були намісники. Скрізь по країні розміщувались військові гарнізони.

Однак орган самоуправління і станово-представницькі органи не були знищені. Існували Генеральні штати, що збирались за вказівкою намісниць. В них головну роль грали феодальна аристократія і вище духовництво, міський патриціат і багате купецтво. Вони вирішували питання про податки і приймали закони.

Провінційні штати відали розверсткою податків та ін. питаннями. Велику автономію мали ради міст. При цьому вся країна, кожна провінція і місто мали свої вольності і привілеї, які вони ревно оберігали. На цьому ґрунті були конфлікти з іспанськими властями.

У XVI ст. Нідерланди переживали піднесення. Феодальні відносини розкладались. Цехи приходили в упадок. Все більшу роль відігравали скупщики. Деякі цехи і торгові гільдії забороняли створювати мануфактури і затримували прогресивні форми торгівлі.

На селі з'явилися буржуазно-фермерські господарства. У Фландрії і Брабанті агротехніка зробила успіхи. Збільшились посіви технічних культур, стійлова відгодівля худоби. Особиста залежність селян тут зникла. З'явилась аренда з використанням найманої праці. І в той же час дворянство і духівництво збереглися у Фландрії і Брабанті і мали земельні володіння.

У Голандії було розвинуте молочне тваринництво. Селяни перетворювались у фермерів.

У Фрісландії сильним було монастирське землеволодіння.

Південна група провінцій відрізнялась від північної. Антверпен був торговим центром, сюди з Іспанії йшла шерсть, з усіх провінцій Нідерландів - товари. Він майже не мав свого флоту. Потреба у хлібі задовільнялась з Еко і Артуа.

Голандія і Зеландія мали флот, суднобудівництво. Свої і транзитні товари направляли в Скандинавію. Звідти везли хліб, ліс. Північ була більш розвинена, ніж південь.

Відбувались і соціальні зміни – складалась міська і сільська буржуазія – священики, мануфактуристи, фермери. Багато тисяч селян розорились від податків і лихварів. Натовпи селян-бродяг ходили по дорогах, містах. У XVI ст. вони стали об'єктом законів проти бродяг. Частина їх вербувалась у наймані солдати, частина йшла на мануфактури, на флот, на ферми.

На мануфактурах робочий день тривав 12-16 годин, в т.ч. і для дітей та жінок. Щоб прогодуватись, бідняки займалися підсобними промислами, але це не давало великих прибутків.

Був і гніт. Але народ хвилювався і бачив основну причину своєї біди в засиллі іспанців. Невдоволення зріло всередині буржуазії, дальший розвиток якої був неможливим в таких умовах.

Почала формуватись нідерландська двомовна нація – фламандсько-голандський і валонський діалекти домінували. Назрівала революція.

Іспанський абсолютизм не міг здатись без бою. Боротьба обіцяла бути кровопролитною. Політика Філіпа II була реакційною. Він хотів встановлення іспанського абсолютизму. В Нідерландах постійно були іспанські війська. Було створено 14 нових єпископств, при яких знаходились спеціальні інквізитори для знищення єресі.

Оголошення Іспанією банкрутства у 15157 р. розорило багатьох нідерландських банкірів. У 1560 р. зросло мито на іспанську шерсть і її ввезення в Нідерланди скоротилось на 40%. По країні снували донощики, лютувала інквізиція. Гніт іспанців ставав нестерпним.

Посилилась і класова боротьба. Ненависть спрямовувалась проти католицьких священників, які порушували таємницю сповіді. Дуже популярним був кальвінізм. Виникали консисторії – кальвіністські общини. Натовпи людей збирались послухати проповідників – єретиків, як їх називали іспанці. Частими були їх страти, іноді народ перешкоджав їм.

Знаць і провінційне дворянство теж не хотіли бути простими підданими іспанського монарха, прагнули привілеїв. Реформу церкви вони бачили в дусі лютеранства. До дворянської опозиції входили збіднілі дворяни, що займали міські посади. Вони перейшли в кальвінізм і закликали до збройного повстання.

Керівниками опозиції були принц Вільгельм Оранський-Нассау (німець), граф Егмонт і адмірал Горн. В Державній Раді вони почали критикувати діяльність уряду, вимагати виводу іспанських військ, відміни “плакатів” проти єретиків.

Рядове дворянство створило союз “Угода” (“Компроміс”) в 1566 р. висунув намісниці петицію з викладом своїх вимог. Дворяни писали, що невиконання їх приведе до повстання (вони самі його не хотіли). Бідний одяг провінційних дворян, що подавали петицію, дав підставу назвати їх гезами (злиднями). Отже, коливання панівного класу досягло апогею.

Намісниця не спішила з відповіддю. Союз дворян почав переговори з кальвіністськими общинами про спільні дії і 10 серпня 1566 р. районі міст Хондсхоте, Армант'єра почалось повстання, назване іконоборським. Воно поширилось на 12 із 17 провінцій. 5,5 тис. церков були пограбовані і спустошені. Повсталі нищили ікони, скульптури святих. У ряді міст повстанці знищили церковні і монастирські поземельні грамоти, розганяли монахів.

Іконоборське повстання було першим актом Нідерландської буржуазної революції XVI ст. Рушійною силою були робітники мануфактур, портовий люд, ремісники і селяни.

Найбільшої сили повстання досягло у Фладрії, Брабанті, Зеландії, Утрехті. Намісниця змушена була 25 серпня оголосити, що інквізиція буде знищена, "плакати" пом'якшені, члени союзу дворян одержать амністію, а кальвіністи – обмежену свободу віросповідання.

Розмах маового руху злякав не тільки іспанські власті і духівництво, але й дворян і буржуазію. Союз дворян оголосив про свій розпуск, а керівники кальвіністських общин зреклись участі у повстанні. Буржуазія вагалась. Весною 1567 р. повстання, позбавлене керівництва, було придушене.

Розгромивши повстання, уряд відмінив поступки, а в серпні 1567 р. ввів іспанські війська під командуванням герцога Альби (з Толедо) – типового іспанського гранда, що спирався на інквізицію і воячину. Казну поповнював за рахунок спалених єретиків.

Тисячі людей були послані на плаху, багаття чи шибеницю. Майно їх конфіскували. За свою віру в угоди поплатились і багаті буржуа, купці, аристократи і дворяни. У 1568 р. були страчені граф Егмонт і адмірал Горн. В містах будувались цитаделі, де розміщувались іспанські війська. Вільгельм Оранський втік за кордон.

Дрімучі ліси Фландрії й Ено стали притулком для сотень партизан з числа бідних ремісників, робітників мануфактур, селян. На чолі їх були

буржуа, дворяни. Ці партизанські загони називали “лісовими гезами”. Під час нападу “лісові гези” знащували невеликі іспанські загони, страчували судейських, чиновників, шпигунів-священиків.

У Голандії та Зеландії матроси, рибалки, вели боротьбу проти іспанців на морі. Вони захоплювали іспанські кораблі. Соратники Вільгельма Оранського, підтримуючи конспіративні зв'язки з своїми сторонниками-дворянами, багатими городянами, мали особливі плани. Вони хотіли нанести удар Альбі з боку Німеччини і включити Нідерланди до неї як курфюрство. Церкву вони хотіли реформувати в лютеранському дусі.

В. Оранський у 1568 – 1572 рр. кілька разів організовував вторгнення в Нідерланди (в південні провінції), але уникав спільних дій з гезами, покладаючись на найманців.

2. Боротьба проти режиму Альби. Повстання на півночі

У 1572 р. Альба вирішив запровадити іспанський податок – алькабалу. Лише її загроза паралізувала економічне життя. Ціни зросли, закривались майстерні, крамниці. Народ обурювався. Альба свої основні війська перемістив у міста, послабивши оборону узбережжя. Алькабалу він не ввів, але загроза лишилась.

Послабленням оборони скористались морські гези. 1 квітня 1572 р. вони захопили портове місто Брил. Зеландія майже повністю була звільнена. У Фрісландії йшли бої. Після поразок на півдні Вільгельм Оранський прибув на північ. Він був оголошений главою повсталих провінцій. Війна була оголошена Альбі, а не Філіпу II. Були введені непрямі податки. Це був компроміс.

Вільгельм Оранський знайшов підтримку серед селян, представляючись патріотом. Головною ж його метою було зміцнення особистої влади. Купецтво знало про плани В. Оранського, але не боялось їх. Воно міцно захопило в свої руки Генеральні штати і міські ради, контролювало фінанси.

Після перших перемог воєнне становище північних провінцій, що “від’єдналися”, ускладнилося. Розмах повстання змісив Альбу спрямувати сюди всі сили. Його війська обложили голандські міста. У 1573 р. був взятий Гарлем, обложений Лейден. Лейдену допомогли гези.

Альба ж в Іспанії впав у немилість і його замінили Рекезенсом. Цей новий намісник раптово помер. Це погіршило становище іспанців у Нідерландах.

У 1576 р. іспанські найманці збунтувались, залишили північ і вдерлися на південь. У відповідь на півдні теж почалось повстання. Знову вводились вольності і привілеї, раніше скасовані Альбою. Але робилось це стихійно, неорганізовано.

У Генеральних і провінційних штатах мінялись лише люди, а влада залишалась у дворян.

3. «Гентське умиротворення». Боротьба в південних провінціях

У 1576 р. в Генті зібрались Генеральні штати всієї країни, які виробили угоду (Гентське умиротворення). Там йшлося про вірність Філіпу II і католицизму, відміну законів Альби і вивід іспанських військ. Але ні слова про конфіскацію церковних земель, земельну реформу, свободу віросповідання для кальвіністів. “Гентське умиротворення” було спробою змови дворян з консервативним бюргерством і купецтвом, розрахованою на подальшу угоду з Філіпом II.

Практичним кроком у цьому напрямі стало підписання Генеральними штатами у 1577 р. “Вічного едикту” з іспанським намісником Хуаном Австрійським. Однак намісник віроломно порушив укладений договір і спробував повернути іспанські порядки. Провалом “Гентського умиротворення” закінчився другий етап революції.

У 1578 р. Хуан Австрійський розгромив армію Генеральних штатів у битві при Жамблу. Ініціатива перейшла до буржуазії, що спиралась на народ. Низи громили церкви й монастирі, вводили кальвінізм, створювали загони самооборони.

У Фландрії і Брабанті створювались нові органи – “комітети 18-ти”, куди обирали представників буржуазії та буржуазної інтелігенції. Спочатку вони відали лише обороною, але поступово почали втручатись у всі справи – у постачання продовольством, зброєю, конфіскацію майна церкви. “Комітет 18-ти” Брюселя впливав на Генеральні штати і Державну раду. Восени 1577 р. він вимагав загального озброєння народу, революційного ведення війни проти дона Хуана, чистки держапарату від агентів-іспанців.

Гостра боротьба йшла в столиці Фландрії Генті. У 1577 р. повсталий плебс заарештував тут групу дворян-змовників, а два іспанських пособники були страчені. Офіційною релігією був проголошений кальвінізм. Церковне майно конфісковувалось і продавалось із аукціонів. Гентці припинили сплату податків Генеральним штатам, бо ті “погано воюють з іспанцями”.

Рух в Генті – це буржуазні перетворення, хоч здійснювались вони плебейськими методами за участю простих людей.

Але на півдні католицьке духовництво і дворянство були ще сильними. Вони були пов’язані з Іспанією. Там боротьба була особливо запеклою. Йшла агітація за запрошення В. Оранського, яка мала успіх. Оранський прибув у Брюсель і домогся проголошення себе правителем Брабанту.

Повсталі не були єдиними. Селяни і плебс вимагали демократичних порядків, введення кальвінізму, цехи – розширення привілеїв, буржуа – свободи підприємництва. І лише проти іспанців вони виступали всі разом.

Принц і його оточення грали на суперечностях. Оранжисти здійснювали лише дрібні реформи, стримували масові рухи. Воювати з іспанцями принц хотів руками найманців, яких і запросив – Франциска Анжуйського, німецького пфальцграфа Іоана Казимира. Але найманці грабували країну, що обурювало народ.

Невдоволене половинчастими заходами принца, дворянство у 1578 р. підняло заколот у військах Генеральних штатів, наwerbувало найманців і почало воєнні операції проти революційних фландрських міст. Але гентські міста їх зупинили.

Тоді дворяни-заколотники Ено і Артуа у 1579 р. уклали в Аррасі унію, мета якої – зберегти католицизм, придушити революцію і укласти угоду з Філіпом II. Потім вони підписали договір з іспанським намісником Олександром Фарнезе, в якому останній обіцяв дотримуватись “Гентського умиротворення” і “Вічного едикту”. Іспанці знову заволоділи великими територіями.

У відповідь північні провінції уклали свою революційну Утрехтську унію, до якої приєдналися міста Фландрії і Брабанті. За нею лише Генеральні штати мали право на введення податків і укладення міжнародних угод. Всі провінції зобов’язувались спільно боротися і до перемоги не укладати сепаратних зовнішніх угод. Голандія і Зеландія вводили кальвінізм, в провінціях дозволявся вибір релігії.

В. Оранський у 1579 р. придушив демократичний рух у Генті, а потім в інших містах. Війська Генеральних штатів розправились із селянським рухом у Фландрії і на півночі. Дворяни схилились до угоди з Філіпом II. Але останній літом 1580 р. оголосив Вільгельма Оранського державним злочинцем і поза законом. Тоді у 1581 р. Генеральні штати оголосили Філіпа II скинутим.

В. Оранський звернувся по допомогу до Франції. У 1582 р. Франциск Анжуйський вдруге вступив у Нідерланди. Оранжисти покладали на нього надії, але його війська чинили грабунки і насильства, а сам він сприяв католикам і реакціонерам. В кінці кінців він підняв заколот на півдні з метою приєднання Фландрії і Брабанта до Франції. Заколот було придушено, але становище цих земель залишалось невизначеним.

А Олександр Фарнезе брав одне місто за другим. У 1585 р. впав Антверпен і іспанці почали наступ на північ. Соціальна база революції була розмита, економіка розладнана, мануфактури втратили джерела сировини. На півдні міцніли реакційні й консервативні верстви бюргерства. Промисловці перемістились на північ. На півдні почав торжествувати реакційний режим. Поразкою революції на півдні завершився третій етап революції.

На півночі Утрехтська унія заклала основи республіки. Воєнні дії вела Державна рада. В ній місця розподілялись в залежності від суми внесеного провінціями податку. Голандія і Зеландія мали більшість. Після скинення Філіпа II республіканський лад зміцнився.

У 1584 р. Вільгельм Оранський був убитий іспанським агентом. І за його життя і після смерті Генеральні штати шукали іноземного принца, який би згодився стати верховним правителем країни. Генріх III і Єлизавета не погодились. З Англії прислали графа Лейстера, який був обраний Генеральними штатами губернатором. Це ледве не закінчилось катастрофою. Лейстер погано воював з іспанцями, а потім підняв заколот. Його придушили, а у 1587 р. Лейстер був вигнаний. Тільки після цього в країні утвердився республіканський лад. Військами керував син Вільгельма Оранського Моріц Насауський. Він успішно воював, мав популярність і авторитет.

4. Утворення республіки з'єднаних провінцій

У республіки з'єднаних провінцій були переваги над Іспанією і в 1609 р. вона уклала з нею мир на 12 років. Іспанія визнала республіку З'єднаних королівств як державу. Це було переможним завершенням революції. Відкрились нові можливості розвитку економіки.

У 1621 р. війна поновилась, йшла з поперемінним успіхом і стала складовою Тридцятилітньої війни.

Вестфальський мир 1648 р. підтвердив умови перемир'я 1609 р.

Тема 16. Франція у XVI – першій половині XVII ст.

План

1. Соціально-економічний розвиток Франції у XVI ст.: аграрні відносини, розвиток ремесел, поява мануфактур, торгівля.
2. Реформація у Франції.
3. Гугенотські війни.

1. Соціально-економічний розвиток Франції у XVI ст.: аграрні відносини, розвиток ремесел, поява мануфактур, торгівля.

У XVI ст. Франція була найбільш централізованою державою Європи. Об'єднання було завершене у 30-х рр. XVI ст. Але збереглись пережитки – провінційні штати. Вони домовлялись з урядом про розмір податку, що падав на провінцію. Населення – 15 млн. чол. Економічно Франція відставала від Голландії і Англії, але випереджала Італію, Скандинавські країни.

Село лишалось феодальним, хоча серваж зустрічався рідко. Спадкові тримачі землі сплачували чинш (як копігольдери в Англії). Але чинш був вищим, ніж рента “по звичаю” в Англії. Крім нього були й інші платежі. Були тут і державні позики і церковна десятина. В результаті селяни опинились в залежності від лихварів. Лихварі увічнили цей борг, наклавши проценти на селянську землю. Так з'явилась особлива рента.

У XVI ст. з'явилися мануфактури в шкіряній промисловості, по виробництву мережива. Централізована – в ливарній справі (Франція виробляла гармати), в книгодрукуванні.

Великою славою користувалась парфумерія і ювелірна справа. Були gobеленові мануфактури. Ліон мав славу міста шовку. Там же були і ярмарки, і біржі.

Найбільш впливовою була придворна аристократія. Принци і герцоги були губернаторами, командували армією і флотом. Від короля одержували пенсії, гроші, посади. Але феодальна знать виступала за колишню самостійність.

Провінційне дворянство – “дворянство шпаги” розорялось. Чинш був фіксований, а гроші знецінювались. Маєтки доводилось закладати і продавати. Купити прибуткові посади було не за що. Залишалось вступати до почту вельможі або служити в королівській армії.

Складалось нове дворянство – “люди мантії”, вихідці з буржуазії. Вони відтісняли старе дворянство на друге місце, тримали в своїх руках фінанси.

Їх вплив зріс у королівській раді, де раніше панували аристократи. Вони підтримували централізовану державу і були проти сепаратизму.

Таким чином, крім знаті, дворянство було опорою абсолютної монархії. Духівництво соціально ділилося на 2 групи – прелати і приходські священики. Друге наближалось по становищу до міських низів.

З феодального стану городян формувалась буржуазія. Економічно вона міцніла, а політично була принижена. Венеціанський посол писав, що торгівля зневажалась як неблагогородне заняття.

Але буржуазія була зацікавлена в єдності країни і підтримувала королівську владу. А на півдні був сепаратизм. Південне купецтво вело зовнішню торгівлю і слабо пов'язане з ринком Франції.

“Революція цін” знизилася розміри зарплати найманих робітників і підмайстрів. Безробітним і жебракам загрожувала в'язниця і робота на галерах. Робочий день на мануфактурах був довший, ніж на галерах.

Цехові підмайстри і наймані робітники маніфактур створювали союзи або компаньонажі. Їх боротьба набувала часом форми страйку. У 1539 – 1542 рр. були організовані страйки друкарів у Парижі та Ліоні. Вони привели до зіткнень з властями. Спеціальним указом король забороняв робітникам носити зброю і створювати союзи.

У XVI ст. в дворянських помістях майже не залишилось доменіальної землі, вся земля була в користуванні селян, а доходи феодалів полягали в грошовій ренті.

Селяни були в поземельній залежності, а особисто – вільні. Селяни-цензаторії мали право користуватись землею і передавати її у спадок, продавали, здавали в аренду за умов сплати цензу. Селяни були юридично праводієві – мали право укладати угоду, судитись у королівському суді. Пережитки серважа (право мертвої руки) було в Оверні, Беррі, Бургундії.

Основна маса селян потрапляла в боргову залежність від лихварів – своїх же односельців. Багато продавали свої землі, у деякого внаслідок боргів землі продавались з молотка. Купували землі купці, городяни, ремісники,

лихварі і багаті селяни. Але в основному – “люди мантиї” – судейські чиновники, фінансисти. Куплені землі вони здавали в оренду за частку урожаю. Крупні господарства траплялися рідко.

Абсолютна монархія почала формуватись в першій половині XVI ст. Але остаточно склалась лише після громадянських воєн. Характерними особливостями були наявність бюрократичного апарату і постійної армії. Спадкове представництво в особі Генеральних штатів.

Основною соціальною опорою французького абсолютизму був шлях дворянства. Його підтримувала католицька церква. Союзником була буржуазія. Королівська влада позичала гроші під великі проценти, що дозволяло буржуа створювати великі капіталу.

Другою формою зв'язку буржуазії з державою була відкупна система податків. Третьою – система продажу державних посад. Затрачений на це капітал повертався від прибутків посади. Особливо прибутковими були судові і фінансові посади.

Королівська влада вже в період правління Франциска I (1515 – 1547) досягла великої сили. Цей король жодного разу не скликав Генеральних штатів. В екстрених випадках король скликав нотаблів – призначених ним людей.

Вся центральна влада була зосереджена в королівській раді, яка ділилась на відділи, згодом перетворені в міністерства. Але основні питання вирішувались у вузькому колі наближених радників короля.

У короля була армія і розгалужений судово-адміністративний апарат.

Утримання армії і апарату, роздача пенсій, подарунків, пожертвувань дворянам вимагали великих коштів, тому росли податки. В кінці XV ст. податки складали 3 млн. ліврів, а в середині XVI ст. – 9 млн. ліврів.

Грунт для Реформації був тут менш сприятливий. Королівська влада протистояла папським претензіям. У папську курію представники французької церкви могли звертатись лише у справах віровчення.

2. Реформація у Франції

За Болонським конкордатом 1516 р. король одержав право призначати єпископів з наступним затвердженням папою. Він міг довго не призначати єпископа і сам одержувати прибуток.

Однак, ідеї Реформації поширювались і тут. У 1512 р. французький гуманіст Лефевр д'Етапль написав трактат "Послання апостола Павла", де висунув два положення Реформації – виправдання вірою і визнання св'ященного писання єдиним джерелом віри. У Франції поширювалось лютеранство. Першим засновником протестанської общини був Брісонне, єпископ міста Мо.

Але богословський факультет Паризького університету рішуче виступив проти вчення реформаторів. Буржуазія півночі підтримала католицизм – символ національної єдності. Її гаслом було: "Єдиний король, єдина католицька віра". Великі мануфактуристи були зв'язані з двором. Селянство теж мислилось католицьким. Реформація поширювалась лише серед буржуазії і ремісників південно-західних міст.

У 30-х рр. XVI ст. протестанти стали діяти більш активно. Королівський уряд перейшов до репресій: у 1535 р. було схоплено 35 лютеран і 300 заарештовано. При Генріху II був створений надзвичайний трибунал для боротьби з кальвінізмом, що називався "Вогненна палата". За три роки він виніс близько 500 звинувачень, з них 60 смертних.

Але Реформація поширювалась у містах. З середини XVI ст. – кальвінізм, в т.ч. і серед ремісників. До нього примкнула і частина дворянства, зацікавленого в секуляризації церковних земель.

Опозиція до королівської влади набувала форм кальвінізму. На півночі кальвіністи були лише в містах Нормандії. Феодальна знать і дворянство Північної Франції підтримали католицький табір, очолюваний Гізами. Франсуа Гіз був головнокомандуючим королівською армією. Гізи мали великі володіння в Шампані, Лотарінгії, Бургундії.

Кальвіністів називали гугенотами і цю партію очолив дім Бурбонів (король Наварри Антуан Бурбон, його син Генріх і принц Конде), а також представник старовинного роду Шатильонів – адмірал Гаспар де Коліньї. Це була група південного дворянства, що трималась за свої привілеї. Оскільки королівська влада надавала посади дворянам з півночі і центру, вони почувались обділеними.

Обидва табори були за відродження Генеральних штатів і провінційних штатів.

У таборі захисників абсолютизму найбільш надійною опорою були “люди мантиї” півночі, до яких примикала і буржуазія півночі. З них склалась партія “політиків”.

Отже, соціальні і політичні суперечності набули релігійного забарвлення.

Селяни бачили ворогів і в гугенотах, який не розуміли, і в католиках – проти них були повстання.

3. Гугенотські війни

Гугенотські війни тривали 36 років (1562 – 1598). Вони почались в 1562 р. з епізода в містечку Вассі, коли герцог Гіз із своєю збройною силою напав на молитовні збори гугенотів. Гугеноти були озброєні, відбулось зіткнення. Після третьої війни в 1570 р. був укладений мир в Сен-Жермені. Протестанське богослужіння дозволялось по всій країні. Гугеноти одержували 4 фортеці, мали право займати великі державні посади.

Після загибелі лідера гугенотів Антуана Бурбона його місце зайняв його син Генріх Наваррський.

У 1572 р. виник план примирення партій з допомогою династичного шлюбу Генріха Бурбона і Маргарити Валуа, сестри Карла IX. Цей проект був зірваний Гізами і матір'ю короля Катериною Медічі, які боялись посилення гугенотів. Гугеноти, які приїхали на весілля, були перебиті 24 червня 1572 р. (Варфоломеївська ніч). Загинуло понад 2 тис. гугенотів, був убитий і адмірал Коліньї.

Але віна не припинилась. Воєнні дії стали ще більш запеклими.

II період війни (1572 – 1576). Не сподіваючись на перемогу в усій державі, гугеноти створили на південному заході Франції свою державу як федерацію кількох провінцій. Міста схилялись до королівської влади, а дворяни змушували їх виступати проти. Влада на півдні опинилась в руках кальвіністів.

В другий період сформувалась політична ідеологія гугенотів, які боролись проти абсолютизму. В памфлетах монархомахів – гугенотських публіцистів виславлялись середньовічні Генеральні штати.

Юбер Ланге і Дю Плессі Морне – публіцисти. Другий написав “Позов до тиранів”, де визначав народ як багатоголове чудовисько.

Ідея Бодена – монарх не повинен бути тираном, повинен радитись з “ліпшими людьми”.

III період (1576 – 1598). Після смерті Карла IX у 1574 р. трон Франції перейшов до Генріха III, його брата. Католики боялись, що в разі його смерті трон перейде до Генріха Наваррського, його родича, кальвініста.

У 1576 р. католики створили Лігу. Очолив її Генріх Гіз, якого католицька Ліга розглядала як претендента на престол.

У 1576 р. в Блуа зібрались Генеральні штати. Сторонники протестували проти спроб Генріха III примиритись з гугенотами і надати їм свободу віросповідання. Однак королівським едиктом це право було надане скрізь, крім Парижа. Гугеноти одержали також 8 фортець і зберегли свою армію.

Гізи повели агітацію проти короля, використовуючи невдоволення низів – ремісників і дрібних торгівців. У 1584 – 85 рр. В Парижі була утворена Паризька ліга, більш демократична, ніж католицька. Керівниками були монахи-фанатики, але основну роль відігравали нотаріуси, прокурори, адвокати, середня буржуазія. Був створений “Комітет 16-ти” (по числу 16 кварталів). За прикладом Парижа й інші міста перетворювались у незалежні республіки.

Король вирішив розігнати Паризьку лігу і позбутися опіки Гізів і почав стягати війська до Лувра. Народ споруджував на вулицях барикади. Тоді король втік у Шартр. У 1588 р. в Блуа зібрались Генеральні штати. Король, прагнучи придушити опозицію, наказав убити Гіза. В Парижі вибухнуло обурення. Ліга висунула свого кандидата на престол – брата Гіза, герцога Майєнського. Скориставшись цією обстановкою, Філіп II (Іспанський) ввів у Париж свій гарнізон.

Генріх III спробував виправити становище і пішов на угоду з Генріхом Наваррським, якого проголосив своїм наступником. Весною 1589 р. обидва королі пішли на Париж.

1 серпня 1589 р. Генріх III був убитий монахом, членом Ліги. Королем Франції повинен був стати Генріх Наваррський, але йому належало ще перенести війну з Лігою і католицькими противниками.

“Комітет 16-ти” був розпущений. На селі повстали крокани з гаслом “На гризунів”, громили маєтки дворян, збирачів податків. Народний рух примусив політичних противників піти на примирення і компроміс. Париж згодився прийняти Генріха, який вже був коронований у Шартрі, але він повинен був перейти в католицьку віру, що ним і було зроблено: “Париж вартий месси”.

У 1598 р. закінчилась війна з Філіпом II, громадянські війни скінчились. Генріх IV у 1598 р. видав Нантський едикт, що мав на меті примирити католиків і гугенотів. Католицизм ставало державною релігією, але гугеноти одержували право сповідувати кальвінізм, проводити церковні з'їзди. Це був едикт віротерпимості. Гугеноти на півдні Франції мали 200 фортець, право на збори, на предстаників при королі.

Політика Генріха IV. За Генріха IV зміцнів абсолютизм після війни й анархії. Промисловість, торгівля й фінанси були в запустінні. Казна пуста. У встановленні порядку були зацікавлені широкі верстви суспільства.

Генріх IV зумів підібрати собі розумних і енергійних міністрів – Сюллі, Лафемма. Головним вони вважали землеробство. Був упорядкований збір

податків, осушувались болота, заохочувалось вирощування нових культур – кукурудзи, буряків. Селяни були звільнені від боргів, що нагромадились за час воєн. Заборонено було продавати знаряддя праці і худобу за борги. Уряд заохочував виробництво шовку – садились тутові дерева. Були створені державні мануфактури, яким надавались субсидії – по виробництву шовку й оксамиту, гобеленів і сап'яну, шкіри й меблів, мережива, прикрас.

З'явилися привілейовані мануфактури – золотої пряжі в Парижі на 350 верстатів, полотняна в Руані на 200 робітників.

Проводилась політика протекціонізму. Висока якість і художні цінності виробів гарантували їм збут за межами країни. Покращені були дороги, налагоджена пошта. У 1599 р. був запроваджений митний тариф, а у 1601 р. була створена торгова компанія під керівництвом Лафемма. У 1604 р. була заснована Ост-Індська компанія за взірцем англійської. Почалась колонізація Канади.

Зовнішня політика Генріха IV була спрямована проти іспанських і австрійських Габсбургів. Його союзниками були протестанські князі Німеччини. Генріх IV проектував створення в Європі антигабсбургської коаліції у складі Франції, Англії, Голландії, князів Німеччини і Скандинавських країн та Швейцарії. Але в розпал підготовки до війни у 1610 р. Генріх IV був убитий одним із войовничих католиків Равальяком. Це був 10-й замах, підтриманий Іспанією.

Кардинал Рішельє та його політика зміцнення абсолютизму. Після смерті Генріха IV престол перейшов до його 9-річного сина Людовика XIII. Регентшою стала королева-мати Марія Медічі. Скориставшись слабкістю уряду, вельможі виступили проти королівської влади. Третій етап підтримав уряд. Між етапами виникли тертя. Генеральні штати були розпущені (до революції 1789 р.). В королівську раду був запрошений єпископ Арман Жан дю Плессі (Рішельє). З 1624 р. Рішельє був першим міністром Людовика XIII – фактично керівником.

Рішельє зміцнив абсолютизм. Його ідеалом була могутня централізована держава. В “Політичному заповіті” він визначив мету: I – велич короля, II – могутність держави. Він боровся з усіма противниками абсолютизму – світськими феодалами, членом сім’ї. Інтереси держави ставив вище від інтересів короля.

Головний життєвий нерв держави – це “дворяни, але дворяни, що підкорялися королю”.

Наказав зруйнувати замки, що не мали оборонного значення. Заборонив дуелі. Рішельє почав наступ на гугенотську державу і її опорний пункт на заході – Ла-Рошель, який одержував допомогу з Англії. В Лангедок Рішельє направив принца Конде, а сам обложив Ла-Рошель, спорудивши там греблю і відрізавши її від допомоги Англії. 20 тис. жителів померло від голоду. Ла-Рошель було взято в 1628 р. У 1629 р. Рішельє видав “Едикт милості”. За гугенотами залишалась свобода віросповідання, але воєнні і політичні привілеї були ліквідовані.

Щоб послабити самостійність місцевої влади, був зміцнений інститут інтендантів у провінціях. Ці посади не передавались у спадок і не купувались.

Королівська рада втратила значення. Влада зосередилась у Рішельє, який продовжував політику Генріха IV. При Рішельє почала заселятись Канада, відбувалась торгова експансія на Антільські острови.

Але податки на селян зростали – в 4 р. талья. В 30-х роках були повстання, особливо у Нормандії – “армія страждання” на чолі з Жаном Босоногим.

Відродження Франції представлене гуманістами Клеманом Маро, його перекладами Марціана і Овідія і сатиричними творами.

Сатириком був і Бонавентюр Депер’є.

Сатириком був і Бонавентюр Депер’є.ові забави і веселі пригоди”. Сорбонна обрушилась на нього і він покінчив самогубством.

Франсуа Рабле в своєму творі “Гаргантюа і Пантагрюель” піддав критиці феодальний суд – “Острів пухнастих котів”, схоластичну науку – “Диспут про дзвони”. Рабле висміює і католиків і протестантів – папимани і папіфіли.

Трагедія Корнеля “Сід” – вияв становлення французької драматургії.

Гурток “Плеяди” включав поетів П’єра Ронсара, дю Белле, закликав до збагачення французької літературної мови.

Філософія представлена Мішелем Монтенем і Рене Декартом (раціоналістом).

Тема 17. Англія у XVI – на початку XVII ст.

План

1. Соціально-економічний розвиток у XVI ст.:

- а) поширення капіталістичної мануфактури;
- б) ріст вівчарства і обгородження селянських наділів;
- в) англійські торгові компанії другої половини XVI ст.;
- г) “криваве законодавство” проти експропрійованих.

2. Реформація в Англії:

- а) у твердження англіканської церкви;
- б) основні напрями колоніальної політики Англії;
- в) особливості англійського абсолютизму.

1. Соціально-економічний розвиток у XVI ст.

В Англії XVI ст. – час мануфактур, аграрного перевороту, заснування колоній. У цьому сприяли: високий рівень господарського розвитку, нові форми власності, зближення нижчих верств – рицарів і джентрі з купецтвом, політична централізація, великі географічні відкриття.

У XVI ст. сууконне виробництво було основним в містах і селах. Створювались місцеві промислові центри, які спеціалізувались на певних

видах. Широкі й тонкі суукна – на південному заході і в центрі – Уімпшир, Сомерсет, Глостер, Оксфорд. На сході Англії – камвольні тканини, бумазея, каразея, байка (Норфолк, Сеффорд, Ессекс, Кент). На півночі – грубі шерстяні тканини.

Вже в XV ст. укладом тих міст, де були цехові обмеження – Ковентрі, Йорк, Лейстер. Причиною був бурхливий розвиток сукноробства в селах і містечках. У графстві Девоншир сільські ремісники повинні були продавати свої вироби лише на ринку м. Екзетера; в Норфолку сукно і пряжу можна було купляти лише в Норічі, в Лондоні був створений критий ринок у Блейкулл-Холл для всіх торгових операцій.

Виросли нові міста – Лавенхем, Касл-Камб, Степлтон. Сюди йшли цехові майстри.

У XVI ст. шерстяні тканини вироблялись і в цехах і на підприємствах-мануфактурах. У XVI ст. був виданий ряд статутів, що обмежували права ремісничих гільдій, зокрема пунктів про учнівство. У 20-і рр. XVI ст. посилилась диференціація всередині гільдій. Підмайстри намагались працювати самостійно, переселялись у приміські села, таємно брали замовлення. Багаті суконщики порушували цехові правила – брали найманих робітників.

Державне законодавство встановлювало максимум заробітної плати. Одним з актів вона встановлювалась 4 пенси на день. За порушення плати – штраф і тюрма.

У XVI ст. – революція цін в Європі. У 1663 р. була введена нова шкала розцінок. Інтереси робітників не враховувались. Ціни на пшеницю зросли у 3-4 рази, а плата була 6-9 пенсів на день з їжею. В селах – ще менше.

Розвитку мануфактур в Англії сприяв зв'язок з Реформацією: в руки міських властей і суконщиків переходили приміщення аббатств і монастирів. Лише в Оснейському аббатстві біля Оксфорда суконщик Стамп збирався зайняти по виробітку сукна 2000 чол.

Міські ради Лейстера, Лінкольна, Конвентрі та ін. відпускали кошти на організацію суконних мануфактур, прагнучи пристосувати для цього будь-які приміщення.

У XVI ст. місцем розміщення позацехового ремесла стало село. Ця форма охопила процес виготовлення пряжі. Половина сукон в Імпширі, Глостері, Сомерсеті була з пряжі, купленої у “неорганізованих” сільських прядильщиків.

Другою формою розвитку позацехової суконної промисловості була роздача скупщиками сировини. Часто купець давав не лише сировину, але й верстати. У цих випадках дрібний ремісник цілком залежав від замовника. Часто багаті вівчарі ставали суконщиками-підприємцями.

Суконщики нерідко будували будинки для бідних, щоб використовувати їх як дешеву робочу силу. Число робітників в таких домах було до 60 чоловік.

Централізованих мануфактур було мало. Конкуренція мануфактурного виробництва розоряла цехи і дрібних самостійних майстрів.

У XVI ст. в Англії відбувається процес первісного нагромадження. Ціни на вовну зростали. Вівчарство ставало дедалі вигіднішим, ніж землеробство. Лорди почали перетворювати свої землі в пасовиська. Вони захоплювали общинні угіддя. Ці землі обгороджували. Це підривало уклад села. У XVI ст. були ще й селяни-фрігольдери, з яких вийшли фермери. Більшість же – копігольдери – спадкові землевласники. Вони платили лордам грошову ренту. Третя група працюючих на землі – орендарі-лізгольдери.

Лорди не обмежувалися общинними землями, почали обгороджувати і орні землі селян. В першу чергу постраждали короткотермінові орендарі. Далі розпочався згін селян. Обгородження служило первісному нагромадженню. В одному з парламентських статутів XVI ст. говорилося, що там, де годувались орною працею 200 чол., лишилось 2-3 пастухи.

Уряд Тюдорів був наляканий практикою обгороджень. Селяни не могли платити податки і нести повинності. Зросли крадіжки й інші злочини.

Пауперизм був небезпечним для імущих класів. Уряд зробив спробу зупинити процес обгородження.

У 1489 р. Генріх VII заборонив обгороджувати і рунувати селянські садиби, що мали менше 20 акрів. Статут Генріха VIII у 1516 р. забороняв перетворювати орні землі в пасовиська. Статут 1533 р. обмежував кількість овець у одного власника до 2000 голів. У 1597 р. статут королеви Єлизавети підтвердив попередній указ про відновлення зруйнованих селянських садиб.

Але все було марним. Контроль був покладений на тих, хто сам був зацікавлений в обгороджуванні.

В 30-х рр. XVI ст. вибухнули повстання селян в центральних і північних графствах Англії. Але найбільше було в 1549 р. в графстві Норфолк, в районі масових обгороджень. Його очолили дрібні поміщики брати Кет - Роберт і Вільям. Взяли участь селяни Сеффолку, біднота Норіга – всього 20 тис. Була розроблена програма з 20 статей. Вона вимагала зниження ренти, позбавлення лордів права користуватися общинними угіддями, знищення маноріальних судів, ліквідації залишків кріпосого права. Селяни наполягали на виконанні всіх королівських статутів проти обгороджень, але просили не забороняти обгороджень для вирощування шафрану. Отже, заможні селяни самі займались обгородженням для посіву вигідних культур. Бідні селяни висунули свої додаткові вимоги. Селяни збирались знести всі огорожі.

Повсталі взяли м. Норіч і розбили загін урядових військ. Але потім почались невдачі, вони не змогли з'єднатись з селянами Девоншира і Корнуелла. На придушення повстання уряд кинув 15 тис. чол. З німців та італійців. Повсталі були в серпні 1549 р. розбиті біля Норіча. Число убитих – до 3, 5 тис., 300 – страчені. Роберт і Вільям Кет були повішені.

Капіталістичне господарство не могло ще поглинути всіх пауперів. Королі почали видавати закони проти них.

Милостиню могли збирати (жебракувати) лише не здатні до праці. Працездатних бичували і брали клятву працювати. Вдруге – відрізали половину вуха, а на третій – страчували.

За законом Едуарда VI жебраків віддавали у рабство тим, хто на нього показав. Рабу на обличчі випікали (slave – раб). Після третьої втечі страчували. Жебраків намагались повернути додому і вони ставали “рабами приходу”.

У 40-х рр. XVI ст. з поліцейських міркувань влада ввела податок на бідних. На зібрані гроші купувалась земля і будувались робітничі будинки. Закон 1576 р. наказував відкрити їх у кожному графстві 2-3. Там були каторжні порядки.

Міста боялись злочинів та хвороб і теж не приймали злиднів. У 1589 р. був прийнятий статут, де йшлося, щоб в одному домі жила лише одна сім'я. Заборонялось приймати жильців.

В час правління Тюдорів (1485 – 1603) королівська влада в Англії зміцніла і стала абсолютною. Вже Генріх VII (перший із династії – 1484 – 1590 рр.) вів боротьбу із залишками феодальної знаті після війни Троянд. Були створені політичні суди: суд Зоряної палати (у справах злочинів проти держави), суд палати лордів, канцелярський суд... Знаті заборонялось тримати свити в лівреях, щоб під їх виглядом не ховались озброєні загони і не було смут та заколотів проти короля. Король заборонив баронам мати артилерію, так барони втрачали можливість воювати з королем.

Старе дворянство, позбавлене привілеїв, не могло пристосуватись до нових відносин. “Революція цін” знизила вартість ренти. В зв'язку з ліквідацією монастирів, втратили роль аббати.

Соціальною опорою Тюдорів було нове дрібне й середнє дворянство. Воно використовувало найману працю. Помістя були зв'язані з ринком.

Другою опорою була міська буржуазія – мануфактурна і торгова. Союз королівської влади з новими класами дав можливість династії Тюдорів використати англійський парламент як політичну опору і він не втратив

значення. При підтримці парламенту Генріх VIII (1509 – 1547) провів королівську реформацію і секуляризацію церковно-монастирської власності.

Особливості англійського абсолютизму: парламент, збереження в графствах місцевого самоуправління, відсутність постійної армії. Це пояснюється острівним становищем Англії. Але флот був і сильний. (А, взагалі, чи абсолютизм це? Чи поняття “притягнуте за вухо”?)

2. Реформація в Англії

За Генріха VIII в Англії розпочалась Реформація. Причиною була зацікавленість дворянства в секуляризації церковних земель і прагнення буржуазії зробити церкву простою і дешевою. Приводом була відмова папи дозволити Генріху VIII розлучення з Катериною Арагонською, тіткою Карла V. Розлучення боло оформлене парламентом і Генріх VIII одружився з Анною Болейн, фрейліною.

У 1534 р. Генріх VIII видав акт про оголошення себе главою церкви, але обряди залишались недоторканими. Єпископи залишались. Нова церква зайняла середнє ставлення між католицизмом і протестантизмом. У 1536 р. і 1539 р. були закриті монастирі і конфісковане їх майно. Але конфісковані землі казна не втримала. Вони були роздані, продані, подаровані фаворитам.

За Едуарда I англійська церква наблизилась до протестантизму, але в 1553 р. за правління Марії Тюдор, дочки Генріха VIII і Катерини Арагонської, почалась католицька реакція, що спиралася на підтримку Іспанії. Почалось переслідування протестантів, але майно монастирям не було повернуте.

Єлизавета (1558 – 1603) – дочка Генріха VIII і Анни Болейн відновила поміркований протестантизм в англіканській формі. Королева призначала єпископів, які засідали в палаті лордів.

У 1571 р. був розроблений англіканський символ віри з 33 статей. Там був і кальвіністський догмат про виправдання вірою і про священне писання як єдине джерело віри. Але визнавалась і спасенна сила церкви. Богослужіння йшло англійською.

Проти католиків були видані суворі закони. Заборонено було в Англії з'являтися єзуїтам. Церква стала національною і перетворилась в опору абсолютизму. Духівництво підкорялось королю.

Під час правління королеви Єлизавети Тюдор інтенсивно розвивалось господарське життя Англії. Тюдори підтримували торгівлю, надавали пільги, встановлювали мито на імпорт. Буржуазія і дворянство підтримували Тюдорів. В час Єлизавети Англія закріпила позиції морської держави і став на шлях колоніального панування. Королева відновила протестантизм, придушила повстання на захист "істинної віри" в 1569 р. і повела боротьбу з Іспанією.

Англійські католики хотіли посадити на трон правнучку Генріха VII, шотландську королеву Марію Стюарт. Коли в Шотландії посилювався рух за Реформацію в дусі кальвінізму, Марія змушена була шукати притулку в Англії у Єлизавети, яка таємно фінансувала шотландських кальвіністів.

У 1570 р. папа видав буллу про скинення Єлизавети як єретички і відлучив її від церкви. Це викликало змову католиків. Учасники знов зв'язались з Філіпом II, з яким таємно листувалася Марія Стюарт. Уряд Єлизавети викрив змову. Суд виніс Марії суворий вирок і у 1587 р. вона була страчена.

Папа закликав католиків до війни з Англією, а Філіп II послав "Непереможну армаду" (134 кораблі, 20000 солдат, 3 тис. гармат). В Англії був створений флот з 200 кораблів під командуванням колишнього корсара Дрейка. Армада не дійшла до Дюнкерка, її розкидала і знищила буря, а залишки розгромив Дрейк.

В 60-х рр. роках XVI ст. в Англії стали виявлятися ознаки застою в торгівлі. На морі сильною залишалась Іспанія.

У 70-х рр. в торгово-колоніальній експансії Англії настав перелом. Англія почала організовувати експедиції в далекі країни. Були створені акціонерні компанії. З Африки почали привозити золото і слонову кістку. З 1562 р. почалась работоргівля. Були створені Московська компанія,

Левантійська компанія, компанія для торгівлі на Балтійському узбережжі. В 1580 р. англійське купецтво одержало капітуляцію – право торгувати, сплативши мито у 5% в турецьких володіннях.

Королева Єлизавета вклала у Левантійську компанію 40 тис. ф. ст. і одержала дохід у 300%. Потім ще 10 тис. на умовах 500% щорічного прибутку.

З розвитком торгівлі у XVI ст. виріс попит на вовну, хліб. Англійців приваблював смарагдовий острів (Ірландія). Вже Генріх VIII у 1541 р. прийняв титул короля Ірландії. Реформацію тут намагались провести насильно. Англійські королі намагались пересварити знать. Під час придушення повстання в Ольстері уряд Єлизавети захопив великі земельні ділянки і роздавав їх англійським дворянам. Ірландці перетворювались на дрібних орендарів. Ірландія фактично стала колонією.

У XVI ст. встановились відносини з Росією. Англія і Росію розглядала як місце збуту товарів, але з 70-х рр. Іван Грозний урізав привілеї англійських купців.

У 1600 р. була організована Ост-Індська компанія. Їй сприяла королева, одержуючи частину прибутку.

В кінці правління Єлизавети з'явилась опозиція абсолютизму. Парламент вимагав нещадної боротьби з католицькою реакцією, недоторканості і свободи слова для депутатів. Парламент виступав проти роздачі королевою патентів дворянам на торгівлю різними товарами.

Опозиційні настрої буржуазії набули церковно-релігійної форми пуританізму. Пуритани порвали з англійською церквою. В ньому було два напрями – пресвітеріанський (велика буржуазія і дворянство) та інденпендентська (дрібна буржуазія, селянство). Уряд Єлизавети переслідував пуритан. Але число їх зростало.

Осередком гуманізму був Оксфорд. Гуманісти Гросін, Лінакр і Джон Колет були прихильниками античної літератури, пропагували грецьку мову. Вони справили вплив на Томаса Мора.

Джон Колет (1467 – 1519) – син купця і мера Лондона, вчився у Франції та Італії, знав античну літературу, твори гуманістів. Він був проти схоластичних методів навчання і проти тілесних покарань.

Томас Мор – канцлер Генріха VIII. Книга про острів Утопію – це критика обгороджень і засудження приватної власності. На о. Утопія все навпаки. Із золота виготовляють ланцюги для злочинців. Але були раби для гірничих робіт. За виступи проти реформації у 1535 р. Томас Мор був страчений. У клерикальній історіографії розглядається як мученик, хоч насправді був віротерпимим.

Друга половина XVI ст. – епоха Єлизавети, піднесення англійського відродження. В. Шекспір заснував театр “Глобус” (без даху) на 2 тис. глядачів.

Френсіс Бекон (філософ) – автор “Нового Органона”.

Крістофер Марло (драматург) створив п’єси “Тамерлан”, “Фауст”, “Паризька різня”. Розвиток драматургії продовжив Бен Джонсон .

Тема 18. Тридцятилітня війна (1618 – 1648 рр.)

План

1. Причини війни.
2. Поразка Чехії.
3. Данський період війни.
4. Шведський період війни. Вестфальський мир.

1. Причини війни

Війна, що викликала з одного боку загострення суперечностей між німецькими державами, з другого – протиборством європейських держав.

Великі географічні відкриття несприятливо позначились на Німеччині падінням торгівлі. Верхньодунайські і рейнські міста не могли витримати конкуренції Англії і Нідерландів. У XVIII ст. розпався Ганзейський союз. Білбуре, Любек, Бремен не могли суперничати з Амстердамом і Лондоном.

Німеччина все більше перетворюватись в аграрну країну. Голандія, Швеція, Англія скуповували хліб, м'ясо, худобу.

У Прусії, Мекленбурзі, Брандербурзі, Померанії, Сілезії залишались кріпосницькі відносини, вони переживали “друге видання”.

Політична роздробленість вела до конфліктів. Після Реформації вона знаходила зручні форми, зовнішній “ідейний” характер. Це стосується і боротьби з імператором – він очолював католицьку партію. Князі були частково лютеранами, частково кальвіністами. Проголошувалась ідея боротьби “за свободу чистого євангелістського вчення”.

Габсбурги все ж являли певну силу. В їх спадкових землях жили слов'яни, угорці, італійці, ін. народи. Спадкові землі включали Австрію (Верхню і Нижню), Штірію, Корінтію, Крайню Швабію, Ельзас – це більше, ніж у будь-якого князя.

Гілка Габсбургів була і в Іспанії. За Філіпа III Іспанія ослабла. Тим важливішим було об'єднання Габсбургів.

Імператора підтримував папа. Імператор виношував плани об'єднання країни, але в умовах кріпосництва це було нереальним. Габсбурги проводили агресивну політику. Вони настроїли проти себе Голандію, Англію, Францію, Данію, Швецію.

У результаті пережиття внутрішніх суперечностей Німеччина перетворилась в арену битв у Європі, що ще більше закріпило її відсталість.

При наступниках Карла V – Фердинанді I (1555 – 1564) і Максиміліані II (1564 – 1576) католицька реакція досягла успіхів, а особливо за Рудольфа II (1576 – 1612). Він вихований єзуїтами, жив при дворі Філіпа II. Оплотом єзуїтів стали Австрія і Баварія. Проникли вони і в Чехію. Католики стали витісняти протестантів з рейнських областей.

Для опору в 1608 р. князі Південної і Західної Німеччини об'єднались в Євангелічну унію. На чолі став пфальцграф Рейнський Фрідріх.

У 1609 р. католики утворили Католицьку лігу. На чолі став Максиміліан, герцог Баварський. Ліга знаходилась у зв'язку з Габсбургами і

папою. На чолі стояв генерал Тіллі. Ворожість між лігою і унією загострилась.

Франція у XVII ст. стала сильною абсолютистською державою, прагнула до гегемонії. На її шляху стояли Габсбурги – австрійські та іспанські. Франція, крім того, претендувала на Ельзас і Лотарінгію. Вона сприяла протестанським князям, прагнула розколоти коаліцію католицьких держав, привернути на свою сторону герцога Баварії. Також вона мала конфлікт з Іспанією через Південні Нідерланди і Південну Італію. Спільні іспано-австрійські дії на Рейні на початку війни загострили суперечності між Францією та Іспанією. До антигабсбурзької коаліції примкнула Англія. Але її позиція була суперечливою. З одного боку вона боролась проти проникнення Габсбургів на Нижній Рейн і північні морські шляхи, але не бажала посилення Голандії, Данії, Швеції. Вона ворогувала з Францією через вплив на Близькому Сході.

Таким чином, Англія лавірувала між двома коаліціями, однаково боячись перемоги кожної із них.

На стороні протестантських сил виступала Данія, що мала у володінні германські області – Шлезвіг і Гольштейн. Данський король був князем “Священної Римської імперії”. Данія вважала себе спадкоємицею Ганзи на Північному і Балтійському морях, прагнула не допустити сюди Габсбургів.

Швеція була сильною воєнною державою. Балтійське море хотіла зробити своїм “внутрішнім озером”. Підкорила собі Фінляндію, захопила у Польщі Ліфляндію. У 1617 р. за Столбовським миром у Росії відбила частину Ладозької області, гирла Нарви і Неви.

Польща була союзницею Габсбургів. Габсбурги все робили, щоб не допустити союзу Швеції з Польщею, щоб Швеція не вступила у війну.

Голандія недавно звільнилась від влади Габсбургів (ісп.), а у 1621 р. знову вступила у війну з Іспанією. Вона була союзницею Данії і німецьких протестантів. Метою Голандії було потіснити Іспанію, послабити Габсбургів, забезпечити панування свого флоту у голандських портах.

I Туреччина була учасником конфлікту. Вона прагнула використати війну, що почалася, для зміцнення позицій на Балканах. Таким чином, це була боротьба більшості країн Європи проти Габсбургів.

Росія ставила перед собою головне завдання – боротьба проти польської агресії. А Габсбурги були союзниками Польщі. Суперечності з Швецією відступали на другий план.

У католицькому таборі були суперечності. Максиміліан Баварський сам претендував на корону імператора і не хотів допомагати своєму конкуренту.

У протестанському таборі були конфлікти між кальвіністськими і лютеранськими князями – через володіння.

2. Поразка Чехії

Початком війни стало повстання в Чехії проти Габсбургів, де вони знаходились з 1526 р. Чеським дворянам було обіцяно зберегти старі вольності – сейм, що мав формальне право обрання короля, обласні станові збори, недоторканість гуситського віросповідання, самоуправління міст. Але за Рудольфа II почався наступ на права чеських протестантів. Це активізувало дворянську опозицію в Чехії, яка почала змикатись з протестантським табором в імперії.

Щоб не допустити цього, Рудольф II пішов на поступки і підписав “Грамоту величності”, що надавала свободу гуситського віросповідання і дозволяла обрати для охорони його захисників – дефензорів. Скориставшись цим, чеські дворяни почали створювати збройні загони під командуванням графа Турна.

Матвей, що змінив на престолі Рудольфа II, спирався на німців і проводив політику, ворожу чеській знаті. Своїм спадкоємцем він оголосив Рудольфа Штирійського – друга єзуїтів і противника протестантів, який заявив, що ніколи не визнає “Грамоти величності”.

Озброєний натовп пражан у червні 1618 р. зайняв ратушу і викинув з вікон двох габсбурзьких “заступників”. Це був початок війни. Чеський сейм обрав уряд з 30 директорів, які взяли владу в Чехії та Моравії. Уряд зміцнив

національне військо і вигнав з країни єзуїтів. Було оголошено про позбавлення Фердинанда влади над Чехією.

Чеські війська під командуванням графа Турна нанесли ряд поразок армії Габсбургів, дійшли до околиць Відня. Але це був тимчасовий успіх. Чехи опинились без підтримки. Вони її шукали. Чеський сейм обрав королем Фрідріха Пфальцського. Але у нього не було достатньо сил і він вступив у переговори з Католицькою лігою, фактично погодившись з розправою над Чехією.

8 листопада 1620 р. відбулась битва при Білій Горі біля Праги. Чеські війська були розбиті. Королівство було зайняте Фердинандом II. Почались репресії. Власність гуситів переходила до католиків, німців. Гуситське віросповідання було заборонене.

Католицька реакція була по всій Німеччині. Фрідріх Пфальцський, “зимовий король” Чехії, був підданий опалі. Пфальц окупували іспанські війська, звання курфюрста передане Максиміліану Баварському.

Просування католицьких військ на північ викликало тривогу в Данії, Голандії, Англії. У 1625 р. при сприянні Франції вони уклали угоду проти Габсбургів.

3. Данський період війни

Данський король Християн IV одержав субсидії від Англії і Голандії і зобов’язався почати війну проти католицького табору в Німеччині (під виглядом допомоги протестантам, а насправді – із загарбницькою метою).

Спочатку наступ Данії був успішним. Імператор боявся надмірного посилення ліги і не надавав допомоги її військам. Фердинанд II сам вирішив створити армію і прийняв план Альбрехта Валенштейна (1583 – 1634). Це – чеський дворянин, який розбагатів на скупці майна повстанців. Кондорт’єр. Зумів створити велику армію найманців за принципом “війна годує війну”. У Чехії одержав кілька округів для постою військ. Укомплектував 60-тисячну армію і почав воєнні дії проти німецьких протестантів і датчан разом з Тіллі.

У 1627 – 1628 рр. Валенштейн одержував перемоги, зайняв всю Північну Німеччину. Не зміг лише взяти Штральзунд. Хотів вторгнутись у Ютландію, але Франція заявила протест імператору. У самій Католицькій лізі теж загострились суперечності: католицькі князі були невдоволені діями надміру властолюбного імперського полководця.

Данія, що зазнала поразки, змушена була укласти мир на умовах статус-кво і відмовитись від втручання у справи Німеччини (Любецький мир 1629 р.). Але цей мир не приніс спокою Німеччині. Найманці Валленштейна і Тіллі продовжували грабувати населення протестанських князів і міст.

Сам Валленштейн одержав від імператора герцогство Мекленбург і титул адмірала-генераліссімуса Балтійського та Океанічного морів. Валленштейн почав реалізовувати “морські плани” – зайняв і зміцнив всі порти в Померанії і готував воєнні дії проти Швеції і її планів на Балтійському морі.

Перемога над Данією, здається, відкрила перед Габсбургами можливість утвердитись на півночі. Але в Німеччині зріло невдоволення політикою Валенштейна. Найбільш невдоволеними були протестанти. За Реституційним (відновлювальним) едиктом 1629 р. у протестантів віднімали секуляризовані землі. Для проведення в життя цього едикту Валленштейн використовував наймані війська. У 1630 р. Фердинанд II згодився на відставку Валленштейна і наказав розформувати війська.

Мир з Данією був лише паузою у війні.

4. Шведський період війни. Вестфальський мир

Швеція домоглась перемир'я з Польщею і почала готуватись до вторгнення в Німеччину. Між Швецією і Францією була укладена угода: шведський король брав зобов'язання послати в Німеччину армію, а Франція повинна була забезпечити фінансову підтримку. Щоб позбавити Габсбургів підтримки з боку папської курії, Рішельє обіцяв допомогти папі в захопленні герцогства Урбіно в Італії.

Шведський король Густав Адольф мав загарбницькі плани і не хотів посилення Німеччини. І католицька реакція не була байдужа до Швеції, бо тут аристократія була католицькою. І Росія була зацікавлена у виступі Швеції проти Габсбургів, навіть надала на вигідних умовах багато жита і селітри.

Влітку 1630 р. Густав Адольф висадився у Померанії з невеликою, але з високими професійними якостями армією. Вона складалась із селян, була добре навчена, мала артилерію. Але наступ затримався на рік через ворожі позиції Брандербурзького і Саксонського курфюрств.

Однак, католицький воєначальник Тіллі у 1631 р. взяв Магдебург і пограбував його. Солдати вбили до 30 тис. городян. Тоді Брандербурзький курфюрст пропустив шведські війська. Шведська армія почала активні наступальні дії. У вересні 1631 р. шведи нанесли поразку Тіллі. Густав Адольф спекулював підтримкою селян, пізніше німецькі селяни повернули зброю проти шведів. Наступ шведів випереджав плани Рішельє. Густав Адольф вторгся в Баварію, у якої з Францією був союз. Загинув Тіллі. Становище Габсбургів стало критичним. Фердинанд II знову звернувся до Валленштейна, який тепер зажадав титула генералісімуса і повної самостійності. Франція уже не заважала Валленштейну, бо боялась Густава Адольфа. Валленштейн вимотував шведів сутичками. У 1632 р. шведи нав'язали битву при Люцерні, виграли її, але втратили Густава Адольфа. Валленштейн вивів свої війська в Чехію.

Після загибелі короля в Швеції керував канцлер Аксель Оксенштерн. Він відмовився від проектів підкорення Німеччини. Це покращило відносини з Францією.

А Валленштейн зібрав 100-тисячну армію, вів самостійні переговори. Фрідріх II запідозрив зраду. У 1634 р. Валленштейн був усунутий від посади, а згодом був убитий підкупленими офіцерами. У тому ж році імперські війська завдали поразки шведам і спустошили протестанські області у Середній Німеччині. Протестанські князі помирились з імператором.

Але війна тривала – як європейська.

Наступний період – франко-шведський (1635 – 1648 рр.). Франція поновила союз з Швецією і сама взяла участь у діях в Німеччині, Нідерландах, Італії, на Піренеях. Під контролем Франції була 180-тисячна армія Беренгарда Веймарського, найнята на гроші. Війна затягувалась, ставала все більш грабіжницькою.

У 1642 р. біля Лейпціга шведи розбили імперські війська. У 1643 р. французи розбили іспанців при Рокруа. Габсбурги чинили опір, поки загроза не нависла над Віднем.

У 1648 р. був підписаний мир у 2-х містах Вестфалії – Оснабрюку між імператором, шведами і протестанськими князями, в Мюнстері – між імператором і Францією. Карта Європи сильно змінилась.

Швеція одержала всю Західну і частину Східної Померанії, о. Рюген, м. Веймар, два архієпископства – Бремен і Ферден. Шведський король набув чину імперського князя.

Франція одержала міста Мец, Туль, Верден, приєднала Ельзас без Страсбурга і кілька інших пунктів. Під опіку Франції перейшло 10 імперських міст. Голандія і Швейцарія були визнані незалежними державами. Баварський герцог одержав звання курфюрста і Верхній Пфальц. Вестфальський мир закріпив роздробленість Німеччини. Німецькі князі домоглись визнання своїх суверенних прав і мали укладати угоди з іноземними державами.

Провідна роль перейшла до національних держав Франції, Англії, Швеції. Багатонаціональна Австрія приходила в занепад. Німеччина була розорена. На Південному Сході і Південному Заході населення скоротилось наполовину. Постраждала Чехія, де з 2, 5 млн. чол. населення залишилось 700 тис. Шведи зруйнували в Німеччині майже всі заводи і рудники. У найгіршому становищі були селяни. Зберігалась кріпацька залежність.

Війна Франції з Іспанією тривала до 1659 р. і закінчилась Піренейським миром.

Тридцятилітня війна була першою загальноєвропейською війною, вона принесла багато втрат і руйнувань. Німецький письменник Ганс Грімельсгаузен, учасник війни, хоча й не зі своєї волі, водночас жертва війни, оскільки втратив у війні своїх батьків і рідний дім, писав про жахи війни, грабунки у книзі “Пригоди Сімпліуса Сімпліцініуса”. Це була перша масштабна війна із застосуванням вогнепальної зброї.

Політичні наслідки війни змінили карту Європи. Найбільше від війни виграла Швеція, посилилась могутність Франції. Німеччина ж і надалі залишилась роздробленою. Все більш помітну роль в економіці й політиці Європи стали відігравати Англія, Республіка З’єднаних провінцій, Данія.

Тема 19. Гуситські війни

План

1. Характеристика Гуситських війн.
2. Грюнвальдська битва.
3. Занепад Тевтонського ордену.

1. Характеристика Гуситських війн

Наприкінці XIV — на початку XV ст. у Чехії, яка входила до складу Священної Римської імперії, у зв'язку з розвитком товарно-грошових відносин та національним гнобленням з боку німецьких колоністів у політичному й економічному житті країни загострились класові та національні суперечності. Загальне невдоволення чехів викликала привілейована католицька церква — найбільший землевласник у країні. Обурення чехів виявилось в гуситському русі — антифеодальному, національно-визвольному й антикатолицькому русі, ідейним натхненником якого був Ян Гус. Він вимагав реформувати церкву: відібрати у неї багатства, скасувати торгівлю індульгенціями, створити у Чехії свою церкву, підпорядковану не Папі Римському, а королю.

Спалення Яна Гуса 1415 р. у Констанці за рішенням церковного собору як єретика спричинило вибух гніву чехів. На народних зібраннях проповідники закликали мечем боронити "правду Божу". 1419 р. ремісники і міські низи Праги розгромили католицькі церкви і будинки німецьких патрициїв та вигнали їх з міського магістрату. Те саме сталося й в інших містах. Претензії німецького імператора Сигізмунда I, якого чехи ненавиділи за спалення Яна Гуса, на чеський престол посилили в Чехії анти-німецькі та антипапські виступи.

У гуситському русі було два крила — таборити і чашники.

Таборити становили найрішучішу частину гуситів, відображали інтереси селян і міського плебсу, виступали проти основ феодального ладу, вважали всіх людей рівними, відхиляли догми й організацію католицької церкви. Їх опорою було м. Табор. До 1424 р. таборитів очолював Ян Жижка.

Чеські бюргери і рицарі становили крило чашників. Вони вимагали "дешевої" національної чеської церкви і причастя з чаші (звідси їхня назва), виступали за збереження феодального ладу. Опорою чашників була Прага, а ідеологами — університетські магістри.

Табір реакції (великі феодали, католицька церква і німецькі патриції) намагався зберегти свої привілеї за допомогою організованих Папою Римським та імператором Сигізмундом I хрестових походів. Упродовж 1420—1431 рр. відбулося 5 хрестових походів проти гуситів (всі вони зазнали поразки). Армія гуситів, керована талановитим полководцем Яном Жижкою, швидко пересуваючись на возах у супроводі легкої артилерії, успішно громила важку рицарську кінноту.

З 1427 р. гусити здійснили кілька великих походів проти ворогів і дійшли до Балтики. Папа і Сигізмунд I, переконавшись, що зброєю рух гуситів не придушити, 1433 р. погодилися на помірковані умови чашників (Празькі статті). Чашники, зрадивши таборитів, об'єднались з колишніми ворогами і 1434 р. під Ліпанам розгромили армію таборитів.

У гуситських війнах епізодично брали участь українці. Так, волинський князь Федір Острозький зі своїм загоном кілька років підтримував гуситів. У документах, що стосуються руху, є відомості про "русняків" зі Львівщини і Закарпаття.

Гуситські війни мали величезне значення в історії чеського народу і певною мірою Західної Європи. Вони затримали наступ німецько-католицької реакції, стали стимулом національного розвитку Чехії, своєрідним прологом європейської Реформації XVI ст.

2. Грюнвальдська битва

Славнозвісна битва відбулася 15 липня 1410 р. між військами Тевтонського ордену і об'єднаною польсько-литовсько-російсько-українською армією поблизу с. Грюнвальд (Східна Пруссія, тепер Польща).

Причиною битви був наступ Тевтонського ордену на землі Польсько-Литовської держави.

До складу союзницьких військ, які очолювали Великий князь литовський Вітовт і польський король Ягайло, входили польські та литовські частини, українські війська з Галичини, Поділля, Києва, Стародуба, Луцька, Володимира (всього близько 40 тис. чоловік), смоленські полки, загони кримських татар та чеські найманці (4 тис. чоловік) на чолі з Яном Жижкою, майбутнім вождем таборитів. Військами Тевтонського ордену (німецькі та французькі рицарі, найманці з багатьох країн Західної Європи) командував великий магістр Ульріх фон Юнгінген.

Польсько-литовсько-русько-українська армія налічувала 100 тис. чол. і кількісно переважала армію хрестоносців, але орденські війська мали перевагу в озброєнні і воєнній підготовці.

Битва розпочалася атакою татарської кінноти на ліве крило орденських військ. Проте рицарі відбили цей напад і перейшли в контрнаступ. Хрестоносцям удалося змусити відступити литовські війська, а на правому фланзі потіснити польську армію. У критичний момент битви стійкість виявили українські й смоленські полки, які продовжували утримувати позиції

в центрі, що дало змогу союзникам перебудувати бойовий порядок і перейти у контрнаступ. Війська Тевтонського ордену, втративши близько 18 тис. загиблими (зокрема загинув великий магістр) і 14 тис. полоненими, були розгромлені.

Поразка Тевтонського ордену підірвала його військову могутність і припинила експансію німецьких рицарів на Схід.

3. Занепад Тевтонського ордену

Кінець XIV — початок XV ст. — період розквіту військової могутності Тевтонського ордену, що одержував велику допомогу від західноєвропейських феодалів і Папи Римського. У боротьбі проти цієї грізної сили об'єдналися польські, російські та литовські війська. 1409 р. між Тевтонським

орденом, з одного боку, та Польщею і Литвою — з іншого, знову спалахнула війна, що отримала назву Великої. Вирішальна битва між армією ордену та польсько-литовсько-російсько-українськими військами відбулася 1410р. під Грюнвальдом.

Епохальне значення битви полягає в тому, що було ліквідовано військову і політичну могутність тевтонців, розвіяно їхні плани панування в Східній Європі. Марно орден шукав допомоги у Папи і у Вселенських соборів, що в цей час намагалися зміцнити розхитаний авторитет католицької церкви.

Під об'єднаними ударами Польщі і повсталих міст Тевтонський орден був змушений визнати себе переможеним і відмовитися від політичної самостійності. Згідно з умовами Торунського миру, що був укладений 1466 р., Польща отримала поморські землі з Гданськом, Кульмську землю та частину Пруссії. Інші землі, що залишалися за орденом, стали васальними володіннями Польщі. Магістр ордену зобов'язувався скласти присягу польському королеві і позбавлявся права самостійно укладати договори і оголошувати війну.

У першій чверті XVI ст. історія Тевтонського ордену була багата на цікаві події. 1525 р. grosмейстер тевтонців Альбрехт Гогенцоллерн в'їхав до

Кракова — столиці Польщі — в білому плащі "священного воїнства", прикрашеному чорним орденським хрестом, а вже через тиждень підписав з Польщею мир не як grosмейстер ордену, а як герцог Пруссії, що перебувала у васальній залежності від польського короля Сигізмунда. Згідно з умовами договору, всі старі привілеї, якими користувались тевтонці, втрачалися, однак всі права і привілеї пруського дворянства (майбутнього юнкерства) залишалися в силі. А ще через день на старому ринку Кракова Альбрехт, стоячи на колінах, присягнув на вірність королю польському.

Таким чином, 10 квітня 1525 р. народилася нова держава. Тевтонський орден було ліквідовано заради того, щоб існувала Пруссія. Нова держава взяла на озброєння старі орденські принципи.

Тема 20. Освіта і культура в Європі в XI–XV ст

У XI—XV ст. з розвитком міст, ремесел, торгівлі, утворенням централізованих держав відбулися зміни у духовному житті західноєвропейського суспільства. Це порушило замкнутість не лише економічного, а й духовного життя. Значний крок уперед зробили техніка виробництва, наука, освіта та мистецтво.

У гірничій справі та ремісництві стали застосовувати водяний двигун. За його допомогою для виробництва паперу піднімали й опускали преси, у гірництві — відкачували воду з копалень, накачували повітря в домни, подрібнювали руду. Була вдосконалена вогнепальна зброя: у піхотинців з'явилися мушкети, з яких можна було влучити зі 150—200 кроків; стволи гармат і рушниць відливали у спеціальних формах. Поширення вогнепальної зброї означало переверот у військовій справі, оскільки вона вражала і

рицарські обладунки і стіни замків. Рицарська кіннота поступилася найманим арміям, озброєним вогнепальною зброєю.

Мореполавці почали користуватися компасом, астролябією, надавали перевагу каравелі, що мали три щогли з прямими та косими вітрилами і

могли рухатися не лише при супутньому, а й боковому чи зустрічному вітрах.

У цей період було зроблено одне з найбільших в історії людства відкриттів — книгодрукування. Німець Йоганн Гутенберг почав відливати з металу літери, з яких складав рядки, сторінки набору, і вже з нього робив відбиток на папері. Близько 1450 р. він випустив першу друковану книжку.

Намагання торгово-ремісничої верхівки розвинених міст продемонструвати свою самостійність зумовило створення на початку XII ст. латинських шкіл на противагу соборним та монастирським. Латинські школи, які передбачали ширшу освіту, дали початок так званим гуманітарним гімназіям, де в основу навчання було закладено вивчення грецької та латинської мов і літератури. У середньовічних латинських школах широко використовувалася спадщина античної освіти.

Після закінчення гімназії можна було вступити до університету. Університет мав свій статут, визнаний міською владою, своє керівництво, зведення правил та суд. Великим здобутком першого університету була незалежність від міської та королівської влади майже з усіх питань внутрішнього життя і частково у зовнішніх справах. Така автономність була прикладом для інших університетів Європи.

Ініціаторами заснування університетів були міщани, міська влада, король або духовенство. У XIII ст. склалася традиція, за якою право на відкриття університету надавав Папа або цісар. У середньовічних-університетах домінували теологічні науки, тому основне керівництво ними здійснювало духовенство. Перший університет в Англії — Оксфордський — заснований у XII ст., у Франції — Паризький — у XIII ст., в Іспанії — у Сієні — у XIII ст., ряд університетів в Італії — у XIII—XIV ст., Кембриджський університет в Англії лише в XIV ст. дістав від Папи Римського право називатися університетом.

Західноєвропейські університети відрізнялися залежно від соціально-політичних позицій їхніх засновників і керівництва. Демократичними були

Болонський та Падуанський університети. Тут значна увага приділялася світським наукам. Згідно зі статутом здійснювалося виборне управління, в якому широкі права належали студентам. Представники інших країн, що прибули на навчання, мали право обиратися на керівні посади. Ректором Болонського університету близько року був Юрій Дрогобич, українець за походженням. А у Сорбонні перевага надавалася богослов'ю, ректора обирали професори, права студентів були обмеженими.

Середньовічні університети, як правило, мали чотири факультети. На артистичному (підготовчому) вступники опановували латинь, що була мовою католицької церкви, науки й освіти. Тут вивчали "вільні мистецтва": після засвоєння граматики, риторики, основ діалектики студент отримував ступінь бакалавра мистецтв, після засвоєння арифметики, геометрії, астрономії, теорії музики — ступінь магістра мистецтв, і лише тоді дозволялося вступати на інші факультети — богословський, медичний та юридичний.

З винайденням книгодрукування значно зріс випуск книжок. Вони стали дешевшими, і їх могли купувати не лише феодали, а й городяни.

Суттєві зміни відбулись і в мистецтві книги. Побільшало навчальної літератури, поетичних та прозових творів. Створення книг перестало бути справою виключно церковних осіб.

У Франції та Німеччині поширилася куртуазна придворно-рицарська література, пов'язана з музикою, за змістом протилежна церковній літературі. Основні її жанри — лірика і роман, у яких оспівувалися високі почуття, служіння Прекрасній Дамі, пригоди та подвиги рицарів. На півдні Франції такі поети-співці називалися трубадурами, у Німеччині — мінезингерами. Першими куртуазними ліриками Європи були трубадури XI—XIII ст. Творчість трубадурів була тісно пов'язана з народним фольклором, передусім з весільними, обрядовими, хороводними піснями.

У ліриці середніх віків особливе місце посідає поезія вагантів (у перекладі з латинської — мандрівники). Здебільшого це були ченці-втікачі,

школярі, студенти з Німеччини, Франції, Англії, Північної Італії, які переходили з одного університету в інший. В їхньому творчому доробку — сатиричні, любовні, студентські, застільні пісні та дотепні пародії на церковні тексти і ритуали. Вони не намагалися прикрашати життя й тому відкидали куртуазну манірність. Творчість вагантів, якій притаманні демократичні риси, дух вільнодумства і свободи, стала найбільш раннім провісником майбутньої гуманістичної культури.

З розвитком міської літератури виник жанр реалістичної віршованої новели народною мовою — фабльо і шванки. Ці короткі віршовані або прозаїчні оповідання комічного та сатиричного змісту, спрямовані проти соціальних і моральних вад середньовічного суспільства, поширилися у Північній Франції та Німеччині.

Вплив народної творчості (використання народних переказів та легенд) позначився на розвитку західноєвропейського епосу: у "Пісні про Роланда" (Франція) про похід та поразку Карла Великого в Іспанії у битві з басками, у "Пісні про Нібелунгів" (Німеччина), в якій осуджується свавілля феодалів, оспівується шляхетність Зігфріда — переможця карликів-нібе-лунгів, що уособлювали темні сили природи.

Народні сюжети нерідко використовувала і рицарська література.

Наприкінці середньовіччя рицарська культура втратила своє значення, оскільки не відбивала нових історичних умов. Так, у XIV—XV ст. занепала творчість мінезингерів, їм на зміну прийшли майстерзингери — поети бюргерського походження, які переважно писали на релігійну тематику.

Період X—XI ст., відомий як військовий феодалізм, у будівництві позначений розвитком романського стилю в архітектурі. Будівничі того часу запозичували методи архітекторів давніх римлян, тому споруди XI—XII ст. називають романськими (від латинського слова "Рома" — Рим). Масивні кам'яні "орлині гнізда" на скелях, похмурі храми з укріпленими стінами, напівкруглі арки при вході, на зводах стелі, захисні споруди численних монастирів — характерні риси будівель войовничої Європи того часу.

Найвідоміші споруди романського стилю — замок. Тауер (Англія), собор Санкт-Петер у Вормсі (Німеччина) та ін.

З XII ст. готичний стиль поступово витіснив романський (легке і високе стрілчасте склепіння, вузькі колони, наскрізні галереї; багато вікон, що разом створювало враження простору, "злету" будівель). Розквіт готики припадає на XII—XV ст. Прикладом споруд цього часу є собори Кельна, Фрейбурга, Страсбурга (Німеччина), церкви в Ассізі, Флоренції, Сієні (Ка-лія), собор Нотр-Дам де Парі (Франція), собор у Даремі (Англія) тощо.

У середньовічній Західній Європі ще у X ст. складався інститут народних мандрівних співців і акторів. Світська влада та церква вороже ставилися до них: їх позбавляли права спадкоємності, не допускали до причастя, відмовляли у християнському похованні тощо. Проте вони завжди були бажаними гостями на весіллях, рицарських турнірах, ярмарках, карнавалах.

Свята карнавального типу були поширені в усіх країнах Європи, але особливо різноманітними за формою та змістом вони були в романських країнах, зокрема у Франції. Крім власне карнавалів з характерним багатоденним ходженням вулицями та площами проводилися так звані "свято дурнів", "свято вісліюка", вільний "пасхальний сміх".

Найхарактернішими рисами середньовічної культури були глибокий зв'язок з релігією та відображення уявлень широких верств про світ, про добро і зло, потворне і прекрасне.

II. ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1. Історична наука про проблему генезису феодалізму в Західній Європі (2 год.)

План

1. Предмет історії середніх віків та її періодизація
2. Шляхи встановлення феодальних відносин в країнах Західної Європи.

Практичне заняття 2. Громадський побут стародавніх германців за даними Цезаря і Тацита (4 год.)

План

1. Характеристика першоджерел.
2. Господарство древніх германців (землеробство, скотарство, ремесло, обмін та інші заняття) за даними Цезаря та Тацита.
3. Характер землекористування та громада у стародавніх германців.
4. Розкладання первіснообщинного ладу та зародження майнової та соціальної нерівності.

Теми рефератів

1. Військова справа та роль війни в еволюції німецького суспільства.
2. Організація управління у давніх германців.
3. Побут стародавніх германців та вірування.

Практичне заняття 3. Господарство і громадський побуд франків за “Салічною правдою” (4 год.)

План

1. Стародавні франки.
2. Основні види господарської діяльності франків.
3. Розкладання родових відносин та виникнення аллода.

4. Форми власності на землю та землекористування.
5. Характеристика громади цього часу.

Теми рефератів

1. "Салічна правда" як історичне джерело.
2. Соціальна структура франкського суспільства за "Салічною правдою". Соціальна диференціація серед вільних франків.
3. Політична організація франкського суспільства за "Салічною правдою".

Практичне заняття 4. Феодалізація франкського суспільства у VII – IX ст. (4 год.)

План

1. Сутність перевороту в поземельних відносинах при королінгах.
2. Зростання великої земельної власності.
3. Основні шляхи та способи встановлення феодальної поземельної та особистої залежності селян (прекарій, комендація).
4. Імунітет.

Теми рефератів

1. Організація великого землеволодіння. Феодальна вотчина королінгського періоду: характеристика джерел.
2. Структура та організація управління феодальної вотчини. Натуральний характер господарства.
3. Категорії положення залежного селянства франкського суспільства.

Практичне заняття 4. Візантійське село у VIII IX ст. (за даними «Земельного закону») (2 год.)

План

1. Особливості соціально-економічного розвитку Східної Римської імперії.

2. Вторгнення слов'ян на територію Візантійської імперії. Роль слов'ян у краху рабовласницької Східної Римської імперії.

3. Особливості генези феодалізму Візантії.

Теми рефератів

1. Характеристика “Земельного закону”: характер вільної сусідської громади

2. Характеристика “Земельного закону”: соціальні прошарки візантійського села

Практичне заняття 5. Виникнення і розвиток середньовічних міст (2 год.)

План

1. Походження середньовічних міст. Основні теорії з цієї проблеми.
2. Правове становище ранніх міст.
3. Зовнішній вигляд та населення ранніх середньовічних міст.

Теми рефератів

1. Боротьба міст із феодалними сеньйорами та становлення міського самоврядування.
2. Цехи та цехове ремесло. Боротьба цехів із патриціатом.

Практичне заняття 6. “Велика хартія вольностей” (2 год.)

План

1. Соціально-політична боротьба Англії початку XIII ст.
2. Відображення інтересів окремих соціальних груп у XIII ст.
3. Гарантії дотримання "Великої хартії вольностей".
4. Історичне значення "Великої хартії вольностей".

Практичне заняття 7. Аграрні відносини у XIV – XV ст. (2 год.)

План

1. Звільнення селян від особистої залежності (на прикладі Франції).

2. Мейєрська оренда у Німеччині.
3. Сільські комуни Італії.
4. Іспанські бегетрії.

Практичне заняття 8. Селянські повстання в Європі XIV століття (4 год.)

План

1. Загострення соціальної напруги в європейському селі.
2. Жакерія: причини, перебіг, вимоги, взаємини з містянами.
3. Повстання У.Тайлера:
 - а) передумови та причини;
 - б) програмні вимоги повсталих, результат подій.
5. Порівняльна характеристика селянських повстань XIV ст.
6. Причини поразки та історичне значення повстань.

Теми рефератів

1. Відносини сучасників до селянських повстань.
2. Повстання У.Тайлера.

Практичне заняття 9. Держави хрестоносців на Сході (2 год.)

План

1. Виникнення хрестоносних держав. Політичний устрій.
2. Соціальна структура: феодали та місцеве селянство.
3. Торгівля та ремесла, побут франків.
4. Церкви та конфесії.
5. Військово-лицарські ордени біля хрестоносних держав.

Практичне заняття 10. Середньовічне місто у У XIV – XV ст. (2 год.)

План

1. Ремісниче провадження у Франції.

2. Ремісничє виробництво у Кельні.
3. Початок розкладання цехового ладу.
4. Ранні мануфактури Італії.

Теми рефератів

1. Торгівля та кредитна справа у XIV – XV ст.
2. Боротьба міського плебсу проти майстрів та купців.

Практичне заняття 11. Станово-представницька монархія у країнах Західної Європи (4 год.)

План

1. Виникнення станово-представницьких органів влади, їх структура та функції у:
 - ☐ Англії;
 - ☐ Франції;
 - ☐ Іспанії;
 - ☐ Священної Римської імперії німецької нації.
2. Загальне та особливе в станово-представницьких органах західноєвропейських країн.
3. Станово-представницька монархія як тип державної влади.

Теми рефератів

1. Станово-представницькі органи влади Англії.
2. Станово-представницькі органи влади Франції.
3. Станово-представницькі органи влади Священної Римської імперії.

Практичне заняття 12. Католицька церква у середньовіччі (4 год.)

План

1. Встановлення верховенства римських пап у західному християнстві. Освіта світської держави пап.
2. Поява чернецтва у Європі. Бенедикт Нурсійський та утворення бенедиктинського ордену.

3. Християнське та язичницьке у світогляді середньовічних західноєвропейців.

4. Роль церкви та монастирів в економічному та культурному житті Західної Європи.

5. "Світ латинський" та "світ православний".

6. Боротьба інвеститури. Пік політичної могутності папства у XIII ст.

Теми рефератів

1. Папство та хрестові походи.

2. Основні чернечі ордени середньовіччя, їх особливості.

3. Авіньйонський "полон", "великий розкол" у католицькій церкві.

Занепад політичної могутності папства.

Практичне заняття 13. Китайська цивілізація у Середньовіччі (4 год.)

План

1. Становлення феодальних відносин. Державна надільна система, структура ранньосередньовічного суспільства.

2. Державний устрій середньовічного Китаю.

3. Аграрні відносини у Китаї VIII – XVII ст.

4. Китайські міста, ремесло, торгівля.

5. Китай та кочівники у середньовіччі.

6. Причини відставання розвитку пізньосередньовічного Китаю.

Теми рефератів

1. Релігії середньовічного Китаю.

2. Побут та звичаї китайців у середньовіччі.

3. Наука та культура середньовічного Китаю.

Практичне заняття 14. Арабо-Ісламська середньовічна цивілізація (4 год.)

План

1. Арабське суспільство напередодні створення єдиної держави.
2. Мухаммед та виникнення ісламу. Об'єднання арабів.
4. Арабські завоювання.
5. Державний устрій та суспільні відносини в Арабському халіфаті.
6. Виникнення шіїзму.
7. Розпад халіфату. Найбільші держави, що утворилися внаслідок розпаду халіфату.

Теми рефератів

1. Іслам, його основні ідеї та цінності.
2. Шаріат та його норми.
3. Арабо-ісламська середньовічна культура.

III. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВНИХ РОБІТ

1. Господарський та суспільний устрій давніх кельтів.
2. Господарський і суспільний устрій давніх германців.
3. Господарський та суспільний устрій давніх слов'ян.
4. Господарський і громадський устрій давніх франків за “Салічною правдою”.
5. Господарський та суспільний устрій давніх слов'ян за “Земельним Законом”.
6. Феодальний маєток Каролінгів.
7. Процес феодалізації в західноєвропейських країнах в епоху раннього середньовіччя за даними історичних джерел.
8. Формування феодально-церковної культури у країнах Західної Європи в епоху раннього середньовіччя.

9. Культура народних мас у країнах Західної Європи в епоху раннього середньовіччя.
10. Боротьба міст із феодалними сеньйорами за даними міських хронік.
11. Організація феодалного цехового ремесла в англійських (французьких, німецьких) містах за даними історичних джерел.
12. Виникнення британського парламенту.
13. Соціальні ідеї "Великої Хартії вольностей".
14. Англійське товариство з "Кентерберійських розповідей" Джеффрі Чосера.
15. Міська культура у країнах Західної Європи за доби класичного середньовіччя.
16. Лицарська культура у країнах Західної Європи за доби класичного середньовіччя.
17. Італійське суспільство з новел гуманістів.
18. Соціальні ідеї "Утопії" Томаса Мора.
19. Соціальні ідеї "Міста Сонця" Томмазо Кампанелли.
20. Аналіз селянських і бюргерських програм, висунутих під час Селянської війни Німеччини.
21. Соціальні ідеї німецьких гуманістів.
22. Відкриття морського шляху до Індії і Далекий Схід за доби Великих географічних відкриттів.
23. Відкриття та колонізація Америки.
24. Проблема генези європейського капіталізму у промисловості та торгівлі.
25. Проблема генези європейського капіталізму у сільському господарстві.
26. Особливості англійського (французького, іспанського) абсолютизму.
27. Військове мистецтво за доби класичного середньовіччя.

28. Духовно-лицарські об'єднання у країнах Західної Європи в епоху класичного середньовіччя.

29. Хрестоносний рух у країнах Західної Європи за мемуарами учасників хрестових походів

30. Жанна д'Арк – народна героїня Франції.

31. Варварські правди як історичне джерело.

32. Перші середньовічні університети.

33. Політичні портрети видатних діячів середньовіччя (на вибір: Карла Великого, Теодоріха, Юстиніана, Генріха II Плантагенета, Річарда Левине Серце, Філіпа IV Красивого, Людовіка XIV, Фрідріха Барбаросси, Томаса Мюнцера, Карла V Габсбург, Карла V Габсбург, Мартіна Лютера, Жана Кальвіна, Інокентія III, Ігнатія Лойоли, папеси Іоанни, Христофора Колумба, Салах-ад-Діна, Єлизавети Тюдор, Марії Кривавій (Тюдор), Фернандо Магеллана, Яна Гуса, Миколи Коперника, Галії. .

34. Походи вікінгів.

35. Кальвінізм та його соціальна сутність.

36. Лютеранство та його соціальна сутність.

37. Цвінгліанство та його соціальна сутність.

38. Історична роль папства в середні віки.

39. Іспанська інквізиція.

40. Судоустрій та судочинство в країнах Західної Європи в середні віки.

41. Рецепція римського права у середні віки.

42. Мусульманський Ренесанс.

43. Роль мусульманського права (шаріату) у країнах Сходу в середні віки.

44. Дамаський халіфат Омейядов та її історія.

45. Багдадський халіфат Аббасідов та його історія.

46. Романи Олександра Дюма-батька як історичне джерело з історії французького абсолютизму (правда і вигадка).

47. Романи Моріса Дрюона із серії "Прокляті королі" як історичне джерело з історії середньовічної Франції (правда і вигадка).

48. Історичні трагедії Вільяма Шекспіра ("Генріх VI", "Річард III") як джерела з історії воєн Червоної та Білої Троянд в Англії (правда і вигадка).

49. Міжнародні відносини у Європі у XVI-XVII століттях.

50. Середньовічні брехні.

IV. ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ТА ПЕРЕВІРКИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота 1. Тема 1. Вступ до курсу «Історія середніх віків».

БЛОК 1.

1. В чому полягають предмет та завдання курсу «Історія середніх віків»?

2. Охарактеризуйте поняття «середні віки».

3. Охарактеризуйте хронологічні межі західноєвропейського середньовіччя.

БЛОК 2.

1. В чому полягають особливості застосування формаційного підходу щодо вивчення середньовічної Західної Європи?

2. Як характеризується середньовічна Західна Європа через призму цивілізаційного підходу?

3. Охарактеризуйте географічні межі курсу «Історія середніх віків».

4. В чому полягає проблема періодизації західноєвропейського середньовіччя?

БЛОК 3.

1. Охарактеризуйте поняття «феодалізм». Визначте основні риси феодалізму.

2. Охарактеризуйте джерела з середньовічної історії Західної Європи.

3. Охарактеризуйте історіографію середньовічної історії Західної Європи.

Самостійна робота 2. Тема Західна Європа на початку середньовіччя (V – VII ст.).

БЛОК 1.

1. Дайте характеристику Римській імперії у IV – V ст.?
2. Проаналізуйте історичний розвиток германських племен у перших століттях нашої ери?
3. Дайте характеристику добі Великого переселення народів в Європі?

БЛОК 2.

1. Охарактеризуйте історичний розвиток вестготського королівства в Іспанії?
2. Охарактеризуйте історичний розвиток королівства вандалів та аланів?
3. Охарактеризуйте історичний розвиток королівства бургундів?
4. Охарактеризуйте історичний розвиток держави остготів в Італії?
5. Охарактеризуйте історичний розвиток королівств англів, ютів та саксів в Британії?

БЛОК 3.

1. Охарактеризуйте історичний розвиток королівства лангобардів?
2. Проаналізуйте політичну діяльність Хлодвіга.
3. Охарактеризуйте процес формування королівства франків?
4. Дайте характеристику франкського суспільства та держави за «Салічною правдою»?
5. Охарактеризуйте історичний розвиток франкської держави Меровінгів у VI – VII ст.?

Самостійна робота 3. Тема Держава Каролінгів та її розпад (VIII – X ст.).

БЛОК 1.

1. Проаналізуйте політику Піпінідів – попередників Каролінгів?
2. Охарактеризуйте завойовницьку політику Карла Великого?
3. Визначте причини та наслідки відновлення імператорської влади на Заході?
4. Охарактеризуйте сутність «Каролінгського відродження»?
5. Охарактеризуйте систему управління Каролінгською імперією?

БЛОК 2.

1. Проаналізуйте особливості процесу феодалізації за часи Каролінгів?
2. Визначте причини розпаду Каролінгської імперії?
3. В чому полягає історичне значення імперії Каролінгів?
4. Проаналізуйте соціальну структури суспільств Західної Європи у ранньому середньовіччі?
5. Визначте причини формування концепції трьох станів?

БЛОК 3.

1. Охарактеризуйте період теоретичного оформлення концепції трьох станів ?
2. Дайте загальну характеристику концепції трьох станів?
3. Охарактеризуйте положення стану світських феодалів?
4. Проаналізуйте положення стану духовенства?
5. Охарактеризуйте положення стану селян?

БЛОК 4.

1. Охарактеризуйте зміни в структурі суспільства в XIV – XV ст.?
2. Проаналізуйте соціальну структури суспільств Західної Європи у добу середньовіччя?
3. Охарактеризуйте міста Західної Європи у ранньому середньовіччі?
4. Проаналізуйте теорії походження середньовічного міста?

5. Охарактеризуйте процес виникнення середньовічного міста?

БЛОК 5.

1. Охарактеризуйте боротьбу міст з сеньйорами та формування місцевого самоуправління?

2. Охарактеризуйте роль цехів в житті середньовічного міста.

3. Охарактеризуйте положення стану бюргерів у середньовічному суспільстві.

4. Охарактеризуйте роль середньовічних міст Західної Європи у міжнародній торгівлі.

5. Охарактеризуйте провідні тенденції розвитку західноєвропейського міста у XIV – XV ст.

Самостійна робота 4. Тема Західна Європа в добу Високого Середньовіччя: політичний та економічний розвиток

БЛОК 1.

1. Охарактеризуйте розвиток сільського господарства в добу Високого середньовіччя?

2. Охарактеризуйте розвиток торгівлі та грошових відносин?

3. Проаналізуйте розвиток феодалних відносин в добу Високого середньовіччя?

4. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку Франції в добу Високого середньовіччя?

БЛОК 2.

1. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку Італії в добу Високого середньовіччя?

2. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку Німеччини в добу Високого середньовіччя?

3. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку Англії в добу Високого середньовіччя?

4. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку країн Скандинавії в добу Високого середньовіччя?

5. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку країн Піренейського півострову в добу Високого середньовіччя?

БЛОК 3.

1. Проаналізуйте причини та передумови хрестових походів на Близький Схід?

2. Проаналізуйте хід та наслідки Першого хрестового походу?

3. Визначте причини та передумови формування хрестоносних держав на Близькому Сході?

4. Охарактеризуйте процес формування хрестоносних держав на Близькому Сході?

5. Дайте загальну характеристику історичного розвитку Ієрусалімського королівства?

БЛОК 4.

1. Охарактеризуйте історичний розвиток Антиохійського князівства?

2. Охарактеризуйте історичний розвиток графства Триполі?

3. Охарактеризуйте історичний розвиток графства Едесса?

4. Охарактеризуйте діяльність духовно-рицарських орденів на Близькому Сході?

5. Проаналізуйте хід та наслідки Другого та Третього хрестового походів?

БЛОК 5.

1. Проаналізуйте хід та наслідки Четвертого хрестового походів?

2. Проаналізуйте хід та наслідки V – VIII хрестових походів?

3. В чому полягає історичне значення хрестоносних держав на Близькому Сході?

Самостійна робота 5. Тема Політичний та економічний розвиток країн Західної Європи в Пізньому середньовіччі.

1. Охарактеризуйте становище церкви та папства у XIV – XV ст.?
2. Дайте характеристику Авіньйонського полону пап?
3. Дайте характеристику Соборного руху?

Самостійна робота 6.

1. Охарактеризуйте чернецтво та чернецькі ордену доби Високого та Пізнього середньовіччя?
2. Охарактеризуйте зміни у суспільних відносинах на селі у Франції 13-14 ст.?
3. Охарактеризуйте зміни в характері васально-сеньйоріальних зв'язків у Франції 13-14 ст.?

Самостійна робота 7.

1. Проаналізуйте політику Філіппа IV Красивого?
2. Проаналізуйте причини та наслідки Столітньої війни?
3. Охарактеризуйте централізаторську політику Людовика XI?

Самостійна робота 8.

1. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку Англії в добу Пізнього середньовіччя?
2. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку Німеччини в добу Пізнього середньовіччя середньовіччя?
3. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку країн Скандинавії та Піренейського півострову в добу Пізнього середньовіччя?

Самостійна робота 9.

1. Охарактеризуйте роль античної спадщини у розвитку науки Західної Європи в добу Середньовіччя.
2. Охарактеризуйте роль міжцивілізаційних контактів (зокрема контактів з ісламською та візантійською цивілізаціями) у розвитку науки Західної Європи в добу Середньовіччя.
3. Охарактеризуйте історичне значення «Каролінгського відродження».

Самостійна робота 10.

1. Охарактеризуйте розвиток теології та схоластики у XI – XV ст.
2. Охарактеризуйте розвиток шкільної та університетської освіти в XI – XV ст.
3. Охарактеризуйте розвиток історичної науки в добу середньовіччя.

V. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

1. Криза рабовласницького ладу та зародження елементів феодалізму в Пізній Римській імперії в III-IV століттях нової ери.
2. Суспільний устрій стародавніх варварів (кельтів, германців, слов'ян).
3. Освіта Вестготського та Бургундського королівств на території колишньої Римської імперії та їх історія.
4. Освіта Алано-Вандальського та Лангобардського королівств на території колишньої Римської імперії.
5. Освіта Англо-Саксонського королівства та її історія. Англія у IX-XI століттях (до нормандського завоювання).
6. Освіта Франкського королівства біля колишньої Римської імперії та його історія. Франкське королівство за Меровінга.
7. Франкське королівство за династії Каролінгів. Утворення та розпад держави Карла Великого. Франція у IX-XI століттях.
8. Падіння Західної Римської імперії та утворення Остготського королівства. Проблема генези європейського феодалізму у вітчизняній та зарубіжній історіографії.
9. Формування феодально-церковної культури за доби раннього середньовіччя. Каролінгський Ренесанс та Оттонівське Відродження.
10. Духовна та матеріальна культура країн Західної Європи в епоху раннього середньовіччя.
11. Східно-франкське королівство (Німеччина) у IX-XI століттях при Франконській та Саксонській династіях. Освіта Священної Римської імперії німецької нації та її значення.
12. Візантійська імперія у V-VI століттях. Внутрішня та зовнішня політика імператора Юстиніана. Повстання "Ніка".
13. Візантійська імперія при Ісаврійській та Македонській династіях. Особливості генези феодалізму у Візантії.
14. Культурний розвиток Візантії у раннє середньовіччя.

15. Західні слов'яни у раннє середньовіччя. Держава Сама. Освіта Великоморавської держави у західних слов'ян.
16. Освіта Чеського та Польського королівств у західних слов'ян в епоху раннього середньовіччя.
17. Освіта першого Болгарського царства у південних слов'ян. Південні слов'яни у раннє середньовіччя.
18. Доісламська Аравія у раннє середньовіччя (у V-VI століттях). Суспільний та господарський устрій стародавніх арабів.
19. Виникнення ісламу та соціальна сутність раннього (початкового) ісламу. Коран як історичне джерело з історії ісламу. Аравія за перших чотирьох халіфів.
20. Виникнення та розпад Дамаського халіфату Омейядів.
21. Виникнення та розпад Багдадського халіфату Аббасидів.
22. Культура Аравії у раннє середньовіччя.
23. Китай у раннє середньовіччя (економіка, політичний розвиток, культура та ідеологія).
24. Індія у раннє середньовіччя (економіка, політичний розвиток, культура та ідеологія).
25. Візантійська громада за "Земельним Законом".
26. Суспільний та господарський устрій стародавніх германців за Цезарем і Тацитом.
27. Виникнення середньовічних міст у Європі. Проблема середньовічного міста у вітчизняній та зарубіжній історіографії.
28. Боротьба міст з феодалними сеньйорами та виникнення міст-комун у Європі.
29. Виникнення та розвитку феодальних цехів. Боротьба підмайстрів із майстрами у середньовічних ремісничих цехах у країнах Західної Європи.
30. Історичні причини хрестоносного руху в країнах Західної Європи. Перший хрестовий похід та його основні події. Держави європейських хрестоносців на Сході.

31. Другий та третій хрестові походи, їх історія та оцінка.
32. Четвертий хрестовий похід, його історія та оцінка. Виникнення Латинської імперії.
33. Останні хрестові походи (5-8-й), їх зміст та оцінка. Проблема хрестових походів у вітчизняній та зарубіжній історіографії.
34. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку Франції у XII-XIII століть. Посилення королівської влади у Франції та початок об'єднання усієї країни.
35. Зміни економіки Франції межі XIII-XIV ст. Критика теорії "кризи феодалізму" у Франції. Міські та селянські повстання у Франції у XIV столітті. (Жакерія та Паризьке повстання).
36. Історичні передумови та характер складання станової монархії у Франції, її особливості та значення.
37. Історичні передумови, основні етапи та підсумки Столітньої війни з Англією. Завершення політичного об'єднання Франції у другій половині XV ст.
38. Нормандське завоювання Англії, його наслідки та значення. Завершення феодалізації країни.
39. Розвиток феодальних відносин у Англії за наступників Вільгельма Завойовника. Реформи Генріха II Плантагенета.
40. Історичні передумови та особливості складання станової монархії в Англії в XIII столітті. Велика Хартія вольностей та її сутність.
41. Особливості соціально-економічного розвитку Англії у XIII столітті. Повстання Уота Тайлера та його історичне значення.
42. Англія у XV столітті. Війни Червоної та Білої Троянд. Повстання Джека Кеда.
43. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку Німеччини у XII-XIII століттях. Зміцнення самостійності німецьких князів та початок занепаду Німецької імперії.
44. Німеччина при Фрідріху I Барбаросі та Фрідріху II Гогенштауфені.

45. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку Німеччини у XIV-XV століттях. Закріплення політичної роздробленості Німеччини до кінця XV ст.

46. Особливості соціально-економічного розвитку Італії та Папської області XI-XIII століттях. Період сільських та міських комун.

47. Зародження ранньокapіталістичних відносин Італії у першій половині XIV століття. Міські та селянські повстання в Італії (повстання Дольчино, повстання "чомпі").

48. Реакційна роль папства у розвитку Італії під час розвиненого феодалізму. Повстання Кола ді Рієнцо у Римі.

49. Візантійська імперія у першій половині XIII століття (Латинська імперія, Трапезундська імперія, Нікейська імперія, Епірське царство).

50. Відновлена Візантія у XIV-XV століттях. Внутрішня та зовнішня політика, міжусобна боротьба та народні рухи.

51. Візантійська імперія останнім століттям свого існування. Падіння Константинополя та завоювання Візантії турками. Своєрідність історичного поступу Візантії.

52. Історичні передумови та початок Великих географічних відкриттів. Відкриття морського шляху з Європи до Індії та на Далекий Схід.

53. Відкриття та колонізація Америки. Іспанські завоювання в Америці. Історичне значення Великих географічних відкриттів.

54. Розвиток науки, техніки та суспільного розподілу праці в європейських країнах в епоху так званого первісного накопичення капіталу. Розвиток капіталізму в промисловості та сільському господарстві країн Західної Європи у XV-XVI століттях. Соціальні наслідки генези капіталізму в Європі.

55. Історичні передумови, початок та основні етапи Нідерландської буржуазної революції. Зародження буржуазної республіки на північі від Нідерландів та її значення.

56. Історичні передумови, початок та основні етапи Реформації та Великої Селянської війни у Німеччині.

57. Особливості соціально-економічного розвитку Англії у початкову епоху мануфактурного капіталізму. Англійські огорожі. Внутрішня та зовнішня торгівля.

58. Особливості соціально-політичного розвитку Англії за доби абсолютизму. Англійська реформація. Внутрішня та зовнішня політика династії Тюдорів.

59. Особливості соціально-економічного розвитку Франції у XVI-XVII століттях.

60. Особливості соціально-політичного розвитку Франції за доби абсолютизму. Французька реформація.

61. Італія у пізнє середньовіччя. Італійські війни. Повстання Савонароли.

62. Реформація у Швейцарії. Ульріх Цвінглі та його вчення. Католицька контрреформація та її наслідки.

63. Історичні передумови та перший етап Тридцятилітньої війни в Європі (чесько-пфальцький та датський періоди).

64. Друга половина Тридцятирічної війни в Європі (шведський та франко-шведський періоди). Вестфальський світ.

65. Наука та мистецтво в європейських країнах в епоху Відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Добролюбська Ю. А. Історія середніх віків. Художньо-історична хрестоматія. Одеса : Ун-т Ушинського, 2019. 410 с.

Добролюбська Ю. А. Історія середньовічного Сходу. ч. 1. Китай та Японія. Художньоісторична хрестоматія. Одеса : Ун-т Ушинського, 2020. 378 с.

Історія європейської цивілізації: Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети / за ред. У. Еко ; [пер. з італ. С.А. Кулініч та ін.]. Харків : Фоліо, 2018. 763 с.

Історія європейської цивілізації: Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста / за ред. У. Еко ; [пер. з італ. О.В. Сминтини та ін.]. Харків : Фоліо, 2018. 667 с.

Крижанівська О.О., Крижанівський О.П. Історія середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. Курс лекцій. К., 2006.

19. Мак-Нил У. Восхождение Запада: История человеческого сообщества. – К.: Ника-Центр; М.: Старклайт, 2004. 1064 с.

Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу. К., 2002..

Семко Я. С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали. Хрестоматія. Одеса: Ун-т Ушинського, 2021. 230 с.